
MAGYAR NYELVTAN –
A NYELVI JEL
FUNKCIONÁLIS SZEMLÉLETŰ
GYAKORLATOK
A 9–12. ÉVFOLYAM SZÁMÁRA

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST
2018

Főszerkesztő:

Kugler Nóra

Szerkesztők:

Bencze Norbert

Kodácsi Boglárka

Lektor:

Simon Gábor

Szerzők:

Bagyinszki Diána

Balla Fanni

Bencze Norbert

Czégány Szandra

Csire Tímea

Hegy Zsófia

Horváth Brigitta

Incze Zsófia

Kiszály Erzsébet

Kocsis Ágnes

Kodácsi Boglárka

Kovács Anna

Kovács Rebeka

Kovács Vivien

Körmendiné Kiss Naómi

Kugler Nóra

Markó Mónika

Molnár Patrícia

Mosa Diána

Nagy Nikolett

Nagy Noémi

Oláh Frida

Óré Vivien

Ö. Kovács Anna

Rideg Béla

Ridly Tünde

Szabó Beatrix Xénia

Takács Aliz

Tatai Barbara

Tóth Zsófia Regina

Turda Lola

ISBN 978-963-409-210-0

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	1
ELŐSZÓ	3
I. A NYELV BIOLÓGIAI ÉS TÁRSAS ALAPJAI	5
A nyelv biológiai és társas meghatározottsága (<i>Hegyi Zsófia</i>)	7
Az ember kognitív működése és a nyelv I. – A kategorizáció (<i>Szabó Beatrix Xénia</i>)	17
Az ember kognitív működése és a nyelv II. – A képi sémák (<i>Balla Fanni</i>)	21
Az ember kognitív működése és a nyelv III. – A memória és a nyelv (<i>Kugler Nóra</i>)	23
A nyelvi jel, szimbolikus kommunikáció (<i>Tóth Zsófia Regina</i>)	27
II. A NYELV METAFORIKUSSÁGA, IKONIKUSSÁGA	29
A testben levés alaptapasztalata I. (<i>Bencze Norbert</i>)	31
A testben levés alaptapasztalata II. (<i>Csire Tímea</i>)	33
Az előtér-háttér viszonyok az észlelésben és a nyelvben (<i>Horváth Brigitta</i>)	36
Téri viszonyok (<i>Marka Mónika, Molnár Patrícia</i>)	39
Az idő a nyelvben I. (<i>Oláh Frida</i>)	42
Az idő a nyelvben II. (<i>Kovácsi Vivien</i>)	44
A dolgok közelsége és távolsága – A közelség és a távolság a nyelvi kifejezésben I. (<i>Bagyinszki Diána</i>)	47
A dolgok közelsége és távolsága – A közelség és a távolság a nyelvi kifejezésben II. (<i>Czégány Szandra</i>)	50
Az események sorrendje és a sorrend a beszédben I. (<i>Takács Aliz</i>)	54
Az események sorrendje és sorrend a beszédben II. (<i>Nagy Noémi</i>)	56
Alapbeállítás és az attól való eltérés – jelöltség és jelöletlenség, hálózatok a nyelvben (<i>Kodácsi Boglárka</i>)	62
A világ duális feldolgozása és a nyelvi polaritás (<i>Körmendiné Kiss Naómi</i>)	66
A gyakoriság szerepe a kifejezés alkalmazásában és megértésében (<i>Ridly Tünde</i>)	69
III. A NYELV METONIMIKUSSÁGA, INDEXIKUSSÁGA	71
A megnyilatkozásnak a beszédhelyzetbe való beágyazottsága (<i>Tatai Barbara</i>)	72
A nézőpont, a nyelv perspektivikussága (<i>Nagy Nikolett</i>)	75
A nézőpont a szavak jelentésében (<i>Mosa Diána</i>)	78

A metonímia I. (Óré Vivien)	82
A metonímia II. (Kugler Nóra, Ö. Kovács Anna)	87
IV. A NYELV KONVENCIONÁLÓDÁSA, SZIMBOLIKUSSÁGA	90
Séma és megvalósulás (Incze Zsófia)	91
A grammatikai jelentés (Rideg Béla)	93
Az erődinamika és a konstrukciók (Kovács Anna)	96
Szójelentés és konstrukciós jelentés (Kocsis Ágnes)	102
A szövegtípus mint konvencionálódott séma I. (Kovács Rebeka)	109
A szövegtípus mint konvencionálódott séma II. (Turda Lola)	112
RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK	116

ELŐSZÓ

Kedves Diákok!

Olyan feladatgyűjteményt nyújtunk át Nektek, amelynek a készítői maguk is diákok, egyetemi hallgatók, akik magyartanárok lesznek, és elkötelezettek a magyartanítás megújítása, ugyanakkor jó hagyományainak megőrzése mellett. A készítők – beleértve a szerkesztőt is – tegeződnek egymással, és Titeket is azért tegeznek, mert szimbolikusan így kívánnak bevonni a közös tevékenységbe, a nyelvről való közös gondolkodásba. Reméljük, hogy a felkínált tevékenység számotokra is érdekes lesz (a feladatsorok összeállítása nekünk az volt).

A gyakorlatok egy témát járnak körül: hogyan funkcionál, milyen természetű a nyelvi jel. A tankönyvekben általában azt olvashatjuk, hogy szimbólumtípusú (és ez Pierce¹ jeltipológiája alapján helytálló is), mivel forma és funkció hagyományozódó (konvencionális) összekapcsolódásán alapul. A tankönyvek azonban szimbólumtípusún vagy szimbolikusan általában azt értik, hogy önkényes (tehát nem találhatunk magyarázatot a nyelvi jel és a jelentés kapcsolatára). A szimbólumtípusú azt is jelenti, hogy semmiképp sem ikon típusú (hasonlóságon, analógián alapuló) vagy index típusú (érintkezésen alapuló). Ezt a három típust (szimbólum, ikon, index) a tankönyvek általában egymást kizáró viszonyban értelmezik. Ez a felfogás túlzóan leegyszerűsíti azt az összetettséget, amely a nyelvi jelre jellemző. A nyelv nem önkényes, nem tőlünk független létező, a beszélő (jelelő) embernek nagyon is köze van hozzá: mi hozzuk létre a jelentéseket, mi, beszélő emberek kezdeményezzük a nyelv változását is – egyszerre egyénként és egy közösség tagjaként.

A nyelvi kifejezés összetett szerkezet, létrejöttében és alkalmazásában mind az ikon-, mind az index-, mind a szimbólumtípusú jelek sajátosságai megtalálhatók. Az összeállított gyakorlatokon keresztül feltárul, hogy a nyelvi jel konvencionálódottsága azt jelenti, hogy a nyelv a kulturális tudás hagyományozódásának a folyamatában létezik. Konvencionálódott, de nem önkényes, hanem épp ellenkezőleg: motivált. A motivált egyfelől azt jelenti, hogy a nyelvi jel használatát az elmeműködéshez és a társas tevékenységekhez igazítjuk (így azok alapvető hatással vannak a nyelvi jel felépítésére és működésére). A nyelvi jel tehát nem független a jelhasználótól. Másfelől a motiváltság a nyelvi jel vizsgálatában, magyarázatában is fontos. Ezért ebben a feladatgyűjteményben a motiváltság feltárására törekszünk, az elme működését és az ember társas viselkedését egyaránt segítségül hívjuk a nyelvi jel működésének megértéséhez. Azt reméljük, hogy ezáltal mindenkiben, aki ebben a folyamatban velünk tart, tudatossá válik saját nyelvalkotó tevékenységének a tapasztalata is. A gyakorlatokat négy szerkezeti egységbe rendeztük: a bevezető, a **nyelv biológiai és társas alapjaival** foglalkozó feladatsorok (I. rész) után **A nyelv metaforikussága, ikonikussága** (II. rész) azt tárja fel, hogy a nyelvi kifejezés ahhoz a tapasztalathoz hasonlóan épül fel, amelyet megjelenít. **A nyelv metonimikussága, indexikussága** (III. rész) bemutatja azt, hogy a nyelvi kifejezés használata mindig beágyazódik abba a szituációba, amelyben létrehozuk, mindig valamilyen nézőpontból jeleníti meg a szituáció történéseit. **A nyelv konvencionálódása, szimbolikussága** (IV. rész) állítja középpontba a nyelv szimbolikus természetét és azt a hálózatot, amelybe a nyelvi jelek (rendszerként) rendeződnek.

---

¹ A név kiejtése [pörsz].

A feladatok a megoldás szempontjából általában nyitottak, a felvetett kérdésekre többféle jó válasz is elképzelhető. A kérdések nem a tudásotokat akarják ellenőrizni, sokszor /mi sem tudjuk a választ/gondolunk egyértelmű(en helyes) válaszokra a feladatok kapcsán, de felkínálunk módszereket ahhoz, hogyan érdemes a saját nyelvhasználatotokra támaszkodva választ keresni. A gyakorlókönyv elsődleges célja az, hogy kíváncsiságot ébresszen a nyelv iránt (ha ez eddig szunnyadt volna), és hogy az ember nyelvi viselkedésének a megfigyelésére, kutatására, ezen keresztül pedig önmagunk jobb megismerésére ösztönözzön.

A főszerkesztő – a szerzőket is képviselve – örömmel vár minden javító célú kritikai észrevételt a kugler.nora@btk.elte.hu címen.

I. A NYELV BIOLÓGIAI ÉS TÁRSAS ALAPJAI

Érdekes volna elgondolni, hogy milyen lenne a nyelv, például a magyar nyelv, ha nem a földi gravitációs térben élnénk, és/vagy a testünk teljesen más felépítésű volna. Az bizonyos, hogy ez a változás hatással lenne arra, hogyan dolgozzuk fel a térbeli viszonyokat magunk körül, és ezen keresztül arra is, hogyan beszélünk azokról. A téri viszonyok alapvetőek a nyelv szempontjából, van olyan nyelvész (Ronald W. Langacker), aki szerint az egész nyelvtan a téri viszonyok feldolgozására épül, azokkal analóg módon szerveződik. Ha tudjátok értelmezni az alábbi táblázatot, akkor ezt a felvetést érdemes megfontolni.

A KÖZEL – TÁVOL téri és metaforikus, téri alapú viszony a magyar nyelvtanban²

viszony	KÖZEL	TÁVOL
térbeli közelség/távolság a beszélő helyzetéhez képest	TÉRBEN KÖZEL <i>itt</i>	TÉRBEN TÁVOL <i>ott</i>
időbeli közelség/távolság a beszéd időpontjához képest	JELEN <i>ír</i>	MÚLT, JÖVŐ <i>írt, írni fog</i>
a beszélő kiindulópontjából a beszélőtárs szociális közelsége/távolsága	tegezés, SZOCIÁLIS KÖZELSÉG <i>te</i> + 2. személyű igealak	magázás, önözés, SZOCIÁLIS TÁVOLSÁG <i>ön, maga</i> stb. + 3. személy személyű igealak
a megtapasztalható valósághoz képest, tudásbeli elérés szerinti közelség/távolság	TÉNY (tényként kezelhető esemény) <i>ír</i>	NEM TÉNY (lehetséges vagy irreális esemény) <i>írna, írhat, írhatna, írt volna; írj</i>
dolgok szorosabb vagy lazább összetartozása	a kifejezések közelsége, SZOROS KAPCSOLAT <i>bőr-e</i> (‘a testét borító bőrszöve’)	a kifejezések távolsága, LAZÁBB KAPCSOLAT <i>bőr-je</i> (‘kikészített, dobbőrnek, táskának stb. való állati bőr birtoklása’)
a fogalmi összetartozás szorosabb vagy lazább	a kifejezések közelsége, SZOROS FOGALMI ÖSSZETARTOZÁS <i>ölelkeznek</i> <i>futó bogár</i> (‘bogár, amely éppen fut’)	a kifejezések távolsága, NEM/KEVÉSBÉ SZOROS FOGALMI ÖSSZETARTOZÁS <i>ölelik egymást; ölelik a párjukat, a párnájukat</i> stb. <i>futóbogár</i> (‘a futrínkáfélek közé tartozó bogár’)

² Forrás: Kugler Nóra: A grammatika tanítása – kognitív nyelvészeti alapokon. In Vančo Ildikó (szerk.): Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia. Szöveggyűjtemény. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 2014: 195–240., azonos címen, rövidebb változatban: in Antalné Szabó Ágnes – Laczkó Krisztina – Raácz Judit (szerk.): Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok. Budapest: ELTE. 2015. 145–160. (http://metodika.btk.elte.hu/file/TAMOP_BTK_BMK_2.pdf)

A nyelv sajátosságai tehát összefüggésben vannak azzal, hogy az ember a maga biológiai (testi, idegrendszeri stb.) sajátosságaival fogadja be és dolgozza fel a világot, az önmagával és a másokkal kapcsolatos tapasztalatokat. A nyelvi tevékenységet az embernek az az igénye hívta életre, hogy ezeken a tapasztalatokon társaival megosztozzon, a közös cselekvést megszervezze, összehangolja. A nyelv szempontjából az emberi lét társas dimenziója legalább olyan alapvető, mint a biológiai meghatározottság.

Az itt következő gyakorlatok a nyelv biológiai és társas meghatározottságára, a nyelv alapvető funkcióira irányítják a figyelmet.

A nyelv biológiai és társas meghatározottsága

1. Természeti tapasztalat és nyelv

a) Földi és nyelvi jelenségek

Kössétek össze a Földre jellemző jelenséget/jellegzetességet az ezzel összefüggésben lévő nyelvi jelenséggel és nyelvi adattal!

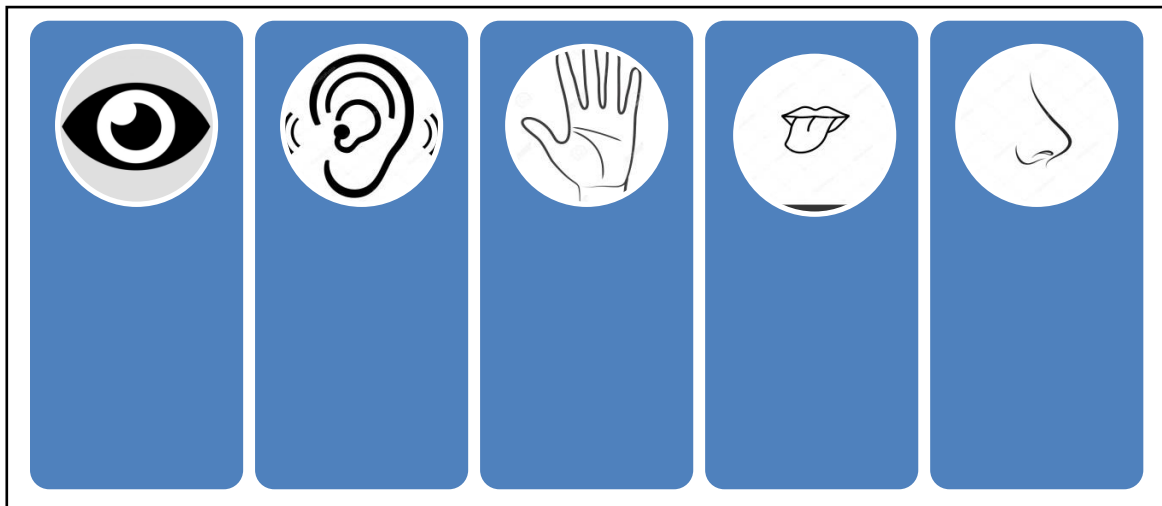
1. táblázat. Természeti tapasztalat és nyelv

Természeti jelenség	Nyelvileg is lényeges tapasztalat	Példa
tömegvonzás, gravitáció	hideg és meleg érzete	<i>elfajzik, ez a nő egy kígyó</i>
a Föld saját tengelye körüli forgása	erőhatások és változások tapasztalata	<i>decemberben osztályteremben,</i>
hőmérséklet-ingadozás	a szabadság érzete a repüléssel párosul	<i>hűvösen viselkedik</i>
állandó mozgásban lévő légkör	felfelé és lefelé irányultság	<i>felragyog az arca</i>
állatvilággal való szoros kapcsolat	bent levés tapasztalata	<i>szabad, mint a madár</i>
a gravitációs erőt csak az élőlények egy része tudja legyőzni felhajtóerő generálásával	normálistól eltérő tulajdonság, viselkedés állatiasnak minősítése	<i>felépül, lebetegszik</i>
menedékhely keresése a természet erőivel szemben	sötétség, világosság tapasztalata	<i>nagy a nyomás rajta, ledöntötte a lábáról</i>

b) Érzékelés

Az alábbi, állatok és emberek érzékelésével kapcsolatos állításokat csoportosítsátok az érzékszervek alapján! Ha egy négyzetbe olyan állítások kerülnek, melyek között ok-okozati összefüggés áll fenn, jelöljétek a viszonyt nyíllal!

1. ábra. Az emberi test és a környezet megtapasztalása

1. az emberi szaglóhám mérete csupán 2 cm^2
2. az emberi fül csak a 20 és 20 ezer Hz közötti hangmagasságú hangokat hallja
3. a hidegérző receptorok az embernél 17 C° alatt fájdalmat jeleznek
4. színérzékelés
5. az ember a denevérek által kibocsátott ultrahangot nem hallja
6. előretételekben keletkezett képek részben fedik egymást
7. a macskák nem érzékelik az édes ízt
8. a háromdimenziós vizuális érzékelés és a bent levés tapasztalata (*kunyhóban* → *decemberben*)
9. a *hideg* szó átvitt értelmű jelentései negatívak
10. az emberi szemben a csapok aránya nagyobb a pálcikákéhoz képest
11. a hangutánzó szavak előállításának egyik feltétele
12. az *édes* szónak pozitív jelentéstartalmat tulajdonítunk belső tulajdonság esetén
13. az ember a hideg- és melegreceptorain keresztül érzékelni tudja a hőmérsékletet
14. az embert érő ingerek 75-80%-a ilyen eredetű
15. a kutyák szaglóhámjának mérete az emberénél 40-szer nagyobb
16. az édes íz érzetét a szervezet energiaforrásként is működő cukortartalmú ételek váltják ki az embernél

c) Tablóforgó

Az alábbi feladathoz készítsetek elő 5 darab A/4-es vagy A/3-as méretű lapot, melyekre ráírjátok az öt érzékszervi modalitást (látás, hallás, tapintás, ízlelés, szaglás)! Helyezzétek el az osztályterem öt különböző pontjába a papírokat!

Alakítsatok 5 különböző csoportot az alábbi tudományterületek, illetve művészeti ágak szerint: biológia, fizika, irodalom, nyelvészet, képzőművészet, zene és filmművészet!

Minden csoport válasszon magának egyet a lapok közül, és készítsen gondolattérképet az adott érzékszervi modalitás és a tudományág kapcsolatáról! (Nincs megkötés a gondolattérkép elemeire vonatkozóan, az ábrában szerepelhetnek személynevek, műalkotások címei, képletek, rajzok, feladatok, stb.) Figyeljete arra, hogy a gondolattérképek a papírlapnak csak egy részét foglalja el!

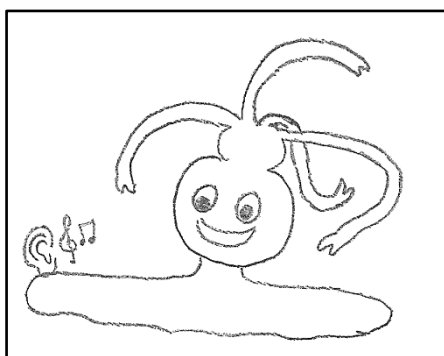
Miután végeztetek, minden csoport az óramutató járásával megegyező irányban haladjon tovább a következő tablóhoz, s gyűjtsön a rajta szereplő érzékszervi modalitáshoz is példákat az általatok képviselt tudományág elemeiből! Miután az utolsó tablóra is elkészítettétek a gondolattérképeket, tegyetek még egy kört, és tekintsétek meg az elkészült tablókat!

3. Fantázialény

a) Átalakítás

Hogyan érzékelhetné a külvilágot az alábbi testben élő fantázialény, és hogyan számolna be erről a tapasztalatról, ha ismerné a magyar nyelvet? Alakítsátok át az alábbi kifejezéseket ennek megfelelően!

1. kép. Fantázialény

- (1) Az édesapám *a cég feje*.
- (2) *Fülig ér a szája*.
- (3) *kéz a kézben járnak*
- (4) *lába kél*
- (5) *megorrolt valakire*
- (6) *hajba kapnak*

b) Az én fantázialényem

Rajzoljatok egy saját fantázialényt! (A nehezen lerajzolható tulajdonságait szövegesen fogalmazzatok meg!)

Cseréljétek ki a rajzot a padtársatokkal! Találjatok ki 3-3 magyar mondatot, amelyet a lény használna! és Adjatok magyarázatot is a lény nyelvhasználatára!

4. A test és a tér érzékelésének különbözőségei

Bernd Heine nyelvész figyelt fel arra, hogy a térbeli tájékozódás két kiindulópontja, az emberi test és az irányok érzékelése és egymáshoz társítása különböző lehet egyes népcsoportoknál.

a) Olvassátok el az alábbi szöveget az óceániai nyelvek test- és térérzékeléséről!

b) Satírozzátok be a bal oldali emberi ábrán azokat a testrészeket, melyeket az óceániai népek a „felfelé”, a „lefelé”, az „elől”, a „hátral” és a „bent” irányhoz, illetve helyzethez kapcsolnak!

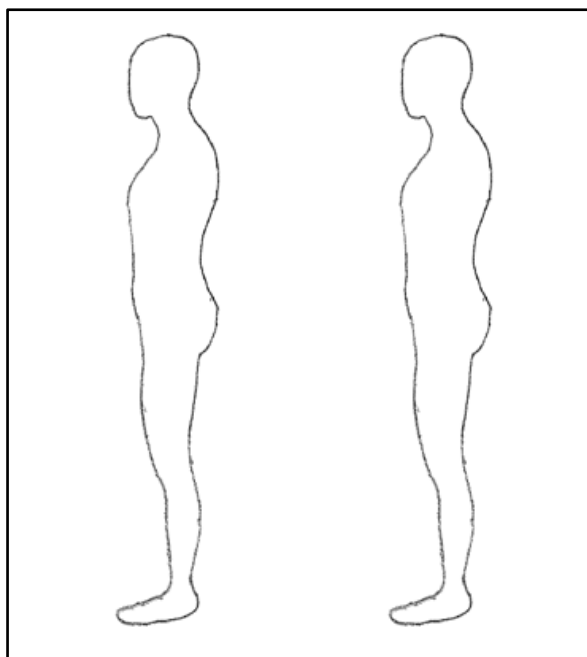
c) Jelöljétek hasonló módon a jobb oldali ábrán azokat a testrészeket, melyeket a magyar ember kapcsol az egyes testrészekhez! (Gondolj a *szemben*, a *hátral* szavakra!)

d) Hasonlítsátok össze társaddal a két ábrát!

Míg a nyelvek többsége a „felfelé” irányhoz az emberi test vonatkozásában a fej testrészt társítja, az óceániai nyelvekben – az állati test felépítésének hatására – a hátat is használják a fenti irány kifejezésére. Ami a „szemközti, elől” irányt illeti, az óceániai nyelvekben nemcsak a fej, hanem a has is megjelenik ennek az iránynak a jelölésére. A „hátral, hátra” irányhoz az óceániai nyelvek 95%-ában a hát testrészt kapcsolják, míg a „lefelé” irányhoz csak a lábat és a lábfejet. Érdekes, hogy a „bent, bent” irányhoz az óceániai nyelvek – az európai nyelvekhez képest jóval változatosabb módon – a fogakat, a hasat, a szívet, a májat és a beleket is hozzákapcsolják.

(Bernd Heine: A nyelvten kognitív alapjai c. műve alapján)

2. kép. Az emberi test

5. Mongol közmondások

Találjátok ki, mit jelenthetnek az alábbi testrészneveket tartalmazó mongol állandósult szókapcsolatok, szavak! A kifejezéseket a részek szó szerinti fordításával közöljük.

- (1) kemény fülű
- (2) hosszú fülű

- (3) nyitott a szája
- (4) a szeme a feje tetejére mászik
- (5) hideg a szemnek
- (6) mellkasozott
- (7) kézi barát
- (8) nehéz lábú
- (9) soklábú hely
- (10) vékony májú

6. Az elme működése – kísérlet

a) Fogalmazási feladat

A kísérlet első lépéseként válassz egy személyt magadnak, majd írd összefüggő szöveget a négyzetben található összes információ felhasználásával!

2. táblázat. Fogalmazási feladat

Steve Jobs	Teréz anya
halál oka: rákbetegség	1979: Nobel-békedíj
szül. idő: 1955. 02. 24.	szül. hely: Üsküb (Albánia)
„Kalóznak lenni nagyobb mulatság, mint beállni a haditengerészethez.”	†: 1997. 09. 05. (Kalkutta)
szül. hely: San Francisco, Kalifornia, USA	árvák befogadása és taníttatása
iPad táblagép, érintőképernyő	római katolikus apáca, a Szeretet Misszionáriusai szerzetesrend alapítója
az Apple cég egykori vezérigazgatója	szül. idő: 1910. 08. 26.
iPod médialejátszó, iPhone okostelefon	betegek gyógyítása
cégnév eredete: vicces, meghökkentő, barátságos, az ABC kezdőbetűjével kezdődő szó	„Nem az számít, hogy mennyit adunk, hanem hogy mekkora szeretet fektetnek az adásába.”
†: 2011. 10. 05.	2016. 09. 04: Ferenc pápa szentté avatja

b) Kérdések a szövegalkotással kapcsolatban

A kísérlet második részeként válaszolj az alábbi kérdésekre, és oldd meg a feladatokat!

1. A szövegben szereplő mondatok átlagosan hány szóból állnak?
2. Megváltottad-e az egyes adatok, információk helyét a mondatban a négyzetbeli előfordulásukhoz képest? Ha igen, miért?
3. Miért a † szimbólum jelöli a halálozás dátumát?
4. Vannak-e olyan adatok, melyeket egy mondatba csoportosítottál? Ha igen, miért?

5. Olvasd fel az általad írt szöveget egy olyan társadnak, aki a másik személyt választotta! Kérd meg, hogy idézze fel a lehető legtöbb információt! Közben folyamatosan számold, hány információt tudott megjegyezni! Az információk számát a táblázat elkülönített részei alapján állapítsd meg (tehát az is egynek számít, ha a születési dátumból csak az évszámot tudja felidézni, és az is, ha a teljesen pontos dátumot)!

Írd ide a padtársad által megjegyzett információk számát!

Ezt követően Te is idézd fel az információkat úgy, hogy nem nézed a könyvedet, füzetedet! Közben társad számolja, hány információt jegyeztél meg!

Hasonlítsátok össze a két számot! Adjatok magyarázatot az esetleges eltérésre!

c) Kognitív műveletek

A szöveg megalkotásakor és a felolvasott szöveg megértésekor az elméd kognitív, vagyis megismerő műveleteket végzett. Ezeket közvetlenül nem tudjuk megfigyelni. A fenti kérdésekre adott válaszaid és az általad tapasztaltak alapján dönts el, hogy igazak-e vagy hamisak a táblázatban szereplő kognitív műveletekhez kapcsolódó állítások!

3. táblázat. Igaz–hamis

Állítások	Igaz	Hamis
Az egyszerű mondatok és a tagmondatok általában egy jelenetről, egy részeseményről szólnak.		
Felismerted, hogy a táblázatban szereplő információk egy történetté szervezhetők.		
A rövid távú memóriában tárolt információkat idézte fel az elméd akkor, amikor a szövegalkotás alatt figyeltél arra, hogy a mondatkezdő betűket nagybetűvel írd, a mondatok végét pedig írásjel zárja.		
Az idézet beillesztésekor képes voltál arra, hogy különbséget tegyél az elbeszélő és a főszereplő nézőpontja között, ennek az elkülönítésnek a jelölője a szövegben az ún. idéző (tag)mondat.		
A rövid távú memória, a munkamemória kapacitása egyénenként változik, két-három információ felidézésénél többre nem vagyunk képesek.		
A rövid távú memória szűkös kapacitásával van összefüggésben az is, hogy a szöveg mondataiban a főszereplő azonosságára mindig utal valami (szinonimák, személyes névmások, birtokos személyjelek).		
Az emlékezés függ attól, hogy a felidézendő információval mennyit foglalkoztunk, de nem függ attól, hogy az adott információt milyen úton dolgoztuk fel (hallás után, olvasás után).		

7. Családi ügyek

a) Kapcsolati háló

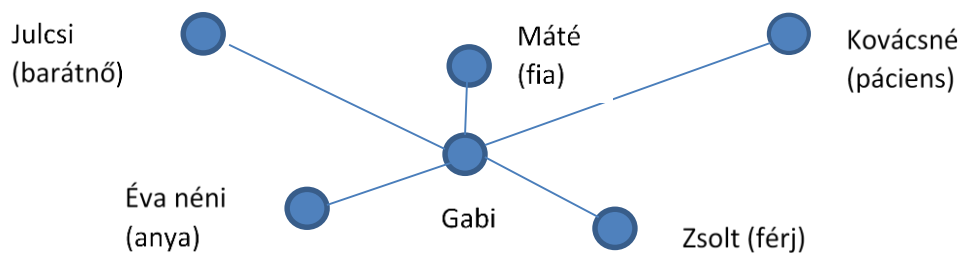
Az alábbi ábra Gabi ismerőseit, kapcsolati hálóját mutatja.

Alakítsatok csoportokat, minden csoport válasszon egy-egy kapcsolatot (például Gabi – Éva néni)!

A választott viszonyból kiindulva írjatok kétmondatos sms-t vagy e-mailt, melynek címzettje Gabi, feladója pedig a kapcsolatban lévő másik személy! FigyeljeteK arra, hogy az üzenet tartalmazzon megszólítást is!

Olvassátok fel a mondataitokat a többi csoportnak, s próbáljátok meg kitalálni, hogy az elhangzott mondatokat Gabi melyik ismerőse mondhatta!

2. ábra. Kapcsolati háló

b) Családban marad

Az ember a világ összetartozó dolgait gyakran a család analógiájára, a családéhoz hasonló viszonyokban értelmezi.

Dolgozzatok ismét csoportban, válasszatok egyet az alábbi témakörök közül, és gyűjtsetek minél több olyan tárgyat, fogalmat, amelynek megnevezésében, feldolgozásában a család mintája (analógiája) megfigyelhető!

Miután végeztetek, minden csoportból jelöljeteK ki két követet, aki meglátogatja a többi csoportot, és lejegyzeteli, hogy az adott témakörhöz milyen családi viszonyrendszerre visszavezethető szavakat találtak!

Ezt követően a követek térjenek vissza csoportjukhoz, és számoljanak be arról, hogy a többi témakörhöz milyen fogalmakat sikerült találni!

1. tudomány:
2. művészet, építészet:
3. fizikai tárgyak világa:
4. természet:
5. vallás:

c) Társas kapcsolatok leképezése

A társas kapcsolataink leképezése sok esetben összefügg a térbeliség és a környezet meg tapasztalásával. Az alábbi példában társas kapcsolatok és egyszerű ábrázolásuk látható.

Példa: testvér, hűg, öcs, osztálytárs

A köztűk lévő viszony ábrája:

3. ábra. Társas kapcsolatok leképezése

Dolgozzatok csoportokban! Minden csoport válasszon magának egyet a 4. táblázat társas viszonyaiból! A 3. ábra mintájára rajzoljátok le a négyzetekbe a megadott szavaknak megfelelő személyeket és a köztük lévő viszonyt!

4. táblázat. Társas kapcsolatok leképezése

A. család, gyerekek	B. nagypapa, apa, unoka
C. férj, feleség	D. Az apa mesél a kisfiának.

Írjátok a csoport ábrájának a betűjelét ahhoz a megállapításhoz, amelyik igaz rá!

1. Ennek a mintázatnak alapja az a leképezés, mely szerint egy egészként működő egységnek különböző feladatokkal rendelkező részei vannak. Olyan, mint a test és a testrészek viszonya.
2. Ennek a mintázatnak alapja az a leképezés, mely szerint egy kategória olyan, mint egy tartály, a jellemző dolgok benne vannak, a nem jellemző dolgok pedig rajta kívül helyezkednek el.

3. Ennek a mintázatnak az alapja az a leképezés, miszerint minden mozgásnak van kiindulópontja, végpontja és útja, melyet e kettő között megtesz. Olyan, mint egy utazás kezdete, célja és a megtett út maga.
4. Ennek a mintázatnak az alapja az a leképezés, mely szerint egy dolog egy másik dologhoz fűződő viszonyában fejeződik ki. Olyan, mint az anya képe, mely a saját gyermekkel való kapcsolatot is megjeleníti egyben.
5. Ennek a mintázatnak az alapja az a leképezés, mely szerint az egymással hierarchikus viszonyban lévő személyek, dolgok (pl. főnök–beosztott, bíró – játékosok, minisztérium – államtitkárság) egymás alatt/felett helyezkednek el.

Keressetek hasonló viszonyt egy focicsapat vonatkozásában is, s írástok be a szavakat a 4. táblázat üres soraiba! (Az egyes példából kiindulva ez lehetne a következő: mezőnyjátékos, hátvéd, csatár, kapus.)

Ezt követően jelöljétek ki a csoporton belül három képviselőt, akik bemutatják a többieknek az általatok tanulmányozott viszonyrendszert! Egyikük rajzolja fel a táblára a megadott személyeket és a köztük lévő viszonyt, a második képviselő magyarázza meg, hogy ennek a viszonyrendszernek melyik mintázat az alapja, a harmadik képviselő pedig ismertesse a focicsapatból hozott példát! A bemutató közben a többi csoport tagjai töltsék ki a táblázat hiányzó részeit!

8. Mondatpárok

Az alábbiakban olyan mondatpárokat olvashattok, melyek ugyanarra a szituációra vonatkoznak.

Milyen okokra vezethető vissza a két változat különbsége?

Alkossatok újabb mondatpárokat!

- (1) Anyaaaa, kifjiiii!
- (2) Anya, kaphatok egy kiflit?
- (3) A zöld színű pulcsit választottam.
- (4) A zöld pulcsit választottam. De nem a sötétet, hanem a halványabbikat, azt a mentazöldet.
- (5) Milyen volt a napod? – Jó, csak fárasztó.
- (6) Milyen volt a napod? – Ó, csodálatos! Korán végeztem az iskolában, aztán elmentünk a lányokkal sétálni a parkba, olyan szépen sütött a nap, ettünk egy fagyit, majd este mentem edzésre, és jó sok gólt dobtam! Fantasztikus volt ez a nap!
- (7) Mi is a másodfokú egyenlet megoldóképlete? – x egyenlő mínusz bé plusz mínusz gyök alatt bé négyzet mínusz négy a cé per két a!
- (8) x egyenlő bé plusz mínusz... fú, hogy is van?

(9) Él, mint Marci Hevesen.

(10) *Él, mint Isten Franciaországban (Vö. *être comme Dieu en France*)

(11) „Továbbá, szerelmes uram, én te Kegyelmed ellen ugyan nagyot vétettem, hogy én te Kegyelmednek ennyi levelére választ nem tettem; mert bizony sem haragom, sem feledékenségem miatt nem esett ez én rajtam...”³

(12) Szia, szívem, bocs, hogy nem válaszoltam!

(13) Figyumá', nyitva a táskád!

(14) Elnézést, uram, nyitva van a táskája.

---

³ Forrás: Kanizsay Orsolya levele Nádasdy Tamáshoz.
<http://mek.oszk.hu/04900/04945/html/mhszeretok0059.html>

Az ember kognitív működése és a nyelv I. – A kategorizáció

A megismert dolgokat (például az első zsiráfot, amellyel találkozunk az állatkertben) nemcsak önmagukban, egyedekként értjük meg, hanem azt is felismerjük, hogy tulajdonságai rokonítják más, hasonló egyedekkel. Tehát a látott zsiráfpéldányt összetartozónak tartjuk a többi élőlénnel, állattal, növényevővel, legszorosabban összetartozónak pedig a többi zsiráfpéldánnyal. Vagyis a megismerés során az emberek kategorizálják a világ dolgait. A **kategorizáció** alapja az egyedek egymáshoz, illetve egy kitüntetett kategóriataghoz, a prototípushoz való hasonlósága. A kategórián belül az a példány lesz a **prototípus**, amellyel a megismerő a legtöbbször találkozik, vagy amelyet a kategória legjellemzőbb példányának tekint azért, mert az rendelkezik a legtöbb, más taggal közös tulajdonsággal. Magyarországon például a veréb és a feketeterítő számít prototipikusnak a MADÁR kategóriában, a strucc és a pingvin pedig nem tipikus (periferikus).

1. Bevásárlás

a) Képzeljétek el, hogy be kell vásárolnotok! Az alábbi utasításoknak megfelelően írtok le, hogy mik kerülnének a kosaratokba! Mindegyik utasításhoz írtok legalább három dolgot!

- (1) Ne felejts el gyümölcsöt venni!
- (2) Ne felejts el zöldséget venni!

Mely gyümölcsök prototipikusak a magyar emberek számára?

Mely gyümölcsök tartoznak a szélső példányok közé a magyar emberek számára?

b) Mitől függ, hogy egy gyümölcs vagy zöldség a központi (prototipikus) vagy a szélső példányok közé tartozik? Fogalmazzatok meg párban három okot!

- 1.
- 2.
- 3.

2. Frutas, avagy gyümölcsök Brazíliából

Mely gyümölcsök prototipikus gyümölcsök a brazil emberek számára?

Brazília inkább nettó gyümölcsexportőr, fő kiviteli terméke a narancs, és az évi mintegy 18 millió tonna [...] kivitellel világelső, megelőzve az Egyesült Államokat és Mexikót. A São Paulo államban, Campinas környékén található ültetvények területét fokozatosan csökkentették 1990 óta, a cukortermelés növelése javára. Mindazonáltal a hozamok növelésével fenn lehetett tartani a termelés mennyiségét. A megtermelt narancs 80%-ából gyümölcslevet készítenek, amelyet a nemzetközi piacokon értékesítenek, és Brazília e piac 80%-át fedi le. Ennek az exportnak a 70%-a az EU-ba, az Egyesült Államokba és

Japánba irányul. Brazília a világon a legnagyobb banántermelő is, azonban csak nagyon kis mennyiséget exportál, és szinte az egész megtermelt mennyiség a hazai piacon marad.⁴

b) Keressétek meg és íjátok le az öt egzotikus brazil gyümölcs nevét, melyeket megtalálhattok az alábbi szófelhőben!

1. kép. Szófelhő

c) Olvassátok el az alábbi rövid szövegeket a fent megtalált gyümölcsökről és azok alapján próbáljátok meg lerajzolni őket!

Jákafa (Jackfruit)

A jákafa vagy más néven jackfruit közkedvelt gyümölcs, ezt tartják a világ egyik legnagyobb fán termő gyümölcsének. A magok körül levő húsos rész íze hasonlít az ananászéhoz, csak valamivel gyengébb. Megtalálható befőttként és édes chipsként. A fa anyagát különböző hangszerek készítésére használják, míg a gyümölcs sok ázsiai étel hozzávalója.

Maracuja

A golgotavirág (*Passiflora edulis*) gyümölcse Dél-Amerikában őshonos, de termesztik Indiában, Új-Zélandon, Brazíliában stb. A maracujának puha, zamatos belseje van, ami tele van magokkal, általában italokban használják ízfokozóként. Kétfajta maracuja van: az arany passiógyümölcs, ami hasonlít a grapefruitra, és a sötétlila színű változata, ennek a mérete megközelítőleg egy citrom méretéhez hasonlít. Az utóbbit kissé mérgezőnek tartják.

Licsi (Litchi, Lychee)

A licsi szintén egy örökzöld fa gyümölcse, ezek kis, fehér húsos gyümölcsök, amiket vörös héj borít. A szőlőhöz hasonló állagú gyümölcs gazdag C-vitaminban. A licsi az utóbbi időkben világszerte meghódította a piacokat, fagyasztott gyümölcsként vagy befőttként árulják.

⁴ Forrás: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2008/397242/IPOL-AGRI_NT\(2008\)397242_HU.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2008/397242/IPOL-AGRI_NT(2008)397242_HU.pdf)

Csillaggyümölcs (Starfruit, karambola)

A csillaggyümölcs vagy karambola egy rózsaszínű virágú fán terem, amit még az Amerikai Egyesült Államokban is termesztene. Az arany-sárga csillagvirág ropogós, édes gyümölcs, aminek az íze hasonlít az ananász, az alma és a kivi keverékéhez. Kétféle csillaggyümölcs van, az egyik édes, a másik pedig savanyú, mind a kettő gazdag C vitaminban. A gyümölcsöt általában üdítőként használják, de egyesek még bort is készítenek belőle.

Pitaja (Pitaya, kaktuszgyümölcs, sárkánygyümölcs)

Mexikóban és Közép- és Dél-Amerikában őshonos. A sárkánygyümölcs vagy pitaja több kaktuszfajtának a gyümölcse, aminek édes íze és krémes húsa van. A legelterjedtebb sárkánygyümölcs a vörös pitaya, de vannak más fajtái is. A gyümölcsből üdítőt vagy bort lehet készíteni, de a virágai is ehetőek, és tea készítésére is használják.⁵

d) Válaszoljatok az alábbi kérdésekre!

1. Mely gyümölcsöket ismerted már korábban az alábbi listából?
2. Számodra ezek központi (prototipikus) vagy szélső példányok voltak?
3. Indokold meg a második kérdésre adott válaszodat!

3. Az én nézőpontom, a te nézőpontod

a) Figyeljétek meg az alábbi képet! Páros munkában döntsétek el, milyen nézőpontok jelennek meg rajta! Milyen értelmezést kap a paprika szó a felírt nézőpontok alapján?

2. kép. Eltérő nézőpontok

b) Gyűjtsétek össze, hogy a paprika szóhoz milyen értelem kapcsolódik az alábbi emberek nézőpontjából:

1. biológus:
2. ebédet főző anya:
3. növénytermesztő gazda:
4. gyógyászati asszisztens:
5. nyelvész:

⁵ Forrás: <http://www.edenkert.hu/gyumolcs/egzotikus-gyumolcsok/finom-egzotikus-gyumolcsok/3662/>

c) Válasszatok egy-egy növényt, és mutassátok be, hogy mely tulajdonságai kerülnek előtérbe különböző nézőpontokból! Eredményeiteket az alábbi táblázatban mutassátok be!

1. táblázat. Eltérő nézőpontok

	Növény neve	Nézőpont	Jelentése	Előtérben lévő tulajdonság
1.	<i>rózsa</i>	<i>virágárus, szerelmes férfi, gyászoló személy</i>	<i>áru, ajándék, búcsú</i>	<i>jövedelmet hozó, szép, tiszteletteltjes</i>
2.				
3.				
4.				
5.				

Az ember kognitív működése és a nyelv II. – A képi sémák

1. Ne hunyjunk szemet a névutók felett!

a) Egészítsétek ki névutókkal a következő kifejezéseket!

1. Nagy nyomás _____ van.
2. Érvél a saját igaza _____ .
3. Elsiklik a dolgok _____ .
4. Kibújik a felelősség _____ .
5. Nyit az emberek _____ .
6. Kétségek _____ vergődik.
7. Saját problémája _____ helyezi a másét.
8. Három éven _____ kitartott mellette.

b) Milyen viszonyt jelölnek alapjelentésükben ezek a névutók? Rajzoljátok le vázlatosan a dolgok névutóval jelölt téri viszonyait! Az ábrával érzékeltesétek azt is, hogy melyik dolog a feltűnőbb a viszonyban, és melyik dolog szolgál annak „elhelyezéséhez” háttérként!

c) Gyűjtsetek további névutós kifejezéseket, amelyekben a névutó nem konkrét helyre, téri viszonyra vonatkozik!

2. Szerelembe esés

a) Dolgozzatok párban! Fogalmazzatok meg röviden, hogyan miben tér el az igék jelentése az egyes kifejezésekben!

- (1) gondolkodik az ügyön : valami nagyban gondolkodik
- (2) szerelembe esik : hasra esik
- (3) hoppon marad : észnél marad
- (4) betegségben szenved : szenved a honvágytól

b) Mi lehet a magyarázata annak, hogy a (2) példában látható módon fejezzük ki azt, hogy valaki szerelmes lesz? Milyen más kifejezést használunk erre az állapotra? Írjatok néhány példát!

Gyűjtsetek példát az általatok ismert idegen nyelvekből is, és vessétek össze az állapot nyelvi kifejezésének módjait!

3. Nézzünk szembe a képi sémákkal!

a) Készítsetek sematikus ábrákat az alábbi viszonyokhoz!

1. Egy fizikai tárgy benne van egy nagyobb fizikai tárgy (tartály) belsejében.
2. Egy fizikai tárgy rajta van egy nagyobb kiterjedésű fizikai tárgyon (felületen).

Figyeljétek meg a körülöttek lévő dolgokat, és keressétek olyanokat, amelyeknek a viszonyát a fenti módokon lehetne sematikusán ábrázolni!

b) Keressétek meg a párokat! Kapcsoljátok össze az egyes kifejezéseket a megfelelő sémával!

ember mint TARTÁLY
 érzelem mint TARTÁLY
 állapot mint TARTÁLY
 ember mint FELÜLET
 érzelem mint FELÜLET
 állapot mint FELÜLET

sálat köt a nyakára
 depresszióba zuhan
 haragra gyulladt
 depresszióra hajlamos
 haragban vagyunk
 nyakába veszi a gyerekeit

c) Csoportosítsátok a TARTÁLY/FELÜLET séma kifejezéseit a megadott szempontok szerint!

1. táblázat. TARTÁLY/FELÜLET séma

TARTÁLY séma	FELÜLET séma
<i>bajba kerül</i>	<i>árulkodik a testvéréről</i>
<i>betegségben szenved</i>	<i>doktorál az egyetemen</i>
<i>féltékenységből tette</i>	<i>dolgozik az ügyön</i>
<i>kifutott a határidőből</i>	<i>hazudik a jegyeiről</i>
<i>szerelembe esik</i>	<i>holnapra halasztja</i>
<i>zavarban van</i>	<i>készül a télre</i>

TARTÁLY séma

1. a benne helyzet fenntartását jelöli:
2. a benne helyzet a folyamat vége:
3. a benne helyzet a folyamat kiindulópontja:

FELÜLET séma

1. a rajta helyzet fenntartását jelöli:
2. a rajta helyzet a folyamat vége:
3. a rajta helyzet a folyamat kiindulópontja:

d) Soroljátok be az 2. feladat kifejezéseit az egyes sémák altípusaiba! (Nem sorolható be mindegyik.)

e) Jellemezzétek grammatikailag ezeket a kifejezéseket! (Milyen szófajúak? Milyen mondatviszony van közöttük? Mi jelöli ezt a viszonyt?)

4. Képezzünk egy történetet!

Írjatok egy 10 mondatból álló történetet, amelyben minden mondat tartalmaz legalább egy képi sémát! Az egyik csoport a TARTÁLY séma, a másik csoport a FELÜLET séma köré szervezze a történetet! A cím: *Egy szokatlan reggel.*

Az ember kognitív működése és a nyelv III. – A memória és a nyelv

1. Sorozatok

a) Hány elemből áll?

1. a magyar telefonszám (az ország előhívószáma nélkül)
2. a személyi szám (Ebből hány számjegyet kell memorizálni, ha meg akarjátok jegyezni?)
3. a sorozatban kiadott magyar rendszám

b) Memóriapróba

Próbáljátok ki párban, hogy milyen hosszú számsorokat tudtok könnyen megjegyezni! A legjobb módszer az volna, ha számítógépen meghatározott (4 és 10 közötti) számjegyből álló véletlen sorozatokat tudnátok generáltatni, de az is jó, ha előzetesen összeírtok változatos számsorokat, és ezeket az egyjegyű számokból álló sorozatokat olvassátok fel társatoknak. Jegyzeteljétek sorozatonként a jó és a hibás felidézés arányát!

Figyelem! Ez nem memóriavizsgálat, csak azt jelzi, hogy az adott helyzetben és állapotban mi megy könnyebben, mi nehezebben.

c) Munkamemória

Olvassátok el az alábbi szöveget, és vessétek össze a memóriapróba megfigyeléseivel!

Az elsődleges memória arra az információra vonatkozik, amely az észlelés után a tudatban megmarad és a pszichológiai jelen részét képezi, míg a másodlagos memória olyan információt tartalmaz, ami már elhagyta a tudatot, és ezért a pszichológiai múlt része. [...] az elsődleges memóriának egy mindennapi példája az lehet, amikor megpróbálunk néhány másodpercig emlékezni egy telefonszámra. Rendszerint két fő jellemzőt tulajdonítanak ennek a tárnak. (1) különlegesen korlátozott kapacitás (körülbelül nyolc számjegynél többre nem tudunk visszaemlékezni); és (2) a tárolás sérülékeny, hiszen a legkisebb figyelemelterelés rendszerint azzal jár, hogy elfelejtjük a számot.

Nagyon nehéz pontosan megbecsülni a rövid távú [elsődleges] tár kapacitását. [...] Miller klasszikus tanulmányában (1956) kimutatta, hogy a közvetlen memória terjedelmen »hét plusz/mínusz két egység« [...]

A rövid távú [elsődleges] memória terjedelmének mértékével az a probléma, hogy a hosszú távú [másodlagos] memória is szerepet játszhat a memóriaterjedelem mértékének meghatározásában.⁶

2. A sorrend

a) Kísérlet

Készítsetek hét diából álló sorozatot hétköznapi tárgyakat ábrázoló rajzokból, képekből! A tárgyak lehetnek gyümölcsök, egyszerű használati tárgyak. A vetítést úgy állítsátok be, hogy

---

⁶ Eysenck, Michael W.–Keane, Mark. T. 1997. Kognitív pszichológia. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest: 148–149.

minden képet csak egy másodpercig lássanak a kísérlet résztvevői! Ha van digitális tábla a teremben, akkor egyszerre több emberrel is elvégezhetitek a kísérletet.

A résztvevők feladata az, hogy a vetítés után írják le a dolgok felbukkanásának sorrendjében, hogy mit láttak.

Összesítsétek az eredményeket! Állapítsátok meg, hogy hol fordult elő több hiba: a sorozat elején, a belsejében vagy a végén?

Ha elég sokan vesznek részt a kísérletben, akkor az eredmény általánosítható lesz arra vonatkozóan, hogy egy sorozat esetében a sorozat melyik részét jegyezzük meg jobban, melyikre emlékszünk pontosabban.

b) Érvelés

Elevenítsétek fel, vagy nézzetek utána annak, hogy a retorikai művek mit tanácsolnak az érvek elhelyezésével kapcsolatban! Hogyan függ ez össze a kísérlet tapasztalataival?

3. Monstrumok

a) Szószörnyek

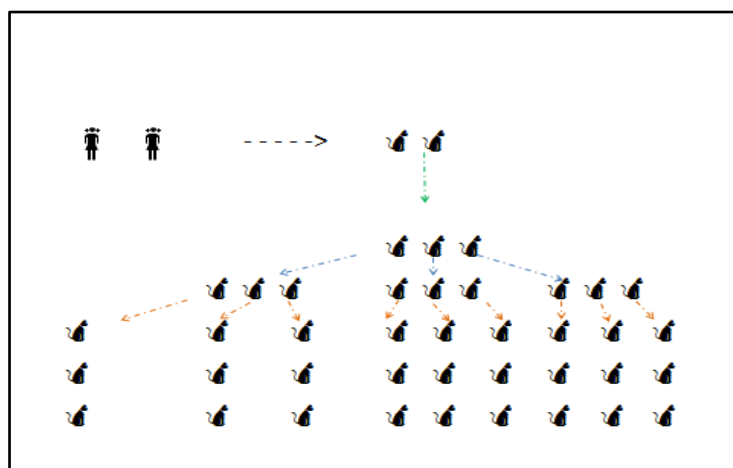
Írjatok példát nagyon hosszú magyar szavakra! Elemezzétek ezeknek a szerkezetét: hány tő, hány képző, hány jel van bennük? (Nem baj, ha nincs teljes egyetértés köztetek a szó felépítésével kapcsolatban.)

Próbáljátok meg mondatba foglalni a szószörnyeket! Mi a magyarázata annak, hogy az ilyen szerkezetű szavak nem szoktak előfordulni a hétköznapi társalgásban?

b) Kinek a mije?

Képzeljük el, hogy az ábrán látható lányoknak két macskája vannak, és jelöljük úgy ezeket a macskákat, hogy ők *a lányokéi* ('a lányok macskáí'). Hogyan lehetne ugyanilyen szerkezettel vonatkoztatást tenni a macskák kismacskáinak a kismacskáira?

1. ábra. Kinek a mije?

1. Van-e valamilyen grammatikai akadálya annak, hogy az *-é* birtokjelet *-i* birtoktöbbsesítő jel kövesse, és ez a toldalékkapcsolat többször is előforduljon egy szóban?

2. Használják-e az emberek az *-éiéi*, *-éiéiéi* stb. toldaléksorozatot?
3. Mi ennek a magyarázata?

c) Kísérlet

A szakirodalom szerint⁷ nem szokott előfordulni háromnál több képző és háromnál több jel egy szóban, ennek a képlete: T + K + K + K + J + J + J + R.

Állítsatok össze kérdőívet! Úgy válogassátok össze a szavakat, hogy ellenőrizni tudjátok:

1. Valóban maximálisan hét toldalék természetes egy szóban?
2. Valóban nem természetes, ha képzőből és jelből háromnál több van egy szóban?

A kísérleti személyek értékeljék a szavakat, értékelésüket jelöljék skálán!

Példa: Előfordulhat-e a szó egy beszélgetésben? Karikázd be a válasznak megfelelő számot!

1 -----	2 -----	3 -----	4 -----	5
nem, kizárt, hogy előfordul	kicsi a valószínűsége, hogyan előfordul	ugyanakkora a valószínűsége annak, hogy előfordul, mint annak, hogy nem	nagy a valószínűsége annak, hogy előfordul	biztos, hogy előfordul

4. Történetmondás

Az alábbi szöveg egy videón bemutatott rövid jelenet elbeszélése. A rövid történetet kísérleti személyek hangzágységekre bontották. Figyeljétek meg, hogy milyen hosszúak és milyen szerkezetűek ezek a hangzágységek!

- (1) beszaladt egy fiú a szobába
- (2) öö és keresett valamit
- (3) és nem találta
- (4) és eléggé sietett
- (5) öö idő szűkében volt valószínűleg
- (6) és ő és ő a lehetséges helyeken ahol gondolta hogy ott lehet az a tárgy ott megnézte
- (7) és ő hát egy ilyen egy ilyen
- (8) én arra következtettem hogy biztos valami ilyen informatikus srác lehetett vagy nemtom
- (9) mer elég ilyen nagy elektronikus apparátus volt a szobába
- (10) meg volt ott egy ilyen villogó valami is
- (11) és nem tudom ez úgy szemet szúrt
- (12) meg sok könyve is volt

⁷ Bencze Lóránt 1992. Egy kognitív és szociointerpretációs morfológia körvonalai. In Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.): Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE. 34–41. Az elemszámról a 36. oldalon van szó.

- (13) és hát ööm nem találta végül meg azt a tárgyat
(14) amit keresett
(15) és ment tovább
(16) de nem fejezte be a keresést
(17) és azt ugye már nem tudjuk hogy mi történt ez után

5. A nyelvem hegyén van...

Olvassátok el az alábbi szakirodalmi részletet!

Valószínűleg nincs olyan ember, aki ne élte volna már át azt a bosszantó élményt, hogy ki akar mondani egy szót, de sehogyan sem jut az eszébe. Leggyakrabban akkor tapasztaljuk, ha egy nevet akarunk kiejteni, s bár pontosan tudjuk, hogy kire vagy mire gondolunk, mégsem sikerül a kérdéses szót kimondanunk. A „nyelvem hegyén van” jelenséget ’átmeneti szótalálási nehézségként’ is definiálják [...], ami arra utal, hogy vannak gyakorivá, sőt állandóvá váló szótalálási problémák [is].⁸

Figyeljétek meg, hogy milyen kifejezések előhívásában tapasztaljátok ezt a jelenséget magatoknál és másoknál!

A felidézett helyzetekben milyen okai lehettek a szótalálás átmeneti nehézségének?

6. Rejtvény

A számítógép képernyőjén egy reklám jelenik meg internetezés közben. A reklám szövege: *Kihúzható fogas* (az egyéb információkat nem közöljük). Mi a magyarázata annak, ha az olvasónak első pillantásra a *fog* jut az eszébe, és csak a teljes szerkezet újbóli feldolgozása után érti meg azt, hogy egy bútordarabról van szó?

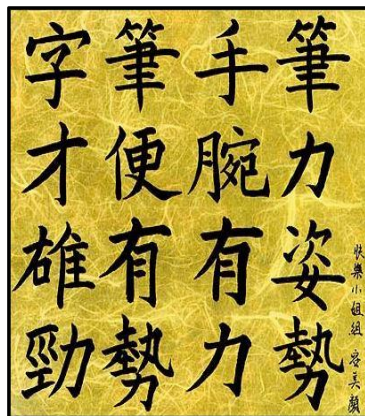
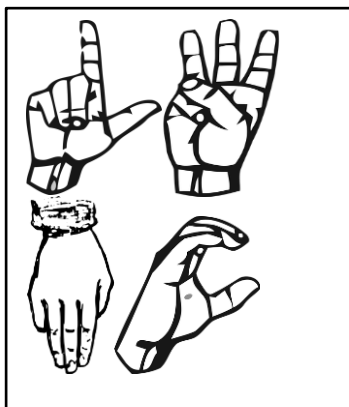
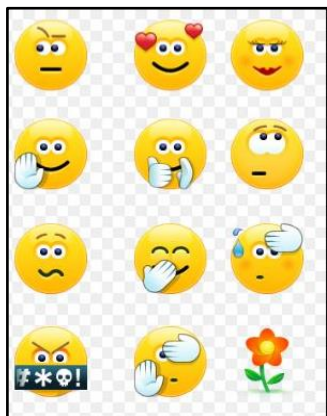
⁸ Gósy Mária 2002. A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. Magyar Nyelvőr 126 (2): 197.

A nyelvi jel, szimbolikus kommunikáció

1. Szimbólumok és jelentéseik

Nézzétek meg a szimbólumokat! Beszéljétek meg párokban, mit tudtok róluk, milyen jelentést tudtok társítani hozzájuk! Mely szimbólumok jelentéséről tudtatok többet mondani és mi segített ebben?

1. kép. Szimbólumok

2. Sikeres kommunikáció

Alkossatok négyfős csoportokat! Képzeljétek el, hogy a különböző csoportok más-más nyelvet beszélő törzsek! Találjatok ki egy egyszerűbb üzenetet, amelyet kézjelekkel, rajzolt vagy egyéb jelekkel el akartok mondani a többieknek! Készítsetek „jeltárat” a szimbólumaitokból, amelyben megadjátok a jelentésüket is! A kézjelekhez készíthettek videótárat is PowerPoint segítségével.

3. Alak és jelentés kapcsolata

a) Alkossatok négyfős csoportokat! Olvassátok el a kiosztott cetliken található definíciókat, majd közösen alkossatok azokat kifejező új szavakat! Ha elkészültetek, osszátok meg őket a többi csoporttal!

1. Főnév, az a jelenség, amikor valaki a zuhany alól kilépve veszi észre, hogy nem hozott törölközőt magával.
2. Ige, amikor valaki az utolsó pillanatra hagyja egy feladat elkészítését, és a leadási határidő előtti éjszakán próbál kétségbeesetten összedobni valamit.
3. Főnév, pozitív érzelem, amit akkor érez valaki, mikor megtudja, hogy hosszú hétvége következik.

b) Mi lehet az oka annak, hogy ugyanarra a definícióra a csoportok különböző szavakat alkottak?

c) Értékeljétek a megoldásokat különböző szempontok (pl. nyelvi kreativitás, jó hangzás, könnyű érthetőség, pontosság) szerint!

4. Jelek megértése

Olvassátok el az alábbi Shakespeare-paródiát!

Állapítsátok meg, hogy a kiemelt szavaknak mi a szófaja! Indokoljátok meg a döntéseteket!

*Harmadik felvonás, tizenötödik szín
(Henrik király, Lord Downtar,
Anyakirályné, tombárok, pálhahordozók)*

DOWNTAR:

Felség, a franc föld künső **parlatán**
elült a hadvasak **zadorlata**.

Bék ül **hevély-csornáló** Mars helyén;
s a nép, a tél-túl potnát, csart, sugát,
pohontyt vesztő, nyögsanyarta nép
tallót subál, **polyhót** vet parlagon,
s ha pönty aszalva, surboly ha beért,
újpénz fejében **vesterát** lakik,
zengő pakád szavára jár hokornyást,
s **dibározik** Bonárdus innepén.

A franc király, ki – tudjuk – fő **gyimót**,
s hétért kitesz, még **morcolánkodik**,
Richárdot fölcihellve ellened,
ennhorjodat, míg téged **elsümérel**,
pihál, de csak kurtán s **fonátosan**.
Mert hosszú nótát a cölöpmadár –
hajósok tartják – ritka nap pityog.

HENRIK:

Csitándiságomat csotválja még
e purhonya, ez a **pöhös** nyagóg!

S Richárd, a nyekre? Hát ő? Mondsza
csak!

DOWNTAR:

Csáp **cselkesiddel** sunnyog és **butog**
a Vérgonyasztón...

ANYAKIRÁLYNÉ:

A Vérgonyasztón? Ó, süh! Pém! Piha!
Szotykon **vatyorgó**, páhás veckelem!
Súly rá, ki vity-váty cselkesek közin
ennhorja ellen ily pórén pocáz!
Csorhózzék szik töpörre jonha, vetyke,
folyánk cihó duzzon rút **harpocsán**!
Ó, habkaságos, **pátyos**-szép nyoszolma,
hol monhóm szörnyt **csüvöllött**, súly
reád!

Súly rátok, hónál hóbb, duzos gemellők,
miknek nedén a ded **földemhedett**!
Mert nincs ponyább, nincs **csetvesebb**,
riháltabb,
még torzs pöhöndiek között se, mint
e csép, ki szét **mandangolá** a hont!

(elhónyál)

(Kálnoky László: Shakespeare: XIX. Henrik)

II. A NYELV METAFORIKUSSÁGA, IKONIKUSSÁGA

A tagadás nyelvenként eltérő formákkal (nyelvspecifikusan) történik (pl. a magyarban a *boldog* melléknév esetében *nem boldog*, *boldogtalan*), de nincs olyan nyelv, amelyben a tagadó formák egyszerűbbek volnának, mint az állítók. Vajon miért?

Ha egy nyelv megkülönbözteti alakilag az egyes és a többes számot, és ezek egyike jelöletlen (pl. *könyv* : *könyvek*), akkor a jelöletlen mindig az egyes szám, nincs olyan nyelv, amelyben a többes szám volna jelöletlen, és az egyes szám a jelölt. Miért, milyen szempontból alapvetőbb számunkra az egy, mint a több?

Ha valaki az 1. képen rögzített árlistát látja, miért tartja természetesnek azt, hogy az egy deciliteres adag melletti pohár (betű és szám) a legkisebb? Miért fentről lefelé haladva nőnek az adagok, miért nem fordítva?

1. kép. Árlista

Hasonló kérdésekkel fogunk foglalkozni ebben a részben. Mindegyikben közös az a megfigyelés, hogy a dolgok elrendezése és nyelvi kifejezése nem véletlenszerű. Amit nyelvileg csinálunk, az összefüggésben, analóg viszonyban van azzal a mentális tartalommal és művelettel, amit képvisel. A nyelvi kifejezés nem mindig hasonlít valamire a hasonlóság megszokott, hétköznapi értelmében. Hétköznapi értelemben is hasonlít például a fájdalmat kifejező indulatszó hangzása a spontán hangkitöréshez, de nem azonos vele: fájdalmas hangadás sokféle van, az indulatszó azonban többé-kevésbé megszilárdult hangszerkezettel rendelkező (konvencionálódott) kifejezés. A hangutánzó kifejezések hangzása hasonló a felidézett hangélményhez. A nyelvben azonban a hasonlóságnak egy másik értelmét, a szerkezeti hasonlóságot ismerhetjük fel sokkal általánosabban. Szerkezeti hasonlóság például az, hogy a jelentésükben összetettebb kifejezések általában szerkezetükben is összetettebbek (pl. *könyv* : *könyvek*, *könyvet*; *boldog* : *nem boldog*, *boldogtalan*; *elviszem* : *nem viszem el*).

A hasonlóságnak ezt a tágabb értelmezését alkalmazzuk a metaforára is. A hétköznapi értelemben vett (imágó típusú) hasonlóság a metafora esetében is előfordul, például a *papagájfogó* nevű szerszám feje (fogó része) valóban hasonlít a papagáj fejéhez. A csiga és a *csigának* nevezett lassú személy nem hasonlítanak egymáshoz, a viselkedésükben azonban felismerhető párhuzam, megfelelés. A beszélő mindkettőt saját normájához képest lassúnak tartja: a csiga lassan haladva mozog, az ember lassan végzi az elvárt tevékenységet (nem feltétlenül a helyváltoztató mozgást) – a két viselkedés tehát analóg egymással. A metaforizáció áthatja a nyelvet, nemcsak a szavak jelentésében figyelhető meg, hanem a toldalékok és a mondattani szerkezetek jelentésében is.

A testben levés alaptapasztalata I.

1. Lassan a testtel!

A test különböző dimenzióira utalnak az alábbi mondatok. Válaszd ki, hogy a testben létezés tapasztalatának melyik dimenziójára mutatnak rá a felsoroltak! Egy példához több dimenzió is tartozhat. A példák a Magyar Nemzeti Szövegtárból származnak.⁹

1. filozófiai dimenzió
2. szociális-kulturális dimenzió
3. perspektivikus dimenzió
4. fiziológiai dimenzió
5. saját identitással kapcsolatos dimenzió
6. fejlődési-növekedési dimenzió
7. tudattalansági dimenzió

1. táblázat. A testben létezés tapasztalata

Példa	Kapcsolódó dimenziók
<i>Ép testben ép lélek.</i>	
<i>Csak a testemen keresztül.</i>	
<i>Heverő testben bujdosik a lélek.</i>	
<i>Lassan a testtel!</i>	
<i>„Csíkos csergébe bugyolálta testünk”</i>	
<i>„Ormótlan testét szuszogva cipelte az utcán”</i>	
<i>„az élethez ragaszkodó test megérzi a veszedelmet”</i>	
<i>„Holott tudnom kellett volna: a test kívánsága nem csal”</i>	
<i>„Minden szava testet öltött a súlyos ködben”</i>	
<i>„halottak vagyunk mindannyian, élettelen testek temetik az ismeretlen tetemet”</i>	

Ismersz további olyan állandósult szókapcsolatokat, szóösszetételeket, melyekben szerepel a *test* szó? Ezekben milyen dimenzióra utal a *test*?

2. A változó test

Milyen érzékekhez, érzelmekhez kapcsolódnak az alábbi kifejezések? Hogyan változik meg az érzékelés a szóképzéssel, összetett szavak létrehozásával?

- (1) test : testes, megtestesít, testület
- (2) fül : fülel, lefülel, a cipő füle
- (3) száj : szájal, halszáj, az üveg szája
- (4) orr : megorrol, orrszarvú
- (5) szív: szívlel, szívesen, szívtelen, szívélyes
- (6) szem : szemes, szemez, szemlél, búzaszem, zöld szemes-ostoros

⁹ Lásd <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

3. Bennem, rám, hozzám

Egészítsd ki az alábbi kifejezéseket a megfelelő személyes névmási vonzattal! Jelöld, hogy a mondat BENT LEVÉST (B), RAJTA LEVÉST (R) vagy KÖZEL LEVÉST (K) fejez-e ki! Mi lehet a hasonlóság és az eltérés magyarázata?

1. _____ még sosem volt házibuli. (te)
2. Kaptam _____ egy szerelmeslevelet. (ő)
3. _____ van a szemüveged? (te)
4. _____ van a hiba. (mi)
5. Nem _____ múltott. (ti)
6. Elegem van _____. (te)
7. _____ hasított a fájdalom. (én)
8. _____ zeng az egész ház. (ők)
9. Nem _____ beszélek. (te)
10. Szavazzanak _____, és minden megváltozik! (én)
11. _____ jössz feleségül? (én)
12. Ha nem tanultok, nem lesz semmi _____. (ti)
13. Átok ül _____. (mi)
14. _____ nevettek? (én)

4. Térbeliség – szó szerint és új értelemben

A viccek, poénok gyakran alapulnak az eredeti, szó szerinti jelentés és az egyes kifejezésekben található elvontabb (gyakran metaforikus) jelentés egybejátztatásán. Bödőcs Tibortól származik ez a példa: „Tibike, mellettem nem kell kapálnia a nőnek! .... Egyedül fog.”¹⁰

Válassz ki egy mondatot a 3. feladat példái közül, és készíts vele a konkrét térbeli viszonyt és az aktuális jelentést is megjelenítő ábrázolást!

Mutasd meg padtársadnak! Az ő feladata az, hogy kitalálja, melyik mondatra gondoltál.

---

¹⁰ Idézi Palágyi László A verbális humor kognitív nyelvészeti megközelítése – a lexikai vegyítés és a szemantikai újraértelmezés című közleményében a 341. oldalon (<http://nyelvor.c3.hu/period/1403/140307.pdf>, 2018. március 29-ei megtekintés).

A testben levés alaptapasztalata II.

1. Erre csörög a dió

Jelöljete ki egy-egy megfigyelőt, aki jegyzeteli vagy digitális eszközzel rögzíti az eseményeket, közléseket!

a) Az osztályból valaki kimegy, amíg a többiek elrejtenek egy tárgyat. Ezt a tárgyat kell bekötött szemmel megkeresnie, miközben a többiek szavakkal óvatosan irányítják (merre menjen, hogyan mozogjon).

b) Még egyszer kimegy valaki, de már új szabály lép életbe: őt csak az égtájak megnevezésével lehet irányítani (pl. menj északra; rámutatsz, ha felemeled a keleti karod). A kereső szemét nem kell bekötni.

c) A jegyzetek vagy a felvétel alapján gyűjtsétek össze, hogy milyen instrukciókat használtak az első (a) jelű és milyeneket a második (b) esetben!

1. Hogy változtak az irányok a kereső diák mozgásának következtében?
2. Melyiket volt könnyebb megérteni? Miért?
3. Mi a viszonyítási pont a két esetben?

2. Testrészek a nyelvben

Milyen testi tapasztalat jelenik meg az alábbi hétköznapi kifejezésekben? Melyik testrészhez kötődnek?

- (1) meghátrál
- (2) nem tudja megemészteni
- (3) átlátja a helyzetet

Alkossatok csoportokat! Minden csoport húzzon egy kártyát, amelyen egy testrész (vagy ahhoz kötődő folyamat) szerepel (*hát, has, kéz – fog, szem – lát, láb – áll, torok – nyelv*).

Gyűjtsetek további kifejezéseket az adott testrészrel kapcsolatban!

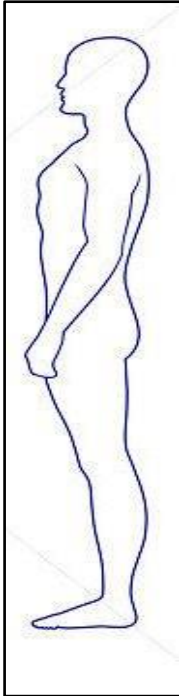
Osszátok be a csoporton belül, ki gyűjt képzett szavakat, ki összetételeket, ki szólásokat, közmondásokat, egyéb idiomatikus kifejezéseket!

3. Elöl, előre – hátul, hátra

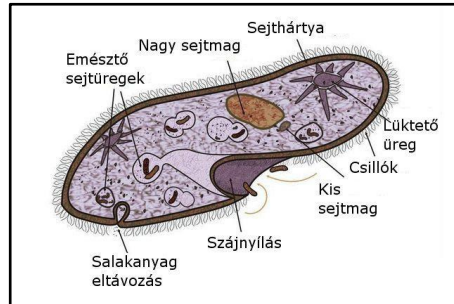
a) Elöl vs. hátul

Hol van a hátul, hol van az elöl? Mutassátok meg az ábrákon!

1. kép. Ember

2. kép. Papucsállatka

3. kép. Tengeri csillag

4. kép. Korall

5. kép. Kagyló

b) Hogy jelenik meg a saját testi tapasztalatból való kiindulás (egocentrizmus) és a testben levés tapasztalata a következő kifejezésekben?

- (1) előremozdító, előreutató, előretekintő
- (2) hátulütő, hátráltat
- (3) álmában érte utol a halál
- (4) még előtte a jövő
- (5) múltját hátrahagyva új életet kezdett
- (6) a hátam közepére sem kívánom

Miért épp az adott irány szolgál forrásként az egyik és a másik jelentéscsoport számára?

4. Fel-le

a) Nem létező alakok

Hogy lennének helyesek a következő szavak? Miért nem használhatók így az igekötők a kifejezésekben?

- (1) *lebátorodik, *lelélegzik, *lemagasztal, *ledühít, *leélénkít
- (2) *felhiggad, *feltorkoll, *felalacsonyít, *felnyugszik, *felbetegszik

Milyen jelentésük van ezeknek az irányoknak? Mi a viszonyítási pontjuk?

Melyik kifejezés képviseli a passzív (kisebb energiájú), melyik az aktív (nagyobb energiájú) pólust?

b) Kettős kötésben

Mondjatok olyan szavakat, amelyek mindkét igekötővel összekapcsolódhatnak! Vizsgáljátok meg ezekben az igekötő és az ige jelentését, a jelentések viszonyát!

c) További példák

Milyen más iránypárokhoz tudunk még értékdimenziókat kapcsolni? Gyűjtsetek példákat!

Keressetek az általatok tanult idegen nyelvben példákat az 'elől/hátul' és 'fent/lent' jelentésű szópárok hasonló (metaforikus) jelentésére!

Az előtér-háttér viszonyok az észlelésben és a nyelvben

1. Mondat a képről

Írjatok egy-egy mondatot a két kép valamelyikéről! A képen látható dolgok térbeli viszonyára figyeljetek!

1. kép. Mondat a képről I.

2. kép. Mondat a képről II.

Az azonos képet választók beszéljék meg a hasonlóságokat és az eltéréseket! Adjatok magyarázatot arra, hogy miért pont ilyen leírások készültek a dolgok helyzetéről!

2. Jelölt-jelöletlen

a) Elemezzétek a következő mondatokat a megszokott módon!

- (1) A gyerekek a kertben labdáznek.
- (2) Az ezüst az aranynál keményebb anyag.
- (3) Egyedül az Operaház fantomja sikeresebb a Mamma Mia!-nál a Broadwayn.
- (4) A lámpa a kanapé fölött lóg.
- (5) A galamb a szökőkútból iszik.

b) Azonosítsátok a mondatokban az alanyi viszonyt és a határozói viszonyban megjelenített szereplőket!

c) Állapítsátok meg, hogy a szereplők közül melyik fejezi ki a jelenet elsődleges, és melyik a másodlagos szereplőjét! Melyik az alakilag jelölt, melyik a jelöletlen? Vajon miért?

d) Hogyan lehetne megváltoztatni ezt az elrendezést, megfordítani a szereplői viszonyokat? Milyen szerkezettel lehetne alakilag jelöltté tenni azt, ami az a)-ban jelöletlen, és alakilag jelöletlenné tenni azt, ami ott jelölt?

3. Tárgyleírás párban

a) Figyelj meg alaposan egy tárgyat a környezetedben, és készíts róla szóban 5-6 mondatos leírást! A pár másik tagja rögzítse mobiltelefonjával vagy jegyzetelje le az elhangzottakat!

b) Elemezzétek közösen a leírást! Milyen információk hangzottak el a tárgyról? Mitől függött az információk sorrendje?

4. Útvonal

Írjátok le, hogyan juthattok el a tanteremből az iskolai büfébe! Összpontosítsatok a téri viszonyokra!

5. Képleírás párban

a) Mondd el társadnak, hogy mit látsz a képen! A tárgyak térbeli elhelyezkedésére fókuszálj! A társad készítsen rajzot a leírás alapján!

3. kép. Képleírás

b) Vessétek össze az eredeti képet és az elkészült rajzot! Beszéljétek meg a leírás lépéseit! Milyen sorrendben kerültek az elemek a rajzra, mit mihez viszonyított a beszélő?

6. Hírszöveg – több változatban

a) Írj egy hírt a következő címmel: „Bedrogozott sofőrt igazoltattak a zsaruk”. Elképzelésed szerint hol jelenthetne meg ez a hírszöveg?

b) Hasonlítsd össze az általad írt szöveget és az alább olvasható hírt!

1. Melyek a hír mint sajtóműfaj szerkezeti elemei? Hogyan épül fel egy hír, milyen elengedhetetlen információkat kell közölnie? Ezek milyen sorrendben jelennek meg az általad írt hírben, és hogyan az alábbi szövegben?
2. Mikor, milyen sorrendben kapunk információt az igazoltatás idejéről, helyéről?
3. Mit tudunk meg a gyanús anyagról? Milyen sorrendben, milyen részletezettséggel kapunk információkat róla?

Bedrogozott sofőrt igazoltattak a zsaruk¹¹

2017. április 22. szombat 11:30

Kábítószer fogyasztott a Teklafalu határában igazoltatott 28 éves járművezető.

Járművezetés bódult állapotban vétsége miatt nyomozott a Szigetvári Rendőrkapitányság az ellen a 28 éves férfi ellen, akit 2016. december 1-jén a délutáni órákban igazoltattak a rendőrök a Bűrös és Teklafalu közötti útszakaszon.

A rendőrök átvizsgálták a férfi gépkocsiját, amely során körülbelül 1 gramm, alufóliába csomagolt kábítószer gyanús növényi származékot találtak az utastérben, egy táskában.

A rendőrök a férfit előállították, az alkalmazott kábítószer gyors teszt pozitív eredményt mutatott, ezért vele szemben további mintavételre került sor. A férfi gyanúsított ki hallgatásán elmondta, hogy igazoltatása előtt két nappal szórakozni volt, ekkor fogyasztott kábítószer.

A nyomozást a rendőrség a napokban befejezte, és az ügyben keletkezett iratokat vádemelési javaslattal megküldte az ügyészségnek.

7. Történetalkotás

Alkoss szöveget úgy, hogy a következő szavak ebben a sorrendben legyenek csomópontjai a szöveg tematikus szerveződésének (témahálózatának)!

iskola – öreg néni – könyvtár – vihar – igazgató

---

¹¹ Forrás: <http://www.pecsiujsag.hu/pecs/hir/helyi-hireink/bedrogozott-sofort-igazoltattak-a-zsaruk>

Téri viszonyok

1. Kint – bent, fent – lent

Dolgozzatok párban! Válasszatok a fenti két viszonypár közül egyet!

a) Válasszatok egyet-egyet a két kifejezés közül, idézzetek fel olyan szituációkat, amelyekben így lehet jellemezni a személyek, dolgok helyzetét! Melyek ezek közül a nagyon alapvető KINT – BENT, FENT – LENT helyzetek, viszonyok?

Helyezkedjétek bele egy ilyen helyzetbe (pl. bent a házban – kint a szabadban; fenn a hegyen – lenn a völgyben), és írjátok le a hozzá fűződő érzéseket, tapasztalatokat, gondolatokat!

b) Beszéljétek meg az a) feladat megoldását a párokkal, majd a párok alkossanak csoportot, és fogalmazzanak meg általánosítást a téri viszonyokkal, a viszonypárokkal kapcsolatban!

Készítsetek egyszerű, sematikus ábrát a viszonyokhoz!

2. Honnan nézve?

a) Értelmezzétek a nézőpontot, azt a kiindulópontot, ahonnan az alábbi mondatpárok az eseményt megjelenítik!

(1) Mindjárt, még fent vagyok az ötödiken. : Mindjárt, még lent vagyok az ötödiken.

(2) Bement a szobámba. : Bejött a szobámba.

(3) Bezártam a házba. : Kizártam a házból.

b) Milyen helyzetekben adhatja az alábbi választ a B megnyilatkozó? Mit mondhatott A?

(1)

A: – ...

B: – Már fenn vagyok.

(2)

A: – ...

B: – Még fenn vagyok.

3. Miért BENNE, miért RAJTA?

Keressetek magyarázatot az alábbi (konvencionálódott) nyelvi kifejezésmódokra! Gyűjtsetek hasonló, értelmezést kívánó kifejezéspárokat!

1. táblázat. A BENNE/RAJTA viszony

	BENNE	RAJTA
erdő, mező	erdő-ben mező-ben	erdő-n mező-n
közlekedési eszköz	taxi-ban	busz-on villamos-on

	metró-ban	metró-n
nevelési-oktatási intézmény	óvodá-ban iskolá-ban	egyetem-en főiskolá-n
társas esemény	bál-ban vásár-ban	évnnyitó-n koncert-en megbeszélés-en vásár-on

4. Metaforikusan kint – bent, fent – lent

Vizsgáljátok meg az alábbi idézetekben a feladatcímbe megadott téri viszonyokat jelölő kifejezéseket, és értelmezzétek is azokat! A metaforikus kifejezések esetében tárjátok fel a téri viszony és az elvontabb viszony közötti összefüggést! Indokolt esetben vizsgáljátok meg a metafora poétikai funkcióját is!

- (1) „És mégis, mint aki barlangból nézi a hosszú esőt, néztem a határt...” (József Attila: A Dunánál)
- (2) „Anyám szájából édes volt az étel, apám szájából szép volt az igaz.” (József Attila: A Dunánál)
- (3) „Habár fölül a gálya, alul a víznek árja...” (Petőfi Sándor: Föltámadott a tenger...)
- (4) „Számban tartalak, mint kutya a kölykét...” (József Attila: Gyermekké tettél)
- (5) „Alattam kő és üresség fölöttem.” (József Attila: Gyermekké tettél)
- (6) „Nappal hold kél bennem s ha kinn van az éj – egy nap süt idebent.” (József Attila: Esmélet)
- (7) „De nyüzsgő s áradó vagy bennem, mint a lét...” (Radnóti Miklós: Tétova óda)
- (8) „Bércre hág és völgybe száll, Bú s kétség mellette,” (Kölcsey Ferenc: Himnusz)
- (9) „A szemből, honnan minden ég kifolyt, bánat, keserűség befele szédül.” (Weöres Sándor: József Attila utolsó fényképére)
- (10) „E föld befogad, mint a persely.” (József Attila: Íme, hát meggleltem hazámat)
- (11) „Valahol az Őszben megállunk.” (Ady Endre: Héja-nász az avaron)
- (12) „Megyünk az Őszbe...” (Ady Endre: Héja-nász az avaron)
- (13) „S szent káprázatokban előttem Száz titok kavarog.” (Ady: Hiszek hitetlenül Istenben)
- (14) „Magyar az űzött magyarságban, újból-élő és makacs halott.” (Ady Endre: Ember az embertelenségben)
- (15) „Ingunk s mint rossz tornyok, bedőlünk, Nagy termeink üresen kongnak” (Ady Endre: Valaki útravált belőlünk)
- (16) „Ha dús kalásszal jó a sárguló nyár, S e szőkeségben újra érzem őt.” (Juhász Gyula: Milyen volt...)
- (17) „Vak dióként dióban zárva lenni” (Babits Mihály: A lírikus epilógja)

5. Értékes terek

Dolgozzatok csoportban! Válasszatok az alábbi két feladat közül egyet, majd válaszoljatok a kérdésekre!

a) Ki-be

Egészítsétek ki az igéket a *ki-* és a *be-* igekötőkkel!

___ tisztít	___ alakít	___ nyilvánít	___ rekeszt
___ mocskol	___ vállal	___ hangsúlyoz	___ áll a sorba
___ világosodik	___ megy a házba	___ következik	___ fogad
___ derül	___ mond	___ szűkül	___ ebrudal
___ sötétedik	___ főz	___ tágít	___ fejez
___ borul	___ gyorsít	___ akad	___ válik
___ egyenesít	___ fáraszt	___ pótol	___ borul
___ görbít	___ esteledik	___ egészít	___ tekint

Mely igék esetében lehetett mindkét igekötőt alkalmazni? Milyen az igekötős igék jelentésviszonya?

Figyeljétek meg, hogy van-e a kifejezéseknek értékjelentésük! Ha van, csoportosítsátok őket aszerint, hogy az értékjelentés pozitív vagy negatív?

Milyen összefüggés van az igekötő és az értékjelentés között?

Hogyan függ ez össze az igekötő elsődleges jelentésével, a KI/KINT – BE/BENT téri viszonnal?

b) Fel-le

Egészítsétek ki az igéket a *fel-* vagy a *le-* igekötőkkel!

___ gyengít	___ gyorsít	___ bátorít	___ nagyít	___ emelkedik
___ ébred	___ hangosít	___ lomboz	___ fáraszt	___ frissít
___ lassul	___ erősít	___ vidul	___ magasztal	___ szabadít
___ igaz	___ tagad	___ melegszik	___ csökken	___ hűl
___ kicsinyít	___ halkít	___ szid	___ járat	___ tilt

Figyeljétek meg, hogy van-e a kifejezéseknek értékjelentésük! Ha van, csoportosítsátok őket aszerint, hogy az értékjelentés pozitív vagy negatív!

Milyen összefüggés van az igekötő és az értékjelentés között?

Hogyan függ ez össze az igekötő elsődleges jelentésével, a FEL/FENT – LE/LENT téri viszonnal?

Az idő a nyelvben I.

1. Az idő a hétköznapi nyelvben

Alkossatok három csoportot!

Az első csoport gyűjtsön olyan szólásokat és közmondásokat, amelyek az idővel kapcsolatosak; a második csoport keressen az *idő valami/valamilyen* szerkezetű kifejezéseket; a harmadik csoport pedig az *idő* főnévből képzett, az *idő* főnév valamelyik alakjával megszilárdult szavakat és idiómákat soroljon fel! Kézikönyvet, internetet használhattok a feladathoz.

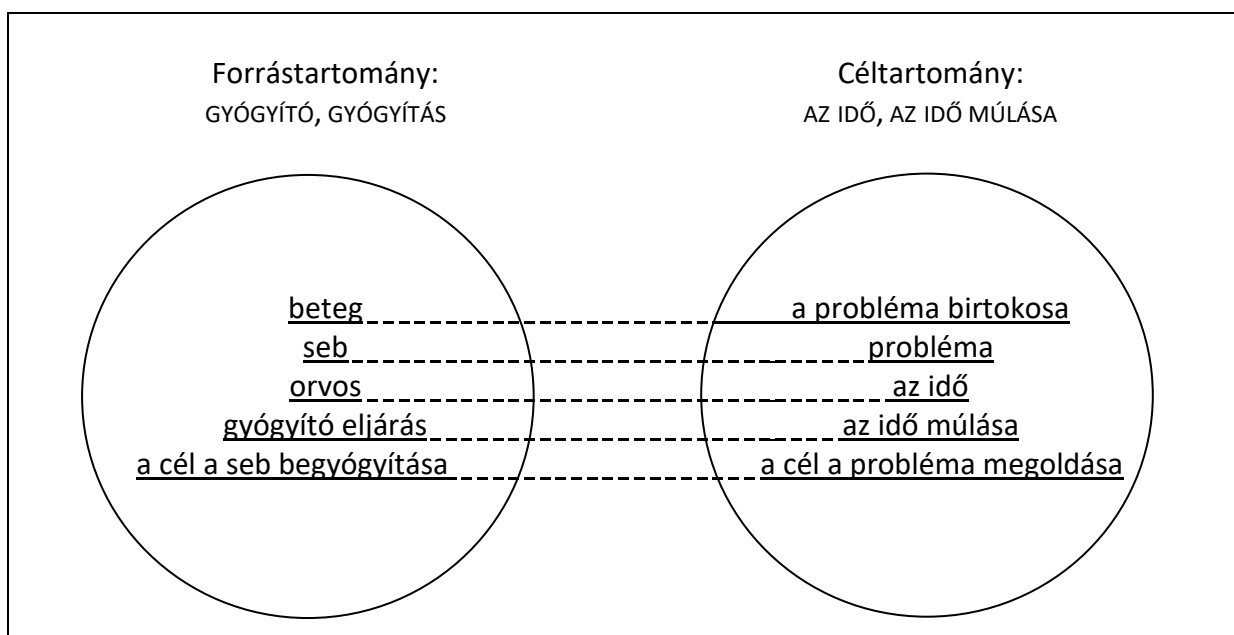
1. táblázat. Idő a hétköznapi nyelvben

1. csoport	2. csoport	3. csoport

2. Az időben rejlő lehetőségek

a) Elemezzük közösen Az *idő minden sebet begyógyít* kifejezést az alábbi ábra segítségével! Válasszatok ki egy-egy metaforát az összegyűjtött nyelvi adatok közül, és elemezzétek őket párban hasonló módon!

1. ábra. Az idő minden sebet begyógyít

b) Hasonlítsátok össze az elemzéseket! Keressetek a metaforákban közös jegyeket! Milyen csoportokba lehet osztani ezek alapján a metaforikus kifejezéseket?

3. Tér-idő

a) Alkossatok párokat! Egyikőtök alkosson az idővel kapcsolatos, a pár másik tagja pedig a térrel kapcsolatos mondatokat az alábbi névutókkal! Értelmezzétek az összefüggéseket: a hasonlóságot és a különbséget a két megoldás között!

előtt, között, alatt, át, keresztül, után

b) Mondjatok példát olyan jelenségre, dologra a mindennapokból, amelynek a nyelvi kifejezésében az időben való tájékozódás térbeli haladásként jelenik meg?

Mi lehet a magyarázata annak, hogy az időviszonyokat a téri viszonyokhoz hasonló eszközökkel fejezzük ki?

4. A te időd

Válasszatok ki egy-egy szöveget kedves verset vagy prózarészletet, amely az idő kérdésével foglalkozik (pl. Tóth Krisztina: Idő, idő, idő), és elemezzétek, értelmezzétek a benne lévő idővel kapcsolatos nyelvi kifejezéseket!

Az idő a nyelvben II.

1. Mi történt ezelőtt?

Az alábbi kép egy sajnálatos eset után készült. Mi történhetett? Írj a pároddal egy összetett mondatot, amelyben a két tagmondat arról szól, hogy mi történt, és mi lett ennek az eseménynek a következménye!

1. kép. Mi történt?

2. Az Örkeny-verzió

Olvassátok el az alábbi történetet, majd oldjátok meg a feladatokat! A dőlt betűs kiemelés tőlünk származik.

Egy meghasonlott tulipán

Ki hitte volna?

Sohase panaszkodott, jó egészségnek örvendett, hagymája *immár hetedik éve* hajtott virágot a nyugdíjas tanítóék ablakában. *Épp* teljes virágzásban volt, *előző este még* jól beporozta a bibéjét, *utána* békésen átaludta az éjszakát. *S reggel öt*kor – a virágok *korán* kelők – a IV. emeleti ablakból levetette magát az utcára.

A rendőrség *először* abból a föltevésből indult ki, hogy valaki gyilkos szándékkal letaszította. Kihallgatták a tanítóékat, akik tagadták a vádat. Sőt, mondták, ők öntözték, szerették, és keservesen megsiratták virágjukat. Az alattuk lakó alezredes megerősítette vallomásukat. *Néhány nap múlva* megszüntették a nyomozást.

Az öngyilkos tulipán bíborvörös színű volt, zárkózott természetű, a környékeliek szerint csak magának élt, csalódás, megrázkódtatás tehát nem érhetette. Miért akart hát megválni az élettől?

Ez csak *egy hét múlva* derült ki, *amikor* az alezredesné nagytakarítást csinált, s az erkélyükön megtalálta a tulipán búcsúlevelét. Fölvitte a IV. emeletre, ahol a tanító fölolvasta a kusza betűkkel rótt sorokat.

"*Mikor* e levelet olvasni tetszik, már nem leszek az élők sorában. Tanító úr, kedves Irma néni, bocsássanak meg. Nincs más választásom. Nem akarok *tovább* tulipán lenni."

– Hát mi akart volna lenni szegényke? – kérdezte Irma néni.

– Azt nem írta meg – mondta a nyugdíjas tanító.

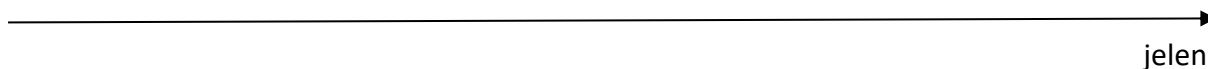
– Egy tulipán! – csóválta a fejét Irma néni. – Ilyet *még* nem is hallottam.

(Örkény István: Egy meghasonlott tulipán)¹²

¹² Forrás: mek.oszk.hu

a) Nyelvileg mi fejezi ki a történetek időbeli viszonyát a novellában? Segítségére lehetnek a dőlt betűs kiemelések.

Jelöld padtársaddal az időtengelyen az eseményeket és viszonyukat! Dolgozzatok párban!

b) Fordítsd le a mondatot angol nyelvre! Hogyan értelmezzük magyarul az igék egyszerű múlt idejét?

„Kihallgatták a tanítóékat, akik tagadták a vádat. Sőt, mondták, ők öntözték, szerették, és keservesen megsiratták virágjukat.”

c) Mire utal a következő tagmondat a novellában? Vizsgáld a tagmondat minden elemét aszerint, hogy mire vonatkozik, mit kell tudni a megértéséhez!

„Ez csak egy hét múlva derült ki”

3. Legyen kerek!

a) A következő mondat egy dialógus része. Bővítsétek ezt minimum hatfordulós dialógussá! Csoportokban alkossátok meg a társalgást! A csoportok képviselői elő is adhatják a párbeszédet.

(1) Nyugodtan, *addig* én itt várok.

b) Gyűjtsétek ki, hogy milyen kifejezések fordultak elő a párbeszédben az időviszonyok jelölésére! A kigyűjtött elemeket (mindig a jelölt viszonyban, nagyobb szerkezet részeként) csoportosítsátok a következő kategóriákba: előidejűség, egyidejűség, utóidejűség!

4. A Facebookon az Idő

A Facebookon megtaláltátok az Idő nevű felhasználó profilját, akit üzenőfalán a következő mondatokkal jellemeztek ismerősei:

- (1) (Az) Idő nekünk dolgozik.
- (2) (Az) Idő pénz.
- (3) (Az) Idő eljár, senkire nem vár.
- (4) Aki Időt nyer, életet nyer.
- (5) Jó munkához Idő kell.

A fentiek alapján mi az első benyomásotok erről a profilról? Jellemezzétek hat mondatban Időt!

5. Rajzoljatok!

a) Olvassátok el az alábbi hat mondatot! Miben különbözik az A és a B csoport?

1. táblázat. Rajzok mondatokhoz

A csoport	B csoport
(1) Lassan közeledünk az év végéhez.	(2) Repül az idő.
(3) Előrébb tettük a dolgot.	(4) Elérkezett az idő, hogy ünnepeljünk.
(5) Túl vagyunk a gyerekkoron.	(6) Eljárt felette az idő.

b) Azonosítsátok a mondatokban a szereplőket és viszonyaikat! Készítsetek sematikus rajzot a szereplők időbeli viszonyáról!

A dolgok közelsége és távolsága – A közelség és a távolság a nyelvi kifejezésben I.

1. Leképezés

a) Írjatok mondatokat a képekről!¹³

1. kép. Leképezés I.

2. kép. Leképezés II.

3. kép. Leképezés III.

b) Értelmezzétek a leírásokat párban az alábbiak szerint!

1. Mi volt az előtérben, mi volt a háttérben az egyes mondatokban?
2. Miért épp ilyen leírás készült a dolgok helyzetéről? Hogyan függ össze a kép feldolgozása, a figyelem működése és a leírás?

2. Szobapárok

a) Dolgozzatok párban! Mutassátok be a szobátokat egymásnak szóban! Azt a képet idézzétek fel és fessétek le, amelyet az ajtón belépve láttok! Társatok készítsen sematikus rajzot a szobáról a leírás alapján!

¹³ A képek forrása: a) <http://hatterkeped.hu/pictures/image/1680x1050-jegesmedve-172.jpg> (2017. április 23-ai megtekintés); b) <https://images5.alphacoders.com/340/340530.jpg> (2017. április 23-ai megtekintés); c) <http://faktor.hu/faktor-meg-tobb-magyar-szurkolo-mehet-a-foci-eb-re> (2017. április 23-ai megtekintés)

b) Vizsgáljátok meg és hasonlítsátok össze a leírásokat az alábbiak szerint!

1. Milyen sorrendben írtátok le a tárgyakat? (Mit említettetek először, mit utoljára? Mitől függött, hogy mi mit követett a leírásban?)
2. Adjatok magyarázatot a hasonlóságokra és a különbségekre!
3. Általánosítsátok a tapasztalatokat a megfigyelés és a leírás összefüggésére vonatkozóan!

3. Mi a különbség?

Az alábbi mondatpárok hasonló helyzetben hangozhatnak el. Mi a különbség magyarázata?

- (1) Gyere be! : Jöjjön be!
- (2) Pityu tegnap nálunk járt. : Kovács István tegnap nálunk járt.
- (3) Mi ez a kezedben? : Mi az a kezedben?

4. Mérkőzés

Válasszatok ki egy szöveget az alábbiak közül! Keressetek a szövegben olyan kifejezéseket (szavakat, szóelemeket), amelyek közelséget/távolságot jelölnek!

(1)

A házigazda ukránok felett aratott 5-3-as győzelemmel kezdte szereplését a magyar jégkorong-válogatott a kijevei divízió I/A-s világbajnokságon szombaton. Rich Chernomaz szövetségi kapitány csapata 0-1-et követően fordított, ám utána sok hibával játszott, és ezt kihasználták az ukránok, akik 3-2-re visszavették a vezetést. A záró harmadban Sarauer Andrew és a vb előtt honosított Dansereau Keegan volt eredményes, a végén pedig Hári János üres kapuba emelt, így sikerült begyűjteni a három pontot. A magyarok legközelebb hétfőn este lépnek jégre, akkor az osztrákok ellen.¹⁴

(2)

Hatalmas meccsen nyert a Barcelona a Real Madrid otthonában vasárnap este, és tartotta életben bajnoki reményeit. A hazaiak 10 emberrel még egyenlítették, aztán jött a dráma a végén. 3-2 a vége. A Real Madrid nagyon bekezdett a rangadón, és már a 2. percben kidolgozott egy helyzetet: Sergio Ramos adta középre a labdát, amire Ronaldo robbant be a tizenhatoson belülre, eltolta a labdát, ezután rúgta meg Umtiti, ráadásul kétszer is, simán kaphatott volna tizenegyest a Real. Az igazi dráma viszont még hátravolt: Messi a hosszabbítás lejártakor megszerezte a harmadik gólt. A barcelonások létszámfölényben indultak meg egy kontránál, a végén Jordi Alba tette vissza a labdát az argentinnek, aki futtából a jobb alsó sarokba tekert. Ezután le is fújták a meccset: a Barcelona 3-2-re nyert, és tartotta életben bajnoki reményeit, át is vette a vezetést a tabellán, igaz, egy meccsel többet játszott, mint a Real. Messi mérkőzésen szerzett második gólja volt neki profi pályafutása ötszázadik találata, ha az összes kiírást nézzük.¹⁵

---

¹⁴ Forrás: <http://www.borsonline.hu/sport/hatalmas-gyozott-a-magyar-hokivalogatott-a-hazigazdak-ellen/130964>

¹⁵ Forrás: http://index.hu/sport/futball/2017/04/23/real_madrid_barcelona/

Csoportosítsátok a közelség/távolság kifejezését a viszony jellege alapján (pl. a konkrét, fizikai térben dolgok/szereplők téri viszonya; események időbeli viszonya)!

Kiderül-e a szövegekből a szövegalkotónak a csapatokhoz, játékosokhoz fűződő viszonya?

A dolgok közelsége és távolsága – A közelség és a távolság a nyelvi kifejezésben II.

1. Nézőpont

Milyen jelentéskülönbség van az alábbi mondatpárok között?

- (1) Add ide a könyvet! : Add oda a könyvet!
- (2) Hozd ide a táskám! : Hozd oda a táskám!

2. Távolságjelölő igekötők

Figyeljétek meg az oda igekötő jelentését!

- (1) *Oda*lett a hírnevem!
- (2) Szilvi *oda*van Péterért.
- (3) Anya *oda*van dolgozni.

3. Honnan nézve?

Milyen kiindulópontból szemléli a beszélő az eseményt?

- (1) Jössz a táborba? : Mész a táborba?
- (2) Hozol süteményt? : Viszel süteményt?
- (3) Idejött hozzám. : Odajött hozzám.

4. Ekkor-akkor

Milyen esetekben használjuk az *ekkor* és az *akkor* névmásokat? Tanulmányozzátok a példákat, majd alkossatok továbbiakat!

- (1) A nemzetiségi feszültségek egyre jobban kiéleződtek. *Ekkor* tört ki a forradalom.
- (2) *Akkor* viszlek el kocsival, ha veszel nekem útközben fagyit.

5. Konkrét és általános

Miben különbözik az alábbi két mondat? Milyen helyzetben melyiket „érdemesebb” használni?

Figyelj ide! : *Figyelj oda!*

6. Különböző terek

Párban dolgozzatok, mindketten más-más feladatot kaptok: az a) vagy a b) jelűt!

a) Nyisd ki a földrajzi atlaszt! Válassz ki egy nagyobb magyarországi várost (Komárom, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár stb.), és írd le a helyzetét (ne koordinátákkal, hanem más

települések, tereptárgyak viszonyában)! Társad mutasson rá a településre a térképen! Rögzítsétek telefonnal a bemutatást!

b) Válassz egy tetszőleges nagy múzeumot, és keresd meg annak múzeumtérképét! Adj útbaigazítást a bejáratnál álló személynek (padtársadnak), merre menjen, hogy a legfontosabb kiállítási tárgyakat megnézhesse! Társad ennek az alapján rajzoljon magának egy útvonal térképet! Rögzítsétek telefonnal az útbaigazítást!

7. Kettős térkijelölés

a) Helyeztetek el véletlenszerűen öt füzetet az asztalon! Mutassátok be őket egy másik párosnak mutató névmásokat alkalmazva! Melyikre használnátok az *emez* és *amaz* kifejezéseket?

b) Fogalmazzatok meg az a) tapasztalatai alapján, hogy mi az *emez* és *amaz* névmások jelentése!

8. Így-úgy

Mire és hogyan utalnak ezekben a mondatokban a mutató névmások?

- (1) Ne *így* fogd a villát!
- (2) Megint *úgy* nézel rám!
- (3) *Így* fogsz feküdni egész nap?
- (4) Az *úgy* jó lesz?

9. Ettől kezdve

Mit jelölnek az alábbi mondatokban a mutató névmások: időt, teret, módot, állapotot, mennyiséget vagy tulajdonságot? Hogyan segít a téri leképezés/a tér feldolgozása/a tér megismerése (?) abban, hogy ezeket megértsük?

- (1) *Ebből* elég volt!
- (2) *Ettől* nem lesz jobb!
- (3) *Ekkora* halat fogtam!
- (4) *Ettől* kezdve nem rendelek újságot.
- (5) *Innentől* több zöldséget fogok enni.
- (6) *Arra* laksz?
- (7) Te *így* élsz?
- (8) Gyere *errébb*!

10. Kontrasztáló és nem kontrasztáló használat

Hasonlítsátok össze az alábbi mondatpárokat, és folytassátok a sort!

- (1) Ezt a könyvet kérem. : Ezt a könyvet kérem, nem azt.
- (2) Ilyet akartam venni. : Ilyet akartam venni, nem olyat.

(3) ...

11. Kontrasztívan

Figyeljétek meg az angol nyelv mutató névmásait! Miben hasonlítanak a magyar nyelv névmásaira? Milyen különbséget lehet megfigyelni a magyar és az angol szerkezetek között?

- (1) *Ezeket* kérem! : I'll have *these*.
- (2) *Azokat* kérem! : I'll have *those*.
- (3) Inkább *azokat* a cipőket választom. : I prefer *those* shoes.
- (4) *Ezek* a virágok szebbek. : *These* flowers are more beautiful.

12. Hasonlítás

Milyen ki nem fejtett tudás kell az alábbi mondatok megértéséhez?

- (1) Feleakkora a tenyerem.
- (2) Kétszer annyiba került a kávé.
- (3) Feleakkorára nőttem.
- (4) Ugyanakkora a kutya.
- (5) Ugyanannyit vettem.

13. Olyan-fokozás

Vizsgáljátok meg a következő minipárbeszégeket! Hogyan lehet értelmezni az *olyan* különböző alakjait? Milyen kontextust képzeltek a párbeszéd köré?

- (1)
A: – Olyan vagy.
B: – Te meg még olyanabb.
- (2)
A: – Olyan vagy.
B: – Te meg amolyan.
- (3)
A: – Olyanokat tudsz mondani.
B: – Tudok én még olyanabbakat is!

14. Ide-oda fokozás

Párokban alkossatok meg két szituációt az alpontok mondatpárjait felhasználva! A szituációk tartalmazzanak legalább három mondatot a megadottn kívül! Miben tér el a jelentés a párbeszéd során?

1. Oda tudsz menni? : Odébb tudsz menni?
2. Oda tudsz menni? : Arrébb tudsz menni?

3. Tedd ide a sót, kérlek! : Tedd idebb a sót, kérlek!
4. Tedd ide a borsot, kérlek! : Tedd errébb a borsot, kérlek!

15. Nem hiszek

Az alábbi minipárbeszédet megfigyelve milyen jelentéseket kaphat az *efféle* névmás? Keressetek további névmásokat, amelyek hasonló jelentéssel „tölthetnek fel”!

(1)

A: – Próbáld ki a paleo étrendet!

B: – Nem hiszek az *effélék*ben.

(2)

A: – Szerinted igaza van Politikus Pistának?

B: – Nem hiszek az *effélék*nek.

16. Tegezés-magázás

Beszélgessetek a társaddal együtt először tegezve, majd magázva! Figyeljétek meg, milyen igealakokat használtok! Ezután alkossátok meg az alábbi mondatok „párjait”!

1. Kérem Önt. : _____
2. _____ : Hallak téged!
3. _____ : Láttalak tegnap.
4. Kedvelem magát. : _____

Az események sorrendje és a sorrend a beszédben I.

1. Sütisorrend

Az alábbi képek két, egymást követő helyzetet rögzítenek. Találjátok ki, hogy milyen lépések történhettek a két kép rögzítése között, és ezeket a lépéseket rögzítsétek forgatókönyvként! Számozással is jelöljétek a lépések sorrendjét!

1. kép. Korábbi fázis

2. kép. Későbbi fázis

2. Sorrendiség puzzle

Az alábbi megszólalások egy bizonyos szituációban hangzottak el egy megadott sorrendben, de összekevertük őket. Találjátok ki, milyen forgatókönyve van ennek a társalgásnak, ennek megfelelően hogyan kapcsolódhattak egymáshoz a megszólalások, fordulók! Ki lehet az A, illetve a B beszélő? Hozzatok létre lehetségesen jó szövegváltozatot (akár többet is)!

A: – Rendben. Én is köszönöm. Legyen szép napja! Viszontlátásra!

A: – 06/30 515 4121; kekikata@gmail.com

B: – Értem. Egy egész osztály? Akkor hány fővel számolhatok?

A: – Jó napot kívánok!

B: – Köszönöm szépen. Várjuk Önöket szeretettel. A továbbiakról majd később egyeztetünk, ha már közelít az időpont.

A: – Igen, július 5–10-ig lenne megfelelő nekem és az osztálynak.

B: – Rendben, máris nézem! ... Igen, pont van még 2 szabad apartmanunk arra az intervallumra. Megfelelne ez? Mindegyikben 4 szoba van, 4 ágygal, valamint egy kétágyas a kísérőknek.

B: – Mikorra gondolt? Van már kijelölt időpontja?

A: – Igen, szeretném lefoglalni Kéki Katalin névre.

B: – Rendben, kérnék egy telefonszámot és e-mailcímet!

A: – Érdeklődnék, hogy van-e szabad szobájuk?

B: – Viszontlátásra!

B: – Üdvözlöm! Miben segíthetek?

A: – Huszonöten vagyunk, és a két kísérő pedagógus.

Ha a megoldásaitok eltérnek egymástól, vitassátok meg az értelmezésbeli különbséget, érveljétek a választott elrendezés mellett!

3. Dialógus

Dialógus zajlik a bolti eladó és a vásárló között a sajtpultnál. A vevő juhgomolyát szeretne vásárolni. Az eladó ebben próbál neki segíteni.

Párban dolgozva alkossátok meg a dialógust! Ha elkészültetek, mutassátok be, figyeljétek meg a párbeszéddek hasonló és eltérő megoldásait! Értelmezzétek ezt a megfigyelést!

4. Sorrendhez kötött sémák

a) Írjátok olyan mondatokat, amelyek az alábbi sémákat valósítják meg!

1. X [valamilyen]_{JELLEMZŐ/melléknév}, *sőt még* [valamilyen]_{JELLEMZŐ/melléknév} *is*.
2. X [valamit csinál]_{ige}, *ráadásul még* [valami mást *is* csinál]_{ige + is}.
3. P_{DOLOG} [valamilyen]_{JELLEMZŐ/melléknév}, Q_{DOLOG} [valamilyen-*ebb*]_{JELLEMZŐ/melléknév}.

Figyeljétek meg, hogy felcserélhetők-e a szerkezet tagjai!

b) Mi az első értelmezés, ami az alábbi sematikus tagmondatok sorrendjéhez kapcsolódik? Írjátok le az első ilyen szerkezetű mondatot, ami az eszetekbe jut!

1. [jelenet₁] és [jelenet₂]

Melyik jellemző érvényes az általatok megalkotott/értelmezett szerkezetre?

1. a jelenetek egyidejűek
2. jelenet₁-et követi jelenet₂
3. jelenet₂-t követi jelenet₁
4. a jelenetek időben nem érintkeznek

c) Mi a baj (ha van) az alábbi mondatokkal? Ha nincs gond, miért nincs? Ha van, hogyan lehet „megjavítani” őket?

- (1) Kimentem a szobából, és lekapcsoltam a villanyt.
- (2) Összekötve kitettem a kapu elé a gallyakat, és megmetszettem az almafát.
- (3) Eltörött a váza, és leejtettem.
- (4) A piros pólótól minden rózsaszín lett, és életemben először mostam.

Az események sorrendje és sorrend a beszédben II.

1. Reggeli készülődés

a) Az ébredéstől az iskoláig

Meséld el padtársadnak, mi történt veled a reggeli ébredés és az iskolába érkezés ideje között! Partnered pontokba szedve jegyzeteljen, majd fordítsátok meg a kört. Nézzétek meg a tartalmi és szerkezeti hasonlóságokat!

b) Csere-reggel

Cseréljétek listát a padtársaddal, és alkossatok (szóban) szöveget a lista tartalmából! Milyen nyelvi jellegzetességet figyeltek meg a szöveggé alakítás műveletében? Mi a különbség a lista és az élőbeszédben elhangzott szöveg között?

c) Reggel-csere

Cseréljétek fel az egyes mondatok sorrendjét! Létre lehet-e hozni jó cserét, vagy teljesen elromlik szöveg a csere hatására?

2. Ismerethiány

Milyen ismeretekre van szükség az alábbi mondatok értelmezéséhez?

- (1) Most eljössz onnan!
- (2) Mindjárt itt leszek.
- (3) Ígérem.
- (4) Sicc, innét!
- (5) Kérem a következőt.
- (6) Karcsi megvágta magát.
- (7) Ő esetleg jöjjön, de ő semmiképp.

3. Krimibarkochba

Alkossátok meg a történetek előzményét és következményét!¹⁶

a) Egy cowboy bemegy egy vadnyugati kocsmába, és kér egy pohár vizet a csapostól. A csapos ahelyett, hogy vizet adna, pisztolyt szegez a vendégre. A cowboy megköszöni, és távozik. Mi történt, és miért köszönte meg a cowboy azt, hogy a csapos pisztolyt rántott?

b) Egy ember elhalad egy ablak előtt, és megbánja. Miért?

4. Jelentésbeli viszonyok

Milyen jelentések, milyen viszonyok szervezik a szövegeket? Hogyan alakul az események elrendezése?

---

¹⁶ Forrás: http://www.kfki.hu/~merse/krimi_barkochbak.html

(1)

Kellemetlen meglepetéssel szolgált a gazdálkodóknak a húsvét utáni időjárás. A szokatlanul enyhe március után drasztikus lehűlést hozott az április. A napokban tapasztalt havazás nemcsak az embereket, hanem a növényeket is váratlanul érte. [...] A szakemberek szerint ugyanakkor egyelőre nincs ok aggodalomra, a jelentős mennyiségű csapadék a hideg idő ellenére jól jött a mezőgazdaságban.¹⁷

(2)

...minden valószínűség szerint I. Szulejmán szultán sírhelyét, az egykori mauzóleumot, valamint egy unikális oszmán kori települést sikerült megtalálniuk a szigetvár-turbéki szőlőhegyen. Ahhoz azonban, hogy teljes bizonyossággal ki lehessen jelenteni, hogy a türbét találták meg, fel kell tárni a többi épület maradványait is és tisztázni szükséges egymáshoz való viszonyukat.¹⁸

(3)

Mint emlékeztetett, 2016. I. Szulejmán és Zrínyi Miklós halálának 450. évfordulója lesz, melyre számos megemlékezést terveznek. Ezek a programok a már egyébként is közel álló török és magyar népet még közelebb fogják hozni egymáshoz – fejezte ki reményét a nagykövet.¹⁹

(4)

Iskolai szünetet kapott Vietnamban számos általános iskolás, mert krokodilok szöktek el egy tenyészetből. A veszélyes hüllők az ázsiai ország sűrűn lakott déli részén kóborolnak szabadon. Szökésüket a heves esőzésnek köszönhetik, amely talajerosítást okozott, emiatt pedig kidőlt egy szakaszon a krokodilfarm fala.²⁰

5. Előre- és visszautalás

Keressetek utalásokat az alábbi szövegrészekből! Milyen irányú utalásokat találtatok? Milyen szófajú szavakkal valósult ez meg?

(1)

Veszélyesen közel szállt a macska fejéhez. Szinte lecsapott rá, pirregett, csapkodott a szárnyával, minden tőle telhetőt megtett, hogy elcsalogassa a fészek közeléből.

(2)

– Azt hiszem, ismerlek benneteket – szólalt meg újra a lány. Meglepődve néztem rá, mosolyogva mért végig.

(3)

Azon boszorkányok, kik maguk mellett bármilyen állatot tartanak, rendszerint emberként kezelik őket – amivel egyrészt az oktan állatot emelik emberi rangra, másrészt az emberi természetet fokozzák állati szintre. Ezek az állatok egy tálból esznek a boszorkánnyal, és

---

¹⁷ Forrás: https://gondola.hu/cikkek/105254-Atveszelheto_a_tavaszi_tel.html

¹⁸ Forrás: <http://mult-kor.hu/szinte-biztosan-szulejman-turbejet-fedeztek-fel-szigetvar-mellett-20151209>

¹⁹ Forrás: <http://mult-kor.hu/szinte-biztosan-szulejman-turbejet-fedeztek-fel-szigetvar-mellett-20151209>

²⁰ Forrás: http://hvg.hu/shake/20121016_Elszabadult_krokodilok_miatt_rendeltek_el

egy ágyban alszanak vele. A közösen végzett létfunkciók révén pedig a boszorkány kisugárzása által valóban különös képességeket kapnak, és örömet beilleszkednek az emberi viselkedésbe – mindazonáltal, vadságuk mellett megőrzik azt a feltétlen engedelmességet és hűséget, ami az emberre nem jellemző. Mindezt pedig azért, mert mint a boszorkányok jobb ismerői, tudatában vannak azok hatalmának és ismerik félelmeik forrását.²¹

6. Történetmesélés

Alkossatok egyszerű történeteket az alábbi eseményekhez! Figyeljétek meg:

a) az elbeszelt események sorrendjének szerveződését;

b) a nyelvtani idők használatát;

c) az ismeretek szerveződését!

- (1) Tegnap matekdolgozatot írtam.
- (2) Kata megtalálta a hörcsögét.
- (3) Karesz elesett biciklizés közben.
- (4) Vettem vajat.

7. Magyar népmesék

a) Nézzétek meg vagy olvassátok el a Kőleves című magyar népmesét!²² Milyen sorrendiséget fedeztek fel benne? Milyen módon válik érzékelhetővé az események sorrendje?

b) Készítsétek el a kőleves receptjét annak megfelelően, ahogy a mesében szereplő öregasszony megfigyelte a műveletek sorrendjét! Milyen nyelvi kifejezések jelölik a műveletek követendő sorrendjét?

8. Átalakítás

Milyen viszony van az egyes mondatok között?

Alakítsátok át az önálló mondatokat tagmondatokká! Mit változtattatok meg?

- (1) Általában kedves és türelmes. Könnyű vele együtt dolgozni.
- (2) Szeret moziba járni. Tegnap nem volt moziban.
- (3) Fizetésemelést kaptam. Veszek egy új autót.
- (4) Eltörte a kezét. Felmászott a fára.
- (5) Sütött a nap. Hoztad az esernyőt.

---

²¹ Forrás: Magyar Nemzeti Szövegtár

²² Források: a szöveg forrása: <https://egyszervolt.hu/estimese/a-koleves-nepmese-20170410.html>; a videó forrása: <https://www.youtube.com/watch?v=Al4DpKBL8o4>

9. Mese darabokban

A szöveget öt szemelvényre osztottuk, minden csoport egy-egy részt kap.

a) Jelöljétek a kapott részletben az utalásokat, és azt, hol tudnátok más szófajú szóval helyettesíteni egy adott kifejezést!

b) Találjátok ki, hogy a mese melyik részét kaptátok, mi lehet az előzménye és mi jöhet utána (ha ez lehetséges)? Érveljétek az álláspontotok mellett!

c) Adjatok címet a mesének!

– Engedjen be, édesanyám!

Nyílt is a díszes kapu. Fogatlan boszorkány várta őket a kemence mellett. Bedobta az egyik papucsát. Szikráztak, pattogtak, magasra csaptak a lángok. A malac – hátán az emberrel – nagyot ugrott, és már a kemencében is termett. Az ember nem ijedt meg. Nem félt ő semmitől sem, csak a leányoktól.

A kemence mélyén ablaktalan, kormos terem nyúlt el, ameddig a szem ellátott, s még tovább. Előtermett az ördög:

– Miért jöttél, te ember?

– Asszony kéne a házhoz.

– Megkapod, ám cserébe takarítsd ki a tróntermet! Addig innen el nem mehetsz.

Mit volt, mit tenni. Az ember leszállt a malacról, és nekilátott a munkának. Eltelt egy esztendő. Akkor az ördög elé állt:

– Engedjen be, édesanyám!

Nyílt is a díszes kapu. A vénasszony bedobta megmaradt papucsát a kemencébe. Szikráztak, pattogtak, magasra csaptak a lángok. A malac – hátán az emberrel – nagyot ugrott, és már a kemencében is termett. Az ember nem ijedt meg. Nem félt ő semmitől sem, csak a feleségétől.

A kemence mélyén ablaktalan terem nyúlt el, telis-tele kormos üstökkel, ameddig a szem ellátott, s még tovább. Előtermett az ördög:

– Miért jöttél, te ember?

– Nem kell már az asszony.

– Teljesítem a kívánságod, ám cserébe tisztítsd ki az üstjeimet! Addig innen el nem mehetsz.

Mit volt, mit tenni. Az ember leszállt a malacról, és nekilátott a munkának. Eltelt egy esztendő. Akkor az ördög elé állt:

– Elkészültem. Hol az asszony?

– Ő hozott ide.

Akkor látta az ember, hogy a legnagyobb malaca helyén egy szépséges szép leány áll.

– Vigyél haza, kedves gazdám! Most már örökké a tiéd vagyok!

Elbúcsúztak az ördögtől. Kéz a kézben mentek haza. Nagy lakodalmat csaptak. Teltek a napok, múltak a hetek. Sóhajtozott a legény:

– Mi nyomja a szíved, kedves gazdám? – szólt a középső malac.

– Asszony van a háznál.

– Ne búsulj! Ül fel a hátamra!

Vállat vont az ember. Felpattant a malacra, megkapaszkodott a sörtéiben, és elindultak. Futott a malac. Átfutott erdőn, mezőn, kertek alján, patak felett. Estére beértek a szomszéd faluba. A malac megállt a fogatlan boszorkány kapujánál, és így kiáltott:

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy falu. A falu szélén lakott egy ember és a három malac. Minden reggel megetette, megfésülte őket.

Történt egyszer, hogy nagyon nekibúsult az ember. Hangosan sóhajtozott, még az öreg diófa is beleremegett az ól mellett. Így szólt erre a legnagyobb malac:

- Mi nyomja a szíved, kedves gazdám?
- Asszony kéne a házhoz.
- Ne búsulj! Ül a hátamra! Elviszlek leánykérőbe.

Megörült az ember. Felpattant a malacra, megkapaszkodott a sörtéiben, és elindultak. Futott a malac. Átfutott erdőn, mezőn, kertek alján, patak felett. Feljött a hold, beértek a szomszéd faluba. A legdíszebb kapunál megtorpant a malac, és így kiáltott:

-
- Elkészültem. Hol az asszony?
  - A pokolban, ahogy kérted.

Boldog volt az ember, talán soha életében nem volt ilyen boldog. Felpattant a középső malacra, siettek haza. Amikor megérkeztek, így szólt a malac:

- Bárcsak azt kívántad volna, hogy én legyek a feleséged. Itt hagylak én, kedves gazdám. Ezentúl boldogulj magad! – és elment világá.

Nem búsult az ember, maradt még egy malac. Minden reggel megetette, megfésülte. Mikor felcseperedett, levágta, és ízletes hurkát, csípős kolbászt csináltatott belőle.

10. Kép és szöveg

Írjatok rövid történetet az alábbi képek valamelyikéhez!

1. kép. Kép és szöveg I.

2. kép. Kép és szöveg II.

3. kép. Kép és szöveg III.

4. kép. Kép és szöveg IV.

Figyeljétek meg, milyen viszony van az elgondolt események időrendje és az elbeszélés sorrendje között!

Alapbeállítás és az attól való eltérés – jelöltség és jelöletlenség, hálózatok a nyelvben

1. Jelöletlen jelöltség – Édes igék

a) Uzsonnázni készülsz egy cukrászdában, mely most nyílt a közelben. A hagyományos sütemények mellett az ellátók gondolnak azokra is, akik valamilyen ételérzékenység folytán nem ehetnek hagyományos süteményeket. Neked azonban nincsenek ilyen problémáid. Most is a hagyományos ízekre és összetevőkre vágysz. Milyen sütemények közül választhatsz? Miből következtettél erre?

1. táblázat. Sütemények

Sütemény neve	Kategória			Sütemény ára
	CM	LM	GM	
Sacher-torta	X	X		400.-
Franciakrémes				350.-
Túrótorta			X	450.-
Puncstorta				400.-
Brownie		X	X	450.-
Répatorta	X		X	400.-
Sajttorta				400.-
Esterházy-torta				500.-
Zserbószelet	X	X	X	450.-
Csokoládétorta		X		400.-

Jelmagyarázat:

CM=cukormentes

LM=laktózmentes

GM=gluténmentes

b) Padtársaddal közösen jellemezzétek az alábbi igéket! A fenti táblázat kategóriáit cseréljétek le IGEIDŐRE, IGEMÓDRA, SZÁM/SZEMÉLY kategóriákra, és oda tegyetek X jelet, ahol az igealakban van olyan toldalék, amely az adott kategóriát jelöli!

Figyeljétek meg, mely igék mely „kategóriákban”, azaz mely paradigmában nem kapnak X jelet! Állapítsátok meg, hogy pontosan melyik kategória lehet jelöletlen (pl. igeidő)! Mi lehet ennek az oka? Miért épp ezek a paradigmatis értékek jelöletlenek (pl. jelenidő az igeidő kategóriáján belül)?

2. táblázat. Igék jelöletlensége

Igealak	Kategória			A jelöletlen kategória
	IGEIDŐ	IGEMÓD	SZÁM/SZEMÉLY	
olvasok				
olvastál				
olvasott				
olvas				
olvasni fog				
olvasni fogtok				
olvassatok				
olvass				
olvasnánk				
olvasna				
olvastál volna				

2. Alapbeállítás a hétköznapiakban

a) Rajzolj le egy olyan embert, aki fél lábon áll!

Vesd össze a rajzodat a padtársadéval, majd a többi osztálytársadéval!

b) Hány szemén van kötés a félszemű kalóznak?

c) Mire utal az alábbi internetes cím: „10 dolog, amit a gyerek születése után fél kézzel kell csinálnod”?

Milyen tapasztalatból erednek a felsorolt kifejezések?

d) Mi az angol megfelelője az alábbi szavaknak?

1. farmernadrág:
2. rövidnadrág:
3. harisnyanadrág:
4. olló:
5. fogó:
6. (nap)szemüveg:

Miben különböznek az angol alakok a magyar alakoktól? Miben közősek az angol alakok? Mi lehet ennek a magyarázata?

Nézz utána, milyen számú igealakokkal kapcsolódhat össze az angol *police* ('rendőrség') szó! Mi lehet ennek az oka?

3. Kontextusfüggő jelöltség

Milyen szituációban maradhat el, és milyenben kell megjelennie az *ő* személyes névmásnak az *Ő bántott!* mondatban? Találj ki két szituációt, mely szemlélteti a különbséget!

4. Pollyanna hipotézis – Csak pozitívan!

a) Figyeld meg az alábbi részletben a tagadás és a fokozás eszközeit!
Pozitív vagy negatív pólusú szó jelenti a kiindulópontot a szövegben?

Hiszen minden szó magában hordja az ellentétét is. Vegyük például a „jó” szót. Ha egyszer van egy olyan szavunk, mint a „jó”, ugyan mi szükség olyan szóra is, hogy „rossz”? A „nemjó” éppolyan megfelelő, sőt megfelelőbb, mert a „jó” tökéletes ellentéte, míg a másik szó nem az. Ha pedig a „jó” nyomatékosabb kifejezésére van szükség, mi értelme annak, hogy egész csomó olyan, teljesen haszontalan szót használjunk, mint például a „kitűnő”, a „ragyogó” meg a többi hasonló? Ezeknek a jelentését tökéletesen fedi a „pluszjó”, vagy a „duplapluszjó”, ha még fokozottabb értelmére van szükségünk.

(Orwell: 1984)

b) Milyen toldalék szerepét töltik be a *plusz* és a *duplaplusz* szavak? Milyen összefüggés van a jelöltség/jelöletlenség és a gyakoriság között a melléknevek fokozásakor?

c) Gyűjts további szinonimákat és antonimákat a *jó* melléknévre! Figyeld meg, mennyiben fedik le az általad gyűjtött szavak jelentései a *jó* és a *rossz* melléknevek jelentését!

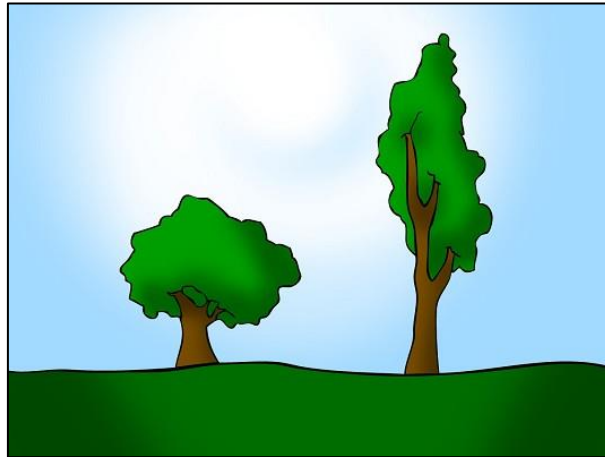
d) Rendezetek vitát a következő órán! A csoport egyik fele érveljen amellett, hogy a *kitűnő* és a *ragyogó* szavakra nincsen szükség, hiszen ezek jelentése tökéletesen lefedi a *pluszjó* és *duplapluszjó* szavak jelentését, másik fele érveljen ez ellen!

e) Osztályozd az alábbi mellékneveket az alapján, hogy azok pozitív vagy negatív pólusúak!

1. széles
2. keskeny
3. ritka
4. sűrű
5. vastag
6. vékony
7. alacsony
8. magas
9. rövid
10. hosszú

f) Hasonlítsd össze a képen látható fákat! Helyettesíts be mellékneveket az előző feladatban felsoroltakból az alábbi hiányos mondatokba!

1. kép. Fák összehasonlítása

1. A _____ fa kétszer olyan _____, mint a _____ fa.
2. A _____ fa lombkoronája kétszer olyan _____, mint a _____ fa koronája.
3. A _____ fa fele olyan _____, mint a _____ fa.
4. A _____ fa lombkoronája fele olyan _____, mint a _____ fa koronája.

Hasonlítsátok össze csoportokban a mondataitokat! A szópárokból a pozitív vagy a negatív pólust képviselő melléknevet választottátok?

A világ duális feldolgozása és a nyelvi polaritás

1. Arcok harca

Készítsetek csoportban három montázst vagy fényképet:

1. közömbös arckifejezésű emberek között egy szomorú arcú
2. közömbös arckifejezésű emberek között egy agresszív arckifejezésű
3. közömbös arckifejezésű emberek között egy vidám arcú

Teszteljétek tanuló társaitok körében, hogy melyik „kilógó” arcot találják meg (leg)gyorsabban! Értelmezzétek a kapott eredményt!

2. „Valós” és „nem valós” ellentét

a) Pólusok

Nevezzétek meg az alábbi szavak ellentétes párját!

1. éjjel
2. fekete
3. hideg
4. jó
5. kinn
6. boldog
7. vidám
8. sötét

Megoldásaitokat vessétek össze!

Vizsgáljátok meg, hogy a párok binárisak (a pozitív és a negatív kizárja egymást, nincs folyamatos átmenet) vagy skalárisak-e (mind a pozitív, mind a negatív fokozatokban képzelhető el, és a kettő között is lehet átmenet)?

Van-e szavunk a pozitív és a negatív közötti tartományra?

b) Párok

Párosítsátok az első oszlopban lévő szavakat a második oszlopban lévővel!

apa	édes
kutya	macska
fiú	lány
éhes	anya
sós	szomjas

Minek az alapján végeztétek el a párosítást? Egymás ellentétei-e a pár tagjai? Lehet-e őket az a) feladathoz hasonlóan értelmezni (bináris, skaláris ellentét stb.)?

3. Dualitás a tudományban és a mindennapi beszédben

a) Változatok a polaritásra

Dolgozzatok csoportokban! Válasszatok egyet a következő tudományok közül: fizika, biológia, kémia, földrajz, történelem, filozófia, matematika!

Vizsgáljátok meg, hogy az adott tudományterületen hogyan értelmezik a dualitást, a kettősségeket! Milyen – általában egymást kizáró – kettősségek, poláris (pozitív – negatív) párok fordultak elő a tananyagokban, illetve olvasmányaitokban?

Az ellentétes pólusú párok esetében mitől függ, hogy melyik a pozitív, melyik a negatív?

b) Kísérletezzetek!

Vizsgáljátok meg, hogy diáktársaitok milyen gyorsan rendelnek értékjelentést bizonyos szavakhoz! Írjatok egy olyan scriptet, amely véletlen sorrendben jelenít meg szavakat, pozitív-negatív melléknévi párok tagjait (pl. *kicsi* – *nagy*), és méri a kísérleti személy válaszána idejét! A kísérleti személy a képernyő előtt ülve gombnyomással jelzi, hogy a megjelenő szó pozitív vagy negatív. Adjatok a kísérleti személynek időt a betanulásra, mielőtt a tényleges vizsgálatot megkezditek! Tájékoztassátok arról, hogy részvétele önkéntes, bármikor abbahagyhatja, ha úgy kívánja; tudjon arról is, hogy személyes adatokat nem tároltok!

Értékeljétek ki az eredményt!

c) Komplex rendszerek

Gyűjtsetek példákat olyan jelenségekre, összetett viszonyokra, melyek elemei, alkotórészei nem párokban jelennek meg, illetve nem párokban értelmezzük őket!

4. Kételemű viszonyok a nyelvben

a) Milyen nyelvi kifejezésekben fedezhető fel kételemű rendszer? Dolgozzatok párokban, és hozzatok létre bináris kategóriákat az alábbi elemek párjának megkeresésével! Egészítsétek ki a listát saját példáitokkal!

1. elöl képzett magánhangzó
2. magas hangrendű
3. jelölt
4. egyszerű mondat
5. alárendelő összetett mondat
6. határozott (tárgyas) igeragozás
7. határozott névelő

b) A fenti viszonyok mely esetekben részei összetettebb (nem kettősségen alapuló) viszonyoknak? Milyen egyéb összetett viszonyrendszerek, hálózatok vannak még a nyelvben? Készítsetek hálózati rajzot egy-egy összetett viszonyrendszerhez!

5. Szó szerint ellentétes

a) Írjátok át az alábbi mondatokat úgy, hogy minden szónak az ellentétét (valamilyen értelemben poláris párját) tegyétek bele az új mondatba! (A névelők maradjanak

határozottak, minden más szót változtassatok meg!) A megoldásokat íjátok a táblázat második oszlopába!

1. táblázat. Ellentétek

1.	2.	3.
A fiú hazudik.		
A fekete szép.		
A macska barátságos.		
Ez száraz.		
Az ártatlanok úgyis megszabadulnak.		
Minden hegy izgalmas.		
Már alszik.		

b) Alkossátok meg az első oszlop mondatának ellentétét! Megoldásaitokat íjátok a harmadik oszlopba!

c) Hasonlítsátok össze a második és a harmadik oszlopot! Miben különböznek a második és a harmadik oszlopban lévő mondatok egymástól? Miért nem ellentétesek az első oszlop mondatai a második oszlop mondataival?

A gyakoriság szerepe a kifejezés alkalmazásában és megértésében

1. Millió dolláros kérdés

a) Tippeteltek!

Válasszatok ki egy szót mindegyik szófajból, amely szerintetek az adott szófaj elemei között a leggyakrabban fordul elő!

1. főnév:
2. melléknév:
3. névmás:
4. ige:

b) Gyakorisági lista

Keressétek meg az átlalatok leggyakoribbnak tippelt szavakat a Magyar Nemzeti Szövegtár (továbbiakban: MNSZ) listájában!²³ Hányadik helyen állnak?

Figyeljétek meg a leggyakoribb szavakat! Mi a közös ezeknek a jelentésében?

2. Nyomozás

a) Olvassátok el az alábbi szövegeket! Figyeljétek meg, hányszor fordul elő egy-egy szó az adott szövegrészletben!

Ordított a szél – szólt Esti Kornél. – A sötétség, a hideg, az éj jeges virgáccsal verte végig s összekarmizsálta arcomat.

Orrom sötétbíbor volt, kezem szederjes, körmeim lilák. Csorogtak könnyeim, mintha sírnék, vagy megolvadt volna bennem az élet, mely még nem fagyott jégkupaccá. Köröskörül fekete sikátorok ásítottak.

Én csak álltam és vártam, topogtam a kőkemény aszfalton, s körmeimbe fújtam. Télkabátom zsebébe rejtettem meggémberedett ujjaimat.

Végre messze-messze a ködben feltűnt a villamos sárga fényszeme.

A kocsí visított a síneken. Szilaj kanyarodással megállt előttem.

Föl akartam szállni, de alig nyúltam a kapaszkodóhoz, barátságtalan hangok rivalltak rám: „Megtelt.” Emberfürtök lógtak a fölhágóról. Benn, a kétes homályban, melyet egyetlen fémszálas körte világított meg vörösen, élőlények mozogtak, férfiak, nők, karon ülő csecsemők is.

(Kosztolányi Dezső: Esti Kornél – részlet)

---

²³ Lásd <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Az ember,
ha kutyát
simogat,
izgul,
főleg, ha
a kutya
netalán
pitbull.
Pedig
nem is egy
ideges
fajta:
akkor is

harap,
ha nem
akarja.
Mindegy,
az ember
lába
vagy karja,
a pitbull
azt mind
sorra
lekapja.
Vagyis
ha éppen

sétálni
indul
az ember,
jobb, ha
nem jön a
pitbull.
De ha jön,
akkor
ne simo-
gassa,
mert a ku-
tya őt
kettéha...

(Tóth Krisztina: Pitbull)

3. Érezd a saját bőrödön!

a) Milyen gyakoriságú szavakkal könnyebb dolgozni? Próbáljátok ki!
Alkossatok öt összefüggő mondatot az MNSZ listájának:

1. első 100 szavából válogatott kifejezésekkel;
2. 650 000–650 100. helyen szereplő szavai közül válogatott kifejezésekkel!

A szófaji arányok miatt olyan **igét** is használhattok, amely nem szerepel a listában, de minden más szófajú szó a listából legyen beválogatva!

b) Melyik listarészben találkoztatok több ismeretlen vagy szokatlan szóval?

4. Kollokációk

A kollokáció kifejezések gyakori együttállását, együttes előfordulását jelenti. Gondolkozzatok el azon, hogy az alábbi kifejezéspárok közül melyik lehet a gyakoribb! Indokoljátok meg a vélekedést (ha lehet), majd ellenőrizzétek is az MNSZ-ben!

- (1) éhes disznó : éhes kacska
- (2) körtét ad : feleletet ad
- (3) kiskacsa fürdik : kisbaba fürdik
- (4) kádban fürdik : tóban fürdik
- (5) verítékben fürdik : pénzben fürdik
- (6) tejben-vajban fürdik : pezsgőben fürdik
- (7) igényt tart : fegyvert tart
- (8) rohan a bika : rohan az idő
- (9) a hálósobába rohan : a vesztébe rohan

III. A NYELV METONIMIKUSSÁGA, INDEXIKUSSÁGA

A nyelv hálózatosan szerveződik, a hálózat csomópontjai között kapcsolat van. Ez a kapcsolat asszociatív: a csomópontok képesek felidézni egymást. Ez a kapcsolat, érintkezés (indexikus viszony) a metonímia alapja. Egy dolog (pl. bicikli) és a dolog szerkezetének, jellemzőinek, funkcionálásának a megnevezése között kapcsolat van, ezért a dolgon keresztül is el lehet jutni a szerkezethez, szerkezeti elemhez, működéshez (pl. *defektes/lapos a biciklid*); és fordítva: a szerkezeten, a működésen keresztül is el lehet jutni a dologhoz (pl. *eltekert/elgurult/bekerekezett a városba*).

A nyelvi viselkedésre mindig hatással van az, hogy kik a résztvevők, milyen helyzetben, milyen fizikai és társas közegben beszélnek, milyen szándékaik, kommunikatív céljaik vannak. A legszokványosabb helyzetben is alkotó módon veszünk részt. A beszédhelyzetből adódó hatások nem determinálják, hogyan fogunk megszólalni, de bizonyos módokat a szituációk inkább valószínűsítenek, mint másokat. A szituáció részletes leírása nélkül, kiragadott megnyilatkozások esetén is képesek vagyunk felidézni lehetséges, valószínű helyzeteket.

(1) Bocsánat, nem vettem észre, hogy mögöttem áll!

(2) Mehet a következő.

(3) Te itt?

Az (1) esetében a megszólaló udvariasan bocsánatot kér, ebből tudjuk, hogy előzetesen valamiféle kellemetlenséget okozott a beszélőtársnak, akit magáz, tehát a viszonyuk nem közvetlen, az is lehet, hogy nem is ismerik egymást. A megnyilatkozásból kiderül a résztvevők térbeli helyzete is egymáshoz képest. Talán sokunknak van felidézhető tapasztalata is hasonló helyzetről, például sorban állás közben.

A (2) gyakran hangzik el rendelőben, egymást nem ismerő személyek közötti kommunikációban, akiknek a viszonyát a bejutás sorrendje határozza meg. A *mehet* igealak azt a nézőpontot is tükrözi, hogy a beszélő már kijött, a következő személy hozzá képest tehát a másik irányba fog haladni. Ha bentől szólnának ki, akkor ennek a kiindulópontnak a *Jöhet a következő* felelne meg.

A (3) megszólalója tegezi a beszélőtársat, a kérdéssel a meglepődését fejezi ki azon, hogy az adott helyen találkoznak, erre a helyre az *itt* kifejezés vonatkozik.

A fenti rövid értelmezésekből is látható, hogy a megnyilatkozások mindig felidéznek valamilyen szituációt, ha csak sematikus is. Az eseményeket valamilyen nézőpontból (perspektívából) dolgozzák fel, tipikusan a beszélő kiindulópontjából (lásd *nem vettem észre, mögöttem; mehet; te, itt*). Tágabb értelemben tehát a megnyilatkozás és a beszédhelyzet között is érintkezésen alapuló, indexikus viszony van.

A megnyilatkozásnak a beszédhelyzetbe való beágyazottsága

1. Réges-régen egy messzi-messzi galaxisban...

Találjatok ki rövid jeleneteket, melyekben az alábbi párbeszéd (változtatás nélkül) elhangozhatnának! Elemezzétek egymás jeleneteit! Mit tudunk meg a szereplőkről? Milyen térben játszódhat a jelenet és mikor? Mi utal ezekre a párbeszédben?

a) Füst Milán: Boldogtalanok

A: – Gondolkoztál azon, amit mondtam?

B: – Nem.

A: – Nem? No csak ki vele!

B: – Te bolond vagy!

A: – Bolond vagyok? ... Hiszen szereted?

B: – Bolond vagy.

A: – Nem akarod?

B: – Nem akarom.

b) Spiró György: Az imposztor

A: – Rögtön az elején gonosz...

B: – Mindvégig visszataszító...

A: – Ellenszenves...

B: – Maga az ördög!

A: – Akár az ördög.

B: – Egyszóval nagyszerű.

c) Spiró György: Csirkefej

A: – Szépen megnőttél.

B: – Hát–

A: – A nővéred nem jött?

B: – Nem tom.

A: – Mért, ő hol van?

B: – Nem tom.

A: – Mert őt se láttuk évek óta.

B: – Én se.

2. Minek nevezzetek?

a) Olvassátok el az alábbi szövegrészletet! Mi a két beszélő között felmerülő probléma forrása?

Ütköztetek-e már hasonló problémába? Mi alapján hoztok döntést ilyen esetekben?

KOVÁCS (felugrik): Na – én elkések hazulról.

TAKÁCS (felugrik): Én is... Na hát akkor...

(Egyszerre nyújtják a kezüket, egymásra néznek. Szünet.)

KOVÁCS: Nem tart... tartunk együtt?

TAKÁCS: Dehogynem, szívesen...

KOVÁCS: Én fölfelé megyek a körúton.

TAKÁCS (félre): Ellenkező irányban van dolgom. Hát mehetünk együtt. Merre, izé... (kedélyesen) Merre lakunk, merre lakunk?

KOVÁCS (dühösen): Kicsoda? Kicsoda?

TAKÁCS: Hát – (rezignáltán) – hát én.

KOVÁCS: Hát én azt honnan tudjam?

TAKÁCS (dühösen): Honnan? Mit tudom én? Azt tudni szokta – az ember.

KOVÁCS: Az ember? Melyik ember?

TAKÁCS (gorombán): Hát az emberek. (Rálép Kovács lábára.)

KOVÁCS: Hu!

TAKÁCS: Mi az?

KOVÁCS: Semmi... véletlenül... hehe... rálép... ráléptünk a lábamra...

TAKÁCS (sápadtan a dühtől): Kicsoda? (Bömbölve) Kicsoda?

KOVÁCS (révetegen): Nem tudom...

TAKÁCS: Nem? (Pofon vágja.) Nesze, te pizok fráter! Most tudod? (Revolvert vesz elő.)

KOVÁCS (boldogan): Persze, hogy tudom! Te! Te! Te!...

(Egymás nyakába borulnak.)

(Karinthy Frigyes: Tegezés – részlet)

b) Előnyös vagy hátrányos lenne a nyelvhasználók számára, ha a tegező és magázó formák kettőssége eltűnne a nyelvből? Milyen következményekkel járna egy ilyen változás? Milyen társadalmi környezetet feltételeztek a változás hátterében?

3. Kifordítva

Ugyanaz a szituáció különböző nézőpontból elbeszélve egészen másként festhet. Írjatok rövid szöveget az alábbi helyzetekhez a megadott utasításoknak megfelelően! Miben térnek el ezek a szövegek az általánosan elvártaktól?

1. A gyerek hazaviszi szüleinek rosszul sikerült bizonyítványát (büszkén)
2. Szakító üzenet (hízelegve)
3. Az igazgató beszédében közli a dolgozókkal az intézmény bezárását (lelkesen)
4. Panaszlevél (flörtölve)
5. Sampon reklám (unottan)
6. Sikeres vadászat (a vad szemszögéből)
7. A szelfi története egy jövőbeli tankönyvből
8. Egy-egy bekezdés „A családom” témában a világ három különböző pontjáról

4. #naehhezszoljhozza

a) #cseveges

Gyűjtsétek össze, milyen hasonlóságok és milyen különbségek fedezhetők fel a személyes beszélgetés és a csetelés között!

b) #tabu

Az alábbi témák közül melyek azok, amelyeket nem beszélnétek meg cseten? Miért? Gyűjtsetek olyan témákat, amelyek megvitatására alkalmas lehet a cset, és amelyekre nem!

1. házi feladat
2. randimeghívás
3. szakítás
4. születésnapi üdvözet
5. gyászír
6. pletyka
7. hivatalos ügy
8. bevásárlólista
9. osztálykirándulás megszervezése

5. Zoom

Adjatok címet az alábbi képnek!

Vizsgáljátok meg a címeket abból a szempontból, hogy a jelenet mely aspektusát emelik ki!

1. kép. Különböző aspektusok

A nézőpont, a nyelv perspektivikussága

1. Álmodozzunk!

Idézd fel magadban legmerészebb vagy legszebb álmodat! Írd le pár szóban, miről szólt az álmod! A közös tevékenységnek nem része, hogy ezt a szöveget megismertess másokkal.

1. Kik voltak a szereplői, milyen hangulata volt, hol játszódott?
2. Milyen meglepető dolog, izgalmas fordulat vagy kaland történt veled?
3. Milyen vágyad vált valóra?
4. Próbáld meg felidézni, milyen érzések kísérték az álmod!

2. Egyperces

Örkény István Legmerészebb álmaink is megvalósíthatók! című egypercesével fogunk dolgozni.

a) Rendeződjétek három (A, B, C) csoportba (például a padsoroknak megfelelően), és az így kialakult csoportokban közösen készítsétek rajzot az egyperces különböző részeihez!

Az A csoport szövegrészlete:

- Kedves Feri, az a harmadik kutya nem húz.
- Sajnos, egy kissé rövid az ostorom.
- Sőt, úgy veszem észre, mintha bicegne is egy kicsit.
- Hogyne bicegne, mikor csak három lába van!
- Jé, tényleg... Nem kár egy nyomorék állatot kocsik elé fogni?
- Nézz meg jobban, Ilonka. Mind a tizenkét kutyám háromlábú.
- Jaj, szegények!
- Inkább engem sajnáljon, Ilonkám! Az összes sintéret végigjártam, amíg sikerült összeszednem tizenkét háromlábú kutyát.

A B csoport szövegrészlete:

- Lehet, hogy nem értek hozzá, de az ember azt hinné, hogy egy normális kutya jobban és kitartóbban húz.
- Ezt nem vitatom. Én azonban vérbeli városlakó vagyok. Mit kezdjek tizenkét négylábú kutyával?
- Csak nem fél tőlük, Feri?
- Én a szúnyogcsípéstől is félek. A természet erővel csínján kell bánni. Mondjuk, hogy ezek a kutyák négylábúak. Mondjuk, hogy megbolondulnak valamitől. Mondjuk, hogy kitépik a gyeplőt a kezemből... Jobb erre nem is gondolni, Ilonkám!
- Akkor se értem. Ha fél a kutyáktól, akkor miért velük húzhatja az autóját?
- Mert rosszul vezetek.
- Azt meg lehet tanulni.
- Félig-meddig, Ilonkám... Az ember és az autó nem egyenrangú fél.
- Nézz körül! Egyetlen kutyavontatású autót se lehet látni!

- Elég baj az! Pedig az ember, sajnos, már nem bírja utolérni a technikát. Használja, valójában azonban retteg tőle.

A C csoport szövegrészlete:

- Én nem félek az autótól.
- Csakhogy ez a Simca óránként százötven kilométert tud megtenni...
- Ne fájdítsa a szívem, Feri... Imádom a rohanást!
- Maga egy kissé telhetetlen. Tíz napja indultunk el Pestről, és nézze, már Siófokon vagyunk.
- Tizenkét kutyával ez nem is olyan nagy teljesítmény.
- Hát persze hogy nem. Csakhogy én már Pesten behúztam a kéziféket.
- Nem túl óvatos maga egy kicsit?
- Pontosan ez az a tempó, amelyre teremtvé vagyunk.
- Látja, mennyi ember? És mindenki minket bámul.
- Irigykednek.
- Egészen ki van dülledve a szemük.
- Mert látják, hogy legszebb álmaink is megvalósíthatók.

b) Vessétek össze a többi csoporttal a készített rajzaitokat, és vitassátok meg, mik voltak hasonlóak és eltérőek az ábrázolásban!

c) Olvassátok el egyben Örkény egypercesét, és értelmezzétek a fenti egypercesre vonatkozóan a groteszk fogalmát! Párban vitassátok meg gondolataitokat!

3. Perspektívák az egypercesben

Alakítsatok hat csoportot! A 2. feladat szövegének elemzésével válaszoljátok meg az alábbi kérdéseket, illetve végezzétek el a feladatot!

1. csoport: Kik a szöveg megnyilatkozói, akiknek a nézőpontjából látjuk az eseményeket?
2. csoport: Milyen nézőpontváltásokkal találkozunk a szövegben?
3. csoport: Milyen utalások (pl. visszautalások) vannak a szövegben?
4. csoport: Milyen főnévi (értékű) kifejezések vonatkoznak az autót húzó ebekre? Gyűjtsétek ki ezeket a szövegből, és a jelentésük alapján készítsétek a kifejezések közül halmazábrát! Hogyan mutatkozik meg a perspektíva ezekben a kifejezésekben?
5. csoport: Milyen szerepei vannak Ferinek? A szövegből kiemelt példákat felhasználva készítsétek fürtábrát a Ferihez kapcsolódó funkciók bemutatására!
6. csoport: Jelöljétek az egypercesben a szöveg tematikus szerveződését meghatározó főneveket!

4. Perspektívák az egyperceshez

a) Olvassátok el az egyperces alábbi részletét! Helyezkedjétek bele a Feri és Ilonkát bámuló emberek helyzetébe, és írjatok párbeszédet, amely a bábázkodók között zajlik le, és témája az általuk megfigyelt jelenet! Párban vagy csoportban is dolgozhattok.

- Nézzen körül! Egyetlen kutyavontatású autót se lehet látni!
- Elég baj az! Pedig az ember, sajnos, már nem bírja utolérni a technikát. Használja, valójában azonban retteg tőle.
- Én nem félek az autótól.
- Csakhogy ez a Simca óránként százötven kilométert tud megtenni...
- Ne fájdítsa a szívem, Feri... Imádom a rohanást!
- Maga egy kissé telhetetlen. Tíz napja indultunk el Pestről, és nézze, már Siófokon vagyunk.
- Tizenkét kutyával ez nem is olyan nagy teljesítmény.
- Hát persze hogy nem. Csakhogy én már Pesten behúztam a kéziféket.
- Nem túl óvatos maga egy kicsit?
- Pontosan ez az a tempó, amelyre teremtvé vagyunk.
- Látja, mennyi ember? És mindenki minket bámul.
- Irigykednek.
- Egészen ki van dülledve a szemük.
- Mert látják, hogy legszebb álmaink is megvalósíthatók.

(Örkény István: Legmerészebb álmaink is megvalósíthatók! – részlet)

b) Vessétek össze a párbeszédet! Milyen hasonlóságokat lehet megfigyelni?

A nézőpont a szavak jelentésében

1. Kimegyünk

a) Adjátok meg a következő szavak ellentétes irányú párját!

1. kimegyek (a szobából)
2. feljöttek (a szomszédok)
3. összeszedtem (a cserepeket)
4. bekapcsoljuk (a sütőt)

b) Mi az ellentéte a következő szavaknak?

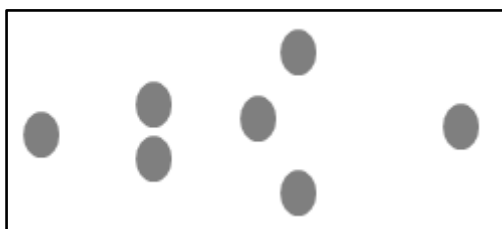
1. megettem (az almát)
2. befordult (a sarkon)
3. kiöntötték (a tejet)
4. feltörölték (a padlót)

Mit vesztek észre az a) és mit a b) feladat igéinek átalakításakor?

2. Ki beszél?

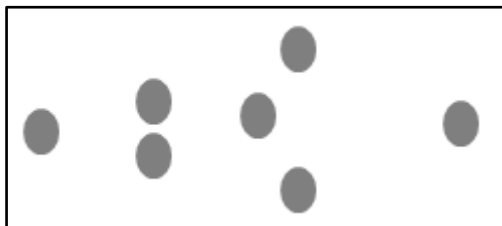
a) Ki mondhatja kinek? A szürke pontokból álló ábra alatt található mondat elolvasása után jelöljétek az ábrán karikázással és nyilakkal, ki lehet a beszélő és ki(k) lehet(nek) a mondat címzettje(i)? (Több megoldás lehetséges.)

1. ábra. Tér- és személyviszonyok I.

(1) Csakhogy ideértél!

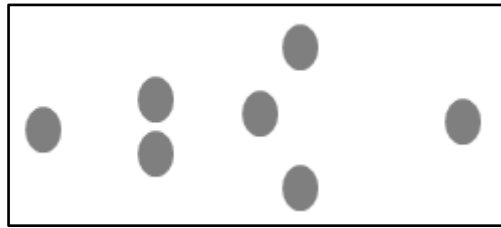
2. ábra. Tér- és személyviszonyok II.

(2) Gyertek közelebb, kérlek!

3. ábra. Tér- és személyviszonyok

(3) Menjetek már oda hozzá!

b) Húzzátok alá a mondat azon elemeit (szavait, morfémaíit), melyek segítettek a fenti kérdések eldöntésében!

3. Ismeretlen beszélő elleni nyomozás

Mit tudunk meg a beszélőről az alábbi mondatok alapján? Hol van térben, időben? Hogyan viszonyul a mondottakhoz?

Segít, ha elképzelitek a beszédhelyzetet és a mondatok címzettjeit. Párban beszéljétek meg a lehetséges szituációkat!

- (1) Talán kirepült az ablakon.
- (2) Úgy láttam, hárman voltak.
- (3) Holnap átviszem a könyved.
- (4) Ilyen csoda lovat még sose láttam!
- (5) Neked szívesen kölcsönadom bármelyik füzetem.
- (6) Kinéztem az irodám ablakán, hogy esik-e.
- (7) Felugrunk majd hozzátok Pestre.
- (8) Meg kell magyaráznunk nekik!
- (9) Elmentem Misiékhez, de nem voltak otthon.
- (10) Lemehetnénk a játszótérre.

4. Egy szavadba kerül

Olvassátok el figyelmesen a következő mondatpárokat, majd egészítsétek ki egy megfelelő szóval a hiányosat!

a)

1. Az oszlop mögül előlépve láttam meg Mártát.
2. Az oszlop mögé _____ úsztam meg a Mártával való találkozást.

b)

1. Felugrottam a padra, hogy jobban lássak.
2. Amikor a tanárnő belépett a terembe, gyorsan leugrottam a _____.

c)

1. Olivér után osontam, hogy meglessem, mit keres a padláson.
2. Péter _____ bújt el oda.

d)

1. Összekeveredett a két paklim.
2. Pedig játék előtt mindig ____ kell _____!

5. Nézőpontok az Eszméletben és az Eszmélethez

Olvassátok el József Attila Eszmélet című versének részleteit, majd válaszoljatok a kérdésekre! Alkossatok párokat, és beszéljétek meg az egyes feladatokat, majd egy másik párral összeállva vessétek össze gondolataitokat, megoldásaitokat!

a)

Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lány szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra;
a levegőben semmi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek.

Miben térnek el a következő sorok a vers soraitól?

- (1) *földtől eloldódik az ég*
- (2) *kipörgetik a napvilágra*
- (3) *ellibbent a csilló könnyűség*
- (4) *az éjjel rászállnak a fákra*

b)

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat.

Foglaljátok mondatokba a következő igéket: *leheveredtek, odaheveredünk!*

Hasonlítsátok össze a versrészletben szereplő *hever* igealak jellemzőivel! Szempontok: az igealak által kifejezett szám-személy; az alanyi viszony; az ige egyéb bővítménye.

c)

Láttam a boldogságot én,
lány volt, szőke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpén
imbolygott göndör mosolygása.
Ledőlt a puha, langy tócsába,
hunyorogott, röffent még felém -
ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.

Párban írjátok át a versszakot „Most láttam meg a boldogságot én” kezdősorúra! Miben kellett változtatnotok?

d)

Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnezem,
hogy’ szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Igy iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.

Párban írjátok át a versszakot „Ott, a vasútnál lakom.” kezdősorúra!

Mire kellett figyelnetek a versszak átírásakor?

Vessétek össze a c) és a d) átiratait is más párok munkájával!

A metonímia I.

1. „Gazdag” szavak

a) Alapjelentés

Az alábbi szavaknak több jelentése lehet. Dolgozzatok párban!

Egyikőtök írja le az alábbi szavak közül egynek az alapjelentését, vagyis azt a jelentést, amely valószínűleg elsőként jut az eszetekbe, és a legáltalánosabban elterjedt használatot képviseli!

A pár másik tagja szótárból keresse ki a szó elsődleges jelentését!

Egyeztetsetek! Készítsetek nagyon részletes fogalmi térképet a szó alapjelentéséhez, amelyben elrendezitek a szó értelmével kapcsolatos tudásokat! Példaként alább a *kanál* szó alapjelentésének fogalmi térképét adjuk meg egy lehetséges, egyáltalán nem teljes megoldást felkínálva.

1. falu
2. kéz
3. ezüst
4. ház
5. fej

1. táblázat. A *kanál* fogalmi szerkezete

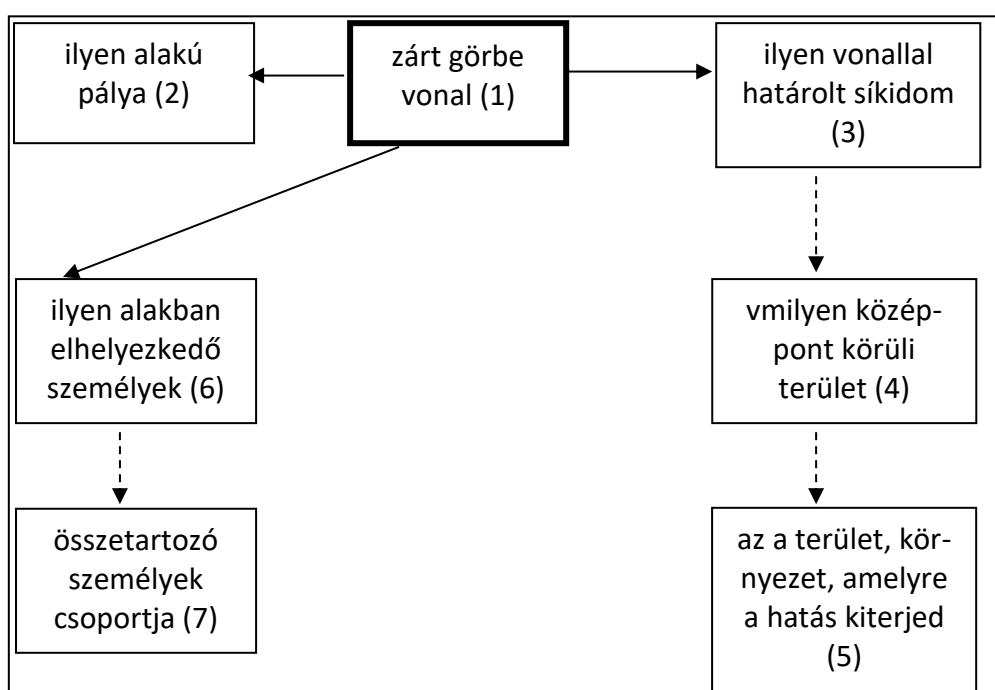
FUNKCIÓ	A funkciója által meghatározott SZERKEZET, FORMA ÉS ANYAG	FAJTÁI	FUNKCIONÁLISAN KAPCSOLÓDÓ MÁS TÁRGYAK, KÉSZLET
		alapértelmezett, „központi” kanál (evőkanál)	
FELHASZNÁLÁS, CÉL: evéskor tipikusan folyékony tápláléknak a szájba juttatására létrehozott használati tárgy ELŐÁLLÍTÁS: általában üzemben állítják elő, a használó boltban vásárolja meg	SZERKEZET, FORMA: fogható (inkább lapos rész), folyadék mozgatására alkalmas bemélyedő rész MÉRET: tipikusan kb. 18-20 cm hosszú ANYAG: tipikusan fém (de lehet más anyagból is)	speciális kanálfajták: teáskanál, kávésmokkás kanál, merőkanál, fagylaltoskanál stb.	EVŐESZKÖZÖK: a kanál egy az evőeszközök közül (lásd még villa, kés)

b) Jelentéshálózat

Csoportban dolgozzatok! A szótár és saját tudásotok segítségével ábrázoljátok hálózatosan az a) feladatban kiválasztott szó jelentéseit! Törekedjete arra, hogy valamilyen módon a jelentések viszonyát is megjelenítsétek! Példaként alább bemutatjuk a kör szó jelentéshálózatát.

- (1) kört húz
- (2) körbejár, fut egy kört
- (3) a kör kerülete, területe
- (4) 2 km-es körben
- (5) érdeklődési kör; hatókör
- (6) körben állnak, kört alkotnak valakik
- (7) baráti kör

1. ábra. A kör jelentéshálózatának egy darabja

c) Nyelvi adatok

Az alábbiakban a fenti szavak egy-egy előfordulását tartalmazó nyelvi adatokat közlünk. Az adatok a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSZ)²⁴ származnak (eredeti helyesírással olvashatók). Értelmezzétek, hogy a választott kifejezés mit jelent az adatban! Magyarázzátok meg, hogyan függ össze ez a jelentés az általatok már feltárt, ábrázolt jelentésekkel!

Falu

- (1) A környező *falvak* gyermekeit oktattam

²⁴ Lásd <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

- (2) [...] a közelben elhelyezkedő *falvak*, városkák csodálatosan fejlődtek; az emberek csinos házakat emeltek, családot alapítottak, szorgalmasan művelték földjeiket, szaporították állataik számát, s imádkoztak Istenhez
- (3) Ahogy végighaladtunk a *falun*, sorra gyúltak ki a fények az ablakokban.
- (4) Úgy éjfél fele beállított a *falu* rezesbandája is, fújták is a nótákat úgy, hogy szakadt le a vakolat a mennyezetről [...]
- (5) Ha majd nálunk is elkezdődik az öregedés , akkor már nem iskolába fogunk járni , hanem a gyárba vagy *falura*.
- (6) Meghalt egy kisfiú, az egész *falu* a család mellé állt, csak a pap viselkedett nem éppen jól. Nem temette el, mert nem volt megkeresztelve.

Kéz

- (1) [...] – amint azt az elmúlt években a Riviérán, Thaiföldön és Mexico tenger- partjain volt alkalmam látni – az új orosz burzsoázia esztelen módon, *két kézzel* szórja a pénz[t].
- (2) A legjobb úton vagyunk, hogy ugyanazt a szintet csodálhassuk. Persze ott már remény sincs a javulásra, mert ha *erős kézre* lenne szükség csak volt aparatcsik [‘pártkatona’] akad, azok meg jobb hanem csinálnak rendet. Nálunk még van remény.
- (3) Ezért nem érzem úgy, hogy kínok kínját kell majd kiállnom, ha kórházban, orvosok *segítő kezei között* születik meg a gyerekem, még így sem, hogy nem természetes úton fog világra jönni.
- (4) 40 körüli nők tudnának mesélni erről, hogy velük egykorú életük párja, akivel *kéz a kézben* indultak a Nagybetűsbe, hogyan lécelt le egy ifjabb Pipi kedvéért, aki hozzájuk (sic!) képest egyébként egy nulla, [...]
- (5) Azaz csak *állami kézben* lévő cégek [...]

Ezüst

- (1) Az *ezüstöket* zálogba adtam, és elégettem a zálogcédulát.
- (2) [...] ha látja az *ezüstöket*, amivel az udvariasság kedvéért tálalunk , [...]
- (3) Kamuti Jenő, aki versenyzőként és sportvezetőként egyaránt megbecsülést érdemelt ki – olimpiai *ezüstöket* nyert, pályafutását nemzetközi fair play-díjjal ismerték el, jelenleg az európai szövetség elnöke – újra megpályázza az elnöki posztot.
- (4) István bajor közvetítéssel a karoling dénárt vette át. Az általa veretett első pénzek feltehetően közvetlenül királlyá koronázása után kerültek forgalomba. Később is jó minőségű *ezüstöket* veretett, melyek Európa szerte előkerültek, sőt, még utánozták is.

Ház

- (1) A banda fújta, hogy ropogott belé a *ház*.
- (2) Olykor nekiállok, és felforgatom az egész *házat*, hogy megtaláljam [...]
- (3) Nem sokkal ezután pedig valóban, ugyanaz a rangos *házból* származó nemesúr hívta meg birtokára [...]
- (4) A környező falvak gyermekeit oktattattam, de felnőttek is eljöttek, hogy megtanuljanak írni-olvasni, számolni. Később egy faházat építettem a saját kezemmel, mely *ház* kizárólag az oktatást szolgálta.

- (5) Amikor a gyermekek elhagyták a *házat* és ő italozásra adta a fejét, akkor még többet szívott.
- (6) Én ismertem cigány családot, akiket a legnagyobb szeretettel emlegetett *az egész ház*, annyira rendes, normális emberek voltak.

Fej, fő

- (1) Így tudta meg, hogy az egyik öccse igen *jó fejű* gyerek; ők többiek egyik se szeretett tanulni, de annak csak úgy égett az esze [...]
- (2) [...] az utcára csak egyetlen „talpas” – gyalogrendőr – megy ki, valamint egy URH-kocsi *két fővel*.

2. Mércé

A fenti táblázatban a *kanál* szó alapjelentését mutattuk be. Adjatok magyarázatot arra, hogyan jött létre a szó metonimikus, 'mennyeség, mércé' jelentése (pl. egy *kanál* cukorral iszom a teát)!

Gyűjtsetek további főneveket, amelyek ugyanilyen módon váltak alkalmassá arra, hogy mennyiséget jelöljenek!

3. Mi volt előbb...?

Fogalmazzatok át az alábbi mondatokat úgy, hogy a mondat ugyanazt a jelenetet írja le, de más szavakkal! Összpontosítsatok a dőlt szedéssel kiemelt szavak megváltoztatására!

- (1) „Két szeméből a *bánat* ered.” (József Attila: A vergődő diák)
- (2) *Verítékével* szerezte vagyonát.
- (3) A bíró *befújta* a tizenegyest.

Milyen viszony van a változatok között?

4. Johann Sebastian Bach

A név a zeneszerző neve, egy bizonyos személyre vonatkozik. Elevenítsétek fel a Bachkal kapcsolatos ismereteiteket, és értelmezzétek, hogy mire vonatkozik a név az alábbi mondatokban! Milyen kapcsolat alapján tud áthelyeződni a figyelem a személyről az adott dologra?

- (1) Bachot a rohanásban élő digitális társadalomnak! (Google)²⁵
- (2) Én szeretem Bachot és sokat játszom. (Google)²⁶
- (3) Bach-specialistaként kaptam meghívást: nem vagyok az, és ilyen nem is létezik! (Google)
- (4) Benne vannak az új Bach összkiadásban, melyhez tartozik egy kritikai megjegyzéseket tartalmazó kötet is. (Google)

²⁵ Forrás: http://fidelio.hu/klasszikus/2017/03/17/bachot_a_rohanasban_elo_digitalis_tarsadalomnak/

²⁶ A (2)–(4) forrása A. Webersinke előadásának lejegyzett változata, lásd <http://www.parlando.hu/Webersin.htm>

- (5) Megtanultam Bachot, mondjam? 1685-ben született Eisenachban, 1750-ben halt meg Lipcsében, zeneszerző, orgonista, hegedűművész... (Google)

5. Auto-mobil

Figyeljétek meg, hogyan beszélnek az emberek a mobiljukról, az autójukról (más nélkülözhetetlennek gondolt, „hozzájuk nőtt” használati tárgyról)! Gyűjtsetek olyan kifejezéseket, amelyek a személy és a tárgy szoros összetartozását, integrációját mutatják (pl. *Ne hívj este, ki leszek kapcsolva*)!

6. Metonimikus mese

Írjatok csoportonként egy-egy 10–15 mondatos történetet, amelynek címe: „Vasra vert a vasorrú bába!” A történetben szerepeljen legalább egy-egy térbeli, időbeli, anyagbeli és ok-okozati érintkezésen alapuló metonimikus kifejezés!

A metonímia II.

1. Metonímiaskála

Dolgozzatok csoportban!

- a) Azonosítsátok az alábbi mondatokban a metonimikus kifejezést vagy kifejezéseket!
- b) Készítsetek rajzot egy-egy példához (nem kell az összeshez)! A rajz ne a mondatnak megfelelő jelentést tükrözze, hanem a metonimikus kifejezést az alapjelentésében, tehát például az (1) esetében egy a testhez képest nagyméretű emberi arcot kellene rajzolni!
- c) Mutassátok meg egymásnak a rajzokat, és találjátok ki, hogy mi lehetett a metonimikus kifejezés!
- d) Értelmezzétek az alapjelentés és a metonimikus értelem közötti jelentésviszonyt!
- e) Helyezzétek el a kifejezéseket az alábbi skálán!

1 ----- 2 ----- 3 ----- 4 ----- 5

megszokott
szinte észrevétlen, ezért
nehéz felismerni

szokatlan, kreatív,
az értelmezése erőfeszítést
igényel

- (1) Mekkora arc!
- (2) „Magyarország csatlakozik az Európai Úrügynökséghez”
- (3) „A MÁV-START ZRT. köszönti kedves utasait.”
- (4) Tisztelt Ház!
- (5) Befőztem az epret, nyírfacukrot raktam hozzá.
- (6) Ott jön Mr. Kaszinó.
- (7) „[...] *summa cum laude* diplomázott és három évig dolgozott a legelegánsabb New York-i lakberendezési műteremben, mielőtt hozzáment egy pénzeszsákhoz”
- (8) Gyerekkora óta rúgja a bőrt.
- (9) Az osztály idén nem megy kirándulni.
- (10) Valaki a szünetben betörte az üveget.
- (11) Két üveg nem elég ilyen melegben, legalább hármat hozzál, és ha lehet, a hűtőtekből!
- (12) A gyűlés egyöntetűen szavazott a parkosítás mellett.
- (13) Nyolckor feloszlott a tüntetés.
- (14) Jó fülű ez a gyerek, nem kellene szolfézsra járatnunk?
- (15) [Étteremben] A hatos még nem fizetett, pedig úgy látszik, hogy menni készül.
- (16) Az elítéltet talpig vasban vezették a bíró elé.
- (17) Csörögj rám, ha hazaértél.
- (18) Ne vigyél neki sört, nem bírja az italt!
- (19) Szükségem van pár erős kézre a pakoláshoz.
- (20) Nem látod, hogy én vagyok a főútvonal?
- (21) Nagyon felbosszantott az edző.
- (22) Iszol egy kis narancsot?
- (23) Milyen mohó vagy, hogy az egész dobozt megetted!
- (24) Aranyban jelent meg a ballagáson, nem ebben állapotunk meg.

- (25) Délelőtt ne hívj, ki leszek kapcsolva.
 (26) „*akik csodával határos módon megúszták 9/11-et.*”
 (27) A zöldet vidd vissza, nem megy ehhez az inghez.
 (28) „*Az Izland elleni meccs legvitatottabb ítélete az ellenünk befújt 11-es volt.*”
 (29) Te még mindig ugyanazt a Nokiát használod?!
 (30) Ez a kés nem vág.

2. Lehetőség és megvalósulás

a) Elmetérkép és forgatókönyv

Készítsetek elmetérképet az 1.–2. dolgokkal kapcsolatos tudásotokról és forgatókönyvszerű leírást a 3.–4. eseményről egy nagyobb folyamat részeként!

1. könyv
2. alma
3. konzerv kinyitása
4. jegyvásárlás koncertre

b) Metonímiamanufaktúra

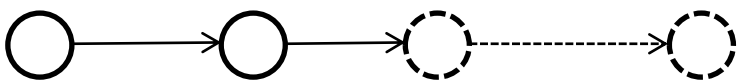
Az 1. és a 2. hálózatának jelöljétek különböző pontjait a *könyv*, illetve az *alma* szóval! Alkossatok ezekkel mondatokat!

Fogalmazzatok meg kéréseket a 3. és a 4. eseményre vonatkozóan úgy, hogy a kérdésben a forgatókönyv különböző lépései szerepeljenek!

3. Tisztázás

a) Mutassátok be a *tisztít* ige alapjelentését az alábbi szerkezetben!

1. táblázat. A *tisztít* ige alapjelentése

ábra			
szereplők	.....	eszköz	ráhatott szereplő (‘tisztává lesz’)
			kiinduló állapota .....
Tipikusan élő vagy élettelen?			
Milyen bővítménye az igének?			
Melyik elsődleges, melyik másodlagos?			

b) Figyeljétek meg a *tisztít* igéből képzett *tisztító* melléknévi igenevet az alábbi kifejezésekben (szókapcsolatokban és összetett szavakban), majd válaszoljatok a példák alatt található kérdésekre! Az adatok a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSZ) származnak.²⁷

- (1) nézném a csillogó víz partján hálót bogozó, hajót *tisztító* halászokat
- (2) ez a kör is kérhetné önkéntes alapon a maga átvilágítását, s némi közéletet *tisztító* hatása talán lehetne ennek is.
- (3) De elsősorban nem ezért szeretjük [a tormát], hanem kellemesen csípős íze és a légutakat *tisztító*, erős illata miatt.
- (4) A szivattyútelepek, a szállítható szivattyúk szükség szerint, a főcsatornákat és csatornákat *tisztító* úszókaszák folyamatosan üzemelnek [...]
- (5) Kétséges, hogy „lehet-e ennek az egésznek” jó vége vagy csak katasztrófa, *tisztító* vihar zárhatja le a tompultság korszakát?
- (6) [...] a rendszeres *tisztító* festésen kívül nagyobb beruházást, fejlesztést nem végeztek.
- (7) [...] a zsírtalanító és *tisztító* maszkok esetében legalább 24 óráig kerüljük el az arcfestést
- (8) tisztítótűz
- (9) tisztítószer, tisztítóhab, tisztítógél, tisztítóadalék, tisztítótej
- (10) tisztítóáram, tisztítótea
- (11) tisztítógép, tisztítóeszköz, tisztítóberendezés, tisztítórendszer, tisztítóidom, tisztítókar
- (12) tisztítómű, tisztítóállomás, tisztítóműhely, tisztítótelep
- (13) tisztítókapacitás, tisztítómunka
- (14) tisztítókúra, tisztítórecept

Kérdések:

1. A szerkezet egésze a cselekvőre vonatkozik vagy egy másik szereplőre (vagy körülményre)?
2. Inkább aktív vagy inkább passzív a szerkezet? Melyek az egyértelmű, melyek a nem egyértelmű példák?
3. Milyen általánosítást lehet tenni a megfigyelések alapján a szószerkezetekre és az összetett szavakra vonatkozóan?

c) Hogy működik a metonímia és a metafora az alábbi mondat kiemelt szavának a megértésében?

- (1) December elején 350 millió forintos befektetéssel – adják át az új körösládányi üzemet, ahol a [márkanév] *tisztítócsaládot* fogják gyártani, nemcsak a magyar, hanem a közép-európai piac számára is. (MNSZ)

²⁷ Lásd <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

IV. A NYELV KONVENCIONÁLÓDÁSA, SZIMBOLIKUSSÁGA

A nyelvi kifejezés szimbolikus abban az értelemben, hogy a funkció és a forma hagyományozódó, konvencionálódott párt alkot. A magyarban a nyávogó négylábú házikedvencet (az élőlény példányainak tapasztalatából elvonatkoztatott típust = funkció) szokásosan a *macska* hangsorral (= forma) jelöljük. Szimbolikus az ige és a főnév közti tárgyi viszony is (pl. *kitöltöm a teát*). A szerkezet funkciója a folyamat (*kitöltöm*) és a folyamat által közvetlenül érintett második legfontosabb szereplő (*a teát*) viszonyának a kifejezése; a formai oldalon ennek a főnév -t esetragja (*a teát*), az ige a tárgy határozottságával való egyeztetés felel meg (*kitöltöm*, és nem **kitöltök*). Az utóbbi példából az is látható, hogy a *kitölt* ige jelentése nem adható meg önmagában, más mondatrészekkel való kapcsolata nélkül. Az ige valamilyen esemény közlésében, bizonyos mintázatokban (konstrukciókban) fordul elő (pl. *vki*_{ALANY, A KITÖLTŐ} *kitölt* *vmi*_{FOLYÉKONY ANYAG} *vhova/vmibe*_{TARTÁLY}). Ezek a mintázatok meg is szilárdulhatnak, lehetnek egységjellegűek és metaforikusak is (pl. *vki kitöltötte már az idejét*).

A nyelv elsajátítása során a gyerekek nem izolált szavakat, szóelemeket tanulnak meg, tehát nem önmagában tanulják meg a *kitölt* igét sem. A gyerekek mintázatokat ismernek fel, amikor hallják és megértik az ige jelentését (pl. *Kitöltöm a teát; Kitöltötted már a gyerek kakaóját?; Már megint nekem kell kitölteni a gyerek kakaóját?*). Ez a megértés nyilvánvalóan megelőzi a tudatos grammatikai elemzést. Azt lehet feltételezni, hogy az elménk ilyen kapcsolatokban, mintázatokban tárolja a nyelvi kifejezéseket.

Az alábbi gyakorlatok annak a felismeréséhez vezetnek el, hogy azok a nyelvi műveletek, amelyeket a nyelvtankönyvek általában elkülönítve szemléltetnek (pl. toldalékolás, a mondat létrehozása), szorosan összefüggenek egymással.

Séma és megvalósulás

1. Asszociálj!

a) Kategóriák

A következő egy percben öt kategórianevet fogsz hallani. Írd le a hallott szavakat, és írd melléjük azt a (kategóriába tartozó) dolgot, amely először az eszedbe jut!

b) Megbeszélés

Beszéljétek meg csoportokban, hogy miket írtatok! Mi lehet a hasonló és a különböző válaszok magyarázata?

c) Gondolkodjatok egy külföldi fejével!

Alakítsatok csoportokat! Beszéljétek meg, hogy a következő földrajzi helyeken élő diákok milyen válaszokat adtak volna az a) kérdésre! Használhatjátok az internetet.

1. ausztrál birtok
2. kenyai törzs
3. grönlandi város

2. Alkoss!

a) Rajzolás

Csoportonként válasszatok egyet az alábbi szavak közül, és mindenki rajzolja le a jelölt tárgyat úgy, hogy a csoporttagok ne lássák egymás rajzát! A rajzolásra egy percet szánjatok!

1. autó
2. óra
3. madár
4. gyertyatartó
5. napernyő
6. ló

b) Hasonlóságok/különbségek

Ha elkészültetek a rajzzal, mutassátok meg csoporttársaitoknak, és beszéljétek meg, hogy milyen közös vonásokat találtok a rajzokban!

c) Oszd meg!

Szavazzátok meg, hogy kinek a rajzát tennétek bele egy képes enciklopédiába az adott szócikk mellé, és mutassátok meg a többieknek! Beszéljétek meg, hogy miért ezt választottátok! Mondjátok el a többi csoportnak, milyen közös vonásokat találtatok a rajzaikban!

3. AgyaLÓ

a) Elmetérkép

Készítsetek csoportban elmetérképet a *ló* szóhoz! Írjátok le minden fogalmat, ami szerintetek a szó jelentéséhez szorosan kapcsolódik!

b) Fogalmak aktiválása

Válasszátok ki a padtársaddal, hogy a saját elmetérképetek szavai közül melyekkel kapcsolnátok össze az alábbi idézeteket?

- (1) „Lehet, hogy *lovad* egy mókamester, de fontos hogy tudd, arckifejezései mikor utalnak arra, hogy rosszul érzi magát, fájdalmai vannak, hogy időben segítségül hívhasd állatorvosodat.”²⁸
- (2) Ha nincs *ló*, a szamár is jó.
- (3) „A legelső vendéglőben, ahová pihenni betért, azzal utasították el, hogy itt nincsen közkorcsma, ide csak vendégek térhetnek be, akik *lóval* jönnek.” (Jókai Mór: Életemből)
- (4) „Szilaj, a vad és fékezhetetlen *paripa* társainak vezetője, védelmezője. Egy napon harmonikaszót hoz felé a szél a hegyekből, ő pedig elindul, hogy megtudja az ismeretlen hangok eredetét. A távolban szokatlan fényeket pillant meg és ez végképp felkelti kíváncsiságát. Egy tábor tüzét fedezi fel, körülötte pedig furcsa lények, emberek, akiket szintén sosem látott. Az első találkozás azonban drámai fordulatot hoz: az emberek lasszóval elfogják Szilajt, magukkal viszik, majd eladják a *lovasság* katonáinak.”²⁹

c) Kontextus

Milyen környezetbe képzelitek a lovat, ha

1. egy farmeré?
2. egy kislányé?
3. egy indiáné?
4. egy lovászfíúé?
5. nincs gazdája?

d) Írj mesét!

Válasszátok ki a c) feladat lehetőségei közül egyet, és képzeljétek el annak a lónak az életét, amelyik ahhoz köthető. Írjátok fél oldalban egy olyan történetet, melynek elbeszélője ez a ló!

---

²⁸ Forrás: <http://www.lovasok.hu/lotartas/miert-asit-a-lo-meg-fogsz-lepodni/>

²⁹ Forrás: <https://port.hu/adatlap/film/tv/szilaj-a-vad-volgy-paripaja-spirit-stallion-of-the-cimarron/movie-43696>

A grammatikai jelentés

1. A jelentés jelentősége

a) Soroljatok fel olyan nyelvi elemeket, amelyeknek van jelentésük, és említsetek olyat is, amelynek nincs!

Milyen kifejezések szerepeltek a jelentéses elemek között?

Melyek voltak az egyszerűek, melyek a szerkezettel rendelkezők?

Milyen arányban szerepeltek szavak és toldalékok a példákban?

b) Figyeljétek meg az alábbi minidiskurzust!

A: – Hol van a könyv?

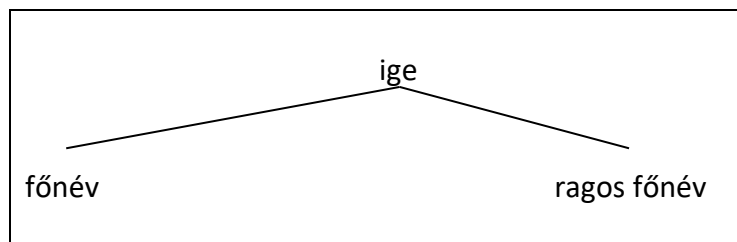
B: – Az asztalon.

Mi a szerepe a *könyv* főnévnek az A megszólaló mondatában?

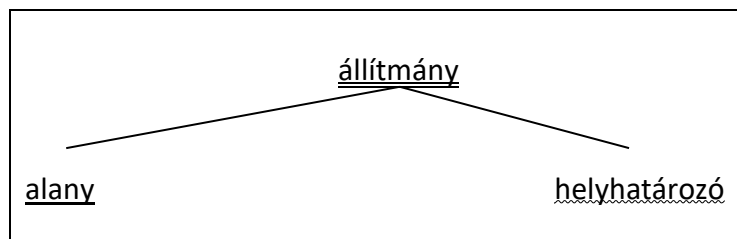
Mit jelent az *-on* rag a B beszélő fordulójában?

c) Van-e jelentésük az alábbi ábráknak? Mit tudunk meg az egyes ábrákból a szerkezet jelentésére vonatkozóan? Milyen kifejezések alkothatók az adott ábrákra?

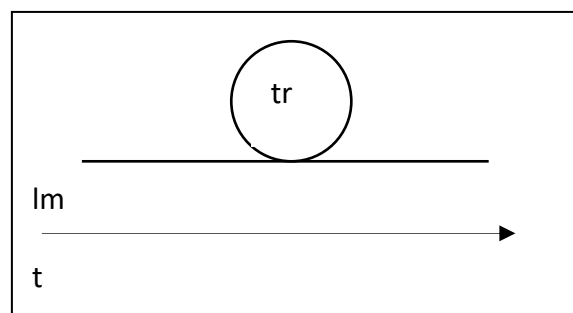
1. ábra. Szerkezeti ábra I.

2. ábra. Szerkezeti ábra II.

3. ábra. Szerkezeti ábra III.

Jelmagyarázat:

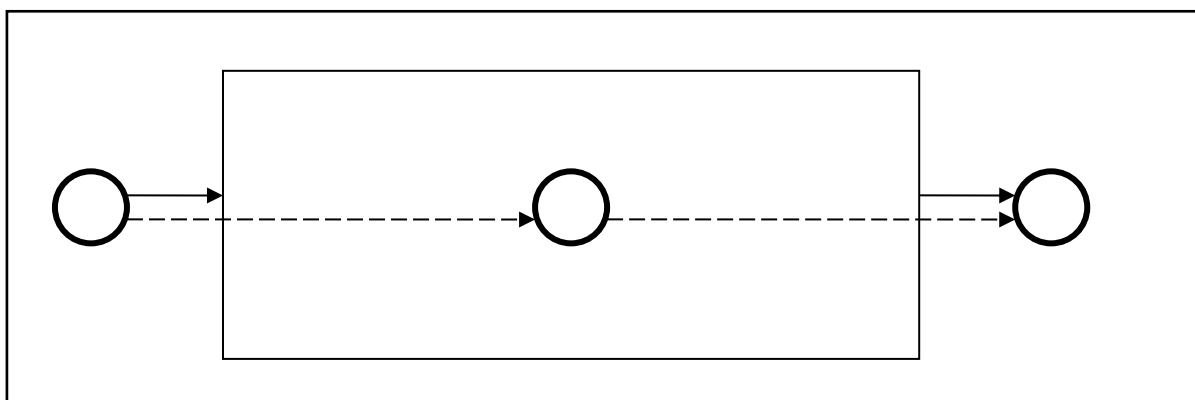
tr = trajektor, vagyis előtérben álló figura / elsődleges szereplő

lm = landmark, vagyis háttér, háttérben álló figura / másodlagos szereplő, viszonyítási pontként szolgál az előtérben álló figura megértése számára

2. Rajzban elmondani

a) Mi a rajz jelentése? Gondolataitokat beszéljétek meg csoportokban, majd rögzítsétek a füzetben! Adjatok címet az ábrának!

4. ábra. [még cím nélkül]

b) Dolgozzatok párban! Készítsetek olyan (egyszerű) rajzokat, amelyek megjelenítik a *-ra/-re*, az *n/-on/-en/-ön* és a *-ról/-ről* ragok térvizonyait! Miután elkészültek a rajzok, írjatok egy legalább három fordulóból álló társalgást, amelyben mindhárom rag előfordul valamilyen főnévi szóalakban!

c) Dolgozzatok párban! Egyikőtök írjon 3 olyan főnév + főnév + ige szerkezetet, amelyben szerepel az *-n/-on/-en/-ön* helyviszonyrag, másikatok ugyanebben a szerkezetben a *-ban/-ben* ragot alkalmazza! Lehetőleg az első hármat írjátok le, ami az esetekbe jut! Milyen dolgokat jelölnek azok a főnevek, amelyekhez a példákban a ragok kapcsolódnak?

3. Helyes / nem helyes / lehetséges?

Vizsgáljátok meg, hogy az alábbi példák esetragai helyesek-e! Karikázzátok be, amelyik szerintetek helyes (általánosan elfogadottan jó, lehetségesen jó), s indokljátok meg a döntéseiteket! Ahol csak lehetséges, keressetek magyarázatot is arra, hogy miért épp így ábrázoljuk a téri viszonyokat!

- (1) Magyarországon él. : Magyarországból él.
- (2) Reykjavík Izlandon van. : Reykjavík Izlandban van.
- (3) Az iskola a határon van. : Az iskola a határban van.
- (4) Az úttörők a mezőn kirándultak. : Az úttörők a mezőben kirándultak.
- (5) Isaszegen találkozunk. : Isaszegben találkozunk.

4. Viszonyragok viszonyban

a) Ábrázoljátok halmazokkal az *-n/-on/-en/-ön* és a *-ban/-ben* helyviszonyragok jellemzőit. Segítségül szolgálhatnak az alábbiak:

- (1) Az újság az asztalon van. : A ruha a szekrényben van.
- (2) a jelölt viszony jellege annak az alapján, hogy helyzet-e vagy irány
- (3) a jelölt viszony jellege annak az alapján, hogy milyen dolog a landmark, vagyis a háttér vagy másodlagos szereplő
- (4) a rag alakja, formai jellemzők

b) Vizsgáljátok meg nagyobb hálózatot is

1. a *-ra/-re* és a *-ba/-be* bevonásával;
2. a *-ról/-ről* és a *-ból/-ből* bevonásával!

5. RAJTA LEVÉS ÉS BENT LEVÉS

a) Gyűjtsetek példákat párban alapvetően (1) felszínként és alapvetően (2) tartályként feldolgozott (megértett) dolgokra!

b) Figyeljétek meg ennek a feldolgozási módnak a kiterjesztését elvont dolgokra! Az alábbi példákban az *emlék* főnév ragos alakjainak előfordulásából válogattunk a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszában.³⁰

Az emlékre mint jelenségre vonatkozó tapasztalat határozza meg a rag megválasztását, vagy ez más tényezők függvénye, esetleg mindkettő szerepet játszik?

- (1) Egy krajcárt sem adok ennek a hitvány firkoncnak az *emlékére* [...]
- (2) Valahányszor Zelmának ezt a visszataszító karikatúra-kiadását megláttam, csak annál inkább kifeslett szépségével *emlékeimben*.
- (3) Sánta Ferencsel a prózáírás rejtelseiről, különféle esztétikai kategóriákról, vagy ifjúkori *emlékeiről* tudnánk beszélni.
- (4) [...] a puritánok „képromboló” hadjáratai és VIII. Henrik kolostorrombolásai az írott *emlékekben* sok kárt tettek [...]
- (5) Somlyó Zoltánnal nem járhatok így, az adottakból válogatok, nem az *emlékeimből*.
- (6) Nem ez az egyetlen eset, hogy a művészettörténész nem ugyanúgy vélekedik az *emlékről*, mint a közvélemény vagy a politikusok.
- (7) Ceausescu idején egy magyar nemzetiségű pártfunkcionárius biztos nem merte volna a magyar történelem valamilyen *emlékére* azt mondani, hogy nemzeti múltunk.
- (8) DE ragaszkodtunk az illúzióhoz, az „*emlékekhez*”, hozzá.
- (9) [...] idő kell hogy megszeressem valakit és ha megszeretem nem tudom kitörölni az *emlékeimből*.

---

³⁰ Lásd <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Az erődinamika és a konstrukciók

1. Erőszimbólumok

a) Gyűjtsetek szavakat, kifejezéseket, mondatokat vagy akár történeteket, amelyek az *erő* szó hallatán az eszetekbe jutnak!

b) Csoportosítsátok megoldásaitokat a következők szerint!

1. az *erő* szó különböző jelentései
2. az erős, erővel rendelkező személy vagy dolog különböző leírása, jellemzése
3. az *erő* szó szinonimái

c) Ábrázoljátok sematikusan azt a folyamatot, hogy valaki/valami erőt fejt ki valamire/valakire vagy valakivel szemben?

d) Az alábbi képeken az erőhatás következménye látható, a hatóerő nem (vagy legalábbis nem a hatás pillanatában). Mi volt a kikövetkeztethető hatóerő, és hogyan fejtette ki a hatását?

2. kép. Erőhatás II.

2. Mondatalkotás

A fenti képek alapján alkossatok mondatokat, majd ezekből hozzatok létre sémákat (pl. *valaki* [...]cselekvő ige *valakit*; *valaki valamilyenné* [...]cselekvő ige *valakit*). Jelöljétek a szerkezetek grammatikai viszonyait!

3. Erőviszonyok

a) Alany és tárgy

Egészítsétek ki az alábbi mondatokat:

1. A szél elsodorja _____ .
2. A megáradt folyó elsodorja _____ .
3. A hajó már három napja _____ a tengeren.
4. Először becsavarom _____ törölközővel.
5. Indulás előtt tíz perccel mindig _____ a motort.
6. Hosszú időbe tellett, míg _____ az oroszánt. Két év múlva felfalta _____ .
7. A/az _____ vékony szeletekre vágta az éles késsel.
8. A kisiú kergeti a _____ .
9. A kisiú és a _____ kergetőznek.

b) Hatásviszonyok

Ábrázoljátok a fenti mondatok hatásviszonyait oly módon, hogy sematikus ábrát készítenek a lenti példa alapján.

Például:

1. táblázat. Hatásvizonyok ábrázolása

ábra: pl. a (7)-hez				
szereplők	cselekvő (E/3.)	eszköz (éles kés)	ráhatott szereplő (uborka)	
			egészben	vékony szeletekben
Milyen bővítménye az igének?				
Élő vagy élettelen?				
Elsődleges vagy másodlagos szereplő?				
Van-e kontroll?				

4. Okozás

Alkossatok az alábbi leírások alapján mondatokat! Figyeljétek meg a szerkezeti hasonlóságokat (és a különbségeket is, ha vannak)! Az első sorba a mondatok kerüljenek, a második sorba a mondatok közös szerkezeti jellemzői (sémaként, egyszerű ábra, szerkezeti leírás formájában)!

1.

Egy szereplő (a mondatban az alanyként megjelenített szereplő) mozgásba hoz egy másikat:	
Szerkezeti sémák, leírások:	

2.

Egy szereplő (a mondatban az alanyként megjelenített szereplő) mozgásba kerül valami más által:	
Szerkezeti hasonlóságok:	

3.

Egy szereplő (a mondatban az alanyként megjelenített szereplő) megállít egy (esetleges harmadik által mozgásba hozott) mozgó másikat:	
Szerkezeti hasonlóságok:	

4.

Egy (esetlegesen harmadik dolog által mozgásba hozott) mozgó dolog (a mondatban az alanyként megjelenített szereplő) megállítódik egy másik dolog által:	
Szerkezeti hasonlóságok:	

5.

Két szereplő kölcsönösen egyenlő erőt fejt ki egymásra:	
Szerkezeti hasonlóságok:	

5. Műveltetés

a) A műveltető igés szerkezetek két alapvető típusára példa az (1) és a (2).

(1) Az igazgató árkot ását a munkásokkal.

(2) Az igazgató magyar munkásokat dolgoztat.

Elemezzétek a mondatokat a mondatrészi viszonyok szerint!

Mit mondhatunk az erőviszonyokról?

Mit mondhatunk a folyamat ellenőrzés alatt tartatásáról, a kontrollról?

1. táblázat. Műveltető igés szerkezetek I.

mondat	az igazgató	árkot	ásat	a munkásokkal
mondatrész				eszközhatározó
a folyamat és a szereplők	cselekedtető (ásató)	( )	folyamat (ásatás)	(aki ás)
kontroll			–	

2. táblázat. Műveltető igés szerkezetek II.

mondat	az igazgató	munkásokat	dolgoztat
mondatrész			
a folyamat és a szereplők	cselekedtető (dolgoztató)		
kontroll			–

b) Vizsgáljátok meg a (3) példát is! Milyen viszonyban van az (1) és a (2) mondat szerkezetével?

(2) Az igazgató magyar munkásokkal dolgoztat.

3. táblázat. Műveltető igés szerkezetek III.

mondat	az igazgató	magyar	munkásokkal	dolgoztat
mondatrész				
a folyamat és a szereplők				
kontroll				–

6. Megértés

Melyiket könnyebb megérteni? A választ (valószínűsítést) indokoljátok!

4. táblázat. A megértés

	A változat	B változat	Melyiket könnyebb megérteni? Miért?
(1)	A szél elsodorja a leveleket.	A leveleket elsodorja a szél.	
(2)	A levelek fel-felreppenek a szélről.	A szél fel-felreppenti a leveleket.	
(3)	A kerítés megállítja a sodródó leveleket.	A sodródó leveleket megállítja a kerítés.	
(4)	Először becsavarom a hajamat a törölközővel.	A hajamat először becsavarom a törölközővel.	
(5)	Vékony szeletekre vágta az uborkát az éles késsel.	Az éles késsel vékony szeletekre vágta az uborkát.	
(6)	Nekiesett a játékos a kapunak.	Nekiesett a kapunak a játékos.	
(7)	Kázmér összeszedi a székeket.	Kázmér a székeket szedi össze.	
(8)	Kázmér összeszedeti a székeket.	Kázmér szedeti össze a székeket.	

7. Kísérlet

Az előző feladatban csak valószínűsítést lehetett megfogalmazni saját tapasztalatunk alapján. Tervezzetek meg egy kísérletet annak a feltárására, hogy melyik szerkezeteket könnyebb, melyeket nehezebb megérteni!

Szójelentés és konstrukciós jelentés

1. Ismeretlen ismerős

a) Idegen szavak?

Meg tudjuk-e mondani, hogy mit jelentenek az alábbi szavak?

A szögletes zárójelben találd a kiejtést, utána pedig, hogy melyik nyelvből származik az adott szó.

1. moo [mú] – angol
2. cocorico [kokoriko] – francia
3. chirp [csörp] – angol
4. miao [miáo] – olasz
5. pip pip [pip pip] – svéd

b) Rajzolj szavakat!

Alakítsatok csoportokat, és húzzatok egyet csoportonként az alábbi idegen szavakból!

Rajzoljátok le azt a dologtípust, amelyet a kihúzott szó szerintetek jelölhet!

Mennyire volt összhangban a rajzotok a szó igazi jelentésével?

1. katu
2. puke
3. ger
4. lippra
5. lála

2. A szójelentés

a) Szórajzolás

Rajzoljátok le azt a dolgot, amire a kapott szó vonatkozik!

Hasonlítsátok össze az elkészült rajzokat! Milyen hasonlóságot és milyen különbségeket tapasztaltok?

b) Játék a szavakkal

Jelenítsétek meg, játsszátok el az alábbi szavak jelentését!

A végén hasonlítsátok össze az előadásokat! Hogyan ismeritek fel a szavak közötti különbségeket? Mely eljátszott szavak között volt a legnehezebb különbséget tenni?

ölel	mászik
fut	szaladgál
ugrik	ugrál
sétál	köröz

c) Megfelelés

Rendezzétek el az alábbi képeket a körök mentén annak alapján, hogy mennyire felelnek meg a kör közepére írt szó jelentésének! A leginkább megfelelő kép betűjelét tegyétek középre, a legkevésbé megfelelőét a legkülső körbe. Egy körbe több kép betűjele is kerülhet. Mi alapján rendeztétek így a képeket? Hasonlítsátok össze a többiek elrendezésével!

1. ábra. Szavak jelentése

1. kép. Különböző székek

A.	B.
C.	D.
E.	F.

A d) és az e) feladatok közül az egyik megoldásának választása elegendő.

d) Szófajok I.

A kapott szó vagy kifejezés jelentésére vonatkoztatva töltsétek ki az alábbi táblázatot!

Ha valamelyik kérdést nem tudjátok az adott szóra értelmezni, húzzátok ki azt a rovatot!

Szavak:

alma	üst	állat	megy	Sári
vesz	kerek	elutazott	inni fog	szép

1. táblázat. Kérdések

Milyen alakja van?	
Mekkora?	
Milyen anyagból van?	
Mire használjuk?	
Milyen színű?	
Mi történik?	
Mikor történik?	
Mennyi ideig tart?	
Ki/mi csinálhatja?	
Kire/mire mondhatjuk?	
Mennyire olyan?	

e) Szófajok II.

Tegyetek fel kérdéseket arra vonatkoztatva, amit a kapott szó jelöl, és válaszoljátok is meg azokat!

Például: *Milyen színű?, Mikor történt?*

alma	üst	állat	megy	Sári
vesz	kerek	elutazott	inni fog	szép

3. A főnév jelentése

a) Webáruház

Egy webáruházat szeretnék nyitni, az alábbi képeken látható tárgyakat lehet náluk megvásárolni. Nevezzétek meg a termékeket, és készítsétek katalógust, amely alapján a vásárlók könnyen megtalálják az árucikkeket a weboldalatokon.

2. kép. A webáruház termékei

b) Rendezés

Rendezzétek az alábbi szavakat csoportokba!

Hasonlítsátok össze, milyen szempontokat használtatok fel! Melyek voltak nagyon kézenfekvő csoportosítási szempontok, és melyek voltak bonyolultabbak?

1. ágy
2. virág
3. víz
4. alvás
5. szeretet
6. olvasás
7. szépség
8. homok
9. futás
10. olaj
11. épség
12. csinosság

Fogalmazzatok meg, az összes szónak milyen közös jellemzői vannak, miért főnevek!

4. Az ige jelentése

a) Jelenetek

Jelenítsétek meg rövid jelenetekben az alábbi szavakat! A megjelenítés során felhasználhattok tárgyakat, leírhatjátok a jelenet helyszínét.

1. olvas
2. bemegy
3. esik
4. lát
5. jön
6. megeszi

A jelenetek előadása közben a megfigyelők jegyzeteljenek! Milyen hosszú volt a jelenet? Milyen helyszíneket választottak, milyen tárgyakat használtak az előadók?

b) Szereplők

Töltsétek ki a fenti igék figuráit/szereplőit a képek segítségével! A kék téglalap szimbolizálja az igét, a fehér téglalapokba kell a képeket beilleszteni. Ha további tartalmak hiányoznak, bele is írhattok vagy rajzolhattok a keretekbe. Írjatok mondatokat a kártyák alapján!

5. A melléknév jelentése

Az a) és a b) feladatrészek közül az egyik megoldása elegendő.

a) Képjáték 1.

Képeket látunk, az egyik diák kiválaszt egyet, a többieknek ki kell találniuk kérdések alapján, hogy melyiket választotta.

Milyen kérdések hangzottak el? Mikre kérdeztetek rá?

Mik szerepeltek a képeken?

b) Képjáték 2.

Képeket látunk, az egyik diák kiválaszt egyet, megjegyzi.

A többiek feladata kitalálni, melyik képre gondolt a választó diák. A kitalálás módja az, hogy szókarttyákat húzunk ki, az ezeken található szavakat lehet felhasználni a kérdezésben. Az nyer, aki előbb ki tudja találni a kérdések alapján, hogy melyik volt a kiválasztott kép.

Milyen szófajú szavak voltak a karttyákon?

Miért van az, hogy ezek alapján ki tudták találni, hogy melyik képre gondolt a társatok?

6. Mondatok jelentése

Az a) és a b) feladatrészek közül az egyik megoldása elegendő.

a) Egymondatos előadás

Mondjátok el egy történetet egy mondatban, és adjátok elő! Előadáskor mondjátok el, hogy milyen helyszínen játszódik, kik a szereplők, mit csinálnak stb.!

b) Egymondatos történet

Húzzatok szavakat az öt doboz valamelyikéből! Állítsatok össze értelmes mondatokat a kihúzott szavakból!

Mit tettetek annak érdekében, hogy értelmes legyen a mondat?

Ha nem sikerült értelmes mondatot szerkeszteni, miért nem?

A szövegtípus mint konvencionálódott séma I.

1. Téves szövegek

- a) A padtársaddal íratok össze 5-5 olyan szempontot, amely az e-mailre és az SMS-re formailag és tartalmilag jellemző!
- b) Olvassátok el az alábbi szövegeket! Gondolkozzatok el azon, hogy mennyiben felelnek meg a szövegek az előzetes elvárásaitoknak!

1. kép. E-mail (diák írja a tanárának)

2. kép. SMS (leánygyermek írja az édesanyjának)

- c) Alakítsátok át a fenti szövegeket a korábban megfogalmazott elvárásaitok szerint!

2. A magyarul tanuló marslakó

Olvassátok el csoportokban az alábbi párbeszédet! Tegyük fel, hogy egy marslakót elkezdünk magyarra tanítani, már hatalmas szókinccsel rendelkezik, tudja, hogyan kell mondatot szerkeszteni, milyen alakban kapcsolódnak be a szavak a mondat viszonyhálózatába. Mit kell még tudnia ahhoz, hogy az alábbi dialógusokat megértse?

(1)

A: – Gyere kislányom, megyünk fogat mosni!

B: – De anya, nem akarok még aludni!

(2)

A: – Van pontgyűjtő kártyája?

B: – Nem kérek, köszönöm!

(3)

A: – Ne haragudjon, ráérne egy percre...

B: – Nincsen apróm, sajnálom.

3. Televíziós műsorok

a) Idézzetek fel néhány mondatot, amelyek rendre elhangzanak az alábbi tévéműsorokban!

1. időjárás-jelentés
2. híradó
3. tehetségkutató műsor
4. futballmérkőzés utáni értékelés

b) Miért használják mindig ezeket a formulákat a műsorvezetők, bemondók? Mi a szerepe a fenti kifejezések ismétlésének?

4. Közhelyek

a) Végezzetek a szünetekben egy kis kutatást! Írjatok össze néhány gyakori közhelyet, amelyet rendszeresen hallotok folyosói társalgásban! Jegyezzétek le, hogy hányszor, milyen formában hangzottak el ezek a kifejezések! Ha újabbat hallotok, bővítsétek a listát!

b) Az a) feladat eredményeként létrejött iskolai közhelygyűjteményből állítsatok össze online kérdőívet, amelyben azt tudakoljátok iskolatársaitoktól, hogy milyen gyakran használják saját bevallásuk szerint az adott kifejezéseket az egymás közti társalgásban!

c) Végezzetek keresést e kifejezések gyakoriságának a megállapítására a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszában!³¹

d) Hasonlítsátok össze a különböző módon nyert adatokat!

5. Idiómák

a) Egy nyári táborban megismerkedtek különböző (nem magyar) anyanyelvű diákokkal. Hogyan fordítanátok le, hogyan magyaráznátok meg nekik az alábbi kifejezések jelentését?

- (1) az én saram
- (2) a szeme se áll jól
- (3) itatja az egereket
- (4) majd amikor piros hó esik
- (5) ez nekem kínai

b) Ti milyen kifejezéseket tanulhatnátok tőlük? Hozzatok példákat a tanult idegen nyelvekből!

---

³¹ Lásd <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

c) Keressetek példát arra, hogy a különböző nyelvek a jelenségek hasonló fogalmi feldolgozását mutatják!

d) Keressetek példát az adott kultúrához, nyelvhez erősen kötött feldolgozási módra!

6. Itt a vége, fuss el véle!

Olvassátok el az alábbi meserészletet!³² Jelöljétek benne azokat a kifejezéseket, amelyek gyakran előfordulnak a népmesékben!

Az ördög és a két leány

Volt egyszer egy szegény ember meg egy szegény asszony, mind a kettő özvegy volt, s mind a kettőnek volt egy-egy leánya, csak hogy az ember leánya szép volt, az asszonyé meg csúnyább a hátramenésnél.

Egyszer az ember sütni akart, de nem volt dagasztóteknője. Azt mondja a leányának:

– Eredj át, leányom, ide a szomszédasszonyhoz, kérj tőle egy dagasztóteknőt, míg megdagasztunk benne.

Átment a leány a szomszédba.

– Szomszédasszony, azért küldött édes apámuram, ne sajnáljon kend egy dagasztóteknőt adni, mindjárt visszahozom, csak megdagasztunk benne.

– Bizony nem adok én, édes leányom, mondd meg édes apáduradnak, vegyen el engem, akkor lesz dagasztóteknőtök.

Hazament a leány, elmondta az apjának, hogy mit mondott a szomszédasszony. Megdagasztották hát nagy ügyel-bajjal, be is fűtötték a kemencét, de már szénvonójuk nem volt, amivel a kemence alját feltisztítják.

Azt mondja az ember a leányának:

– Eredj át, leányom, ide a szomszédba, kérj egy szénvonót, mondjad, hogy mindjárt visszaviszed.

Átment a leány megint az özvegyasszonyhoz.

– Szomszédasszony, azért küldött édes apámuram, ne sajnáljon kend egy szénvonót adni, míg a kemence alját feltisztítjuk.

– Bizony nem adok én, édes leányom, mondd meg édes apáduradnak, vegyen el engem, akkor lesz dagasztóteknőtök is, szénvonótok is.

Hazament a leány, elmondta, hogy mit mondott a szomszédasszony, nagy nehezen elkészítették hát a kemencét is meg a tésztát is, csak be kellett volna vetni, de nem volt vetőlapátjuk. Azt mondja a szegény ember a leányának:

– Eredj át még egyszer, leányom, ahhoz az asszonyhoz próbáld meg, ha adna egy vetőlapátot, mondjad, hogy ne sajnálja olyan nagyon, nem esik itt semmi baja, nem esszük mink meg, ebbe a nyomba visszaviszed.

Átment a leány harmadszor is, elmondta, hogy mi járatban van, mit izent az apja, de az özvegyasszony erre is csak azt mondta, hogy biz ő nem adja.

---

³² Forrás: <http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/AzOrdog.pdf>

A szövegtípus mint konvencionálódott séma II.

1. Fedezd fel a hírek titkait!

Válasszatok ki egy hírt az alábbiak közül, és válaszoljatok az ahhoz kapcsolódó kérdésekre!

(1)

Vb 2018: a FIFA eltörölte Messi négymeccses eltiltását³³

Nem hiába fellebbeztek az argentinok Lionel Messi eltiltása ellen, a Nemzetközi Labdarúgó-szövetség (FIFA) ugyanis a május 4-i meghallgatás után eltörölte a büntetést, így a támadó pályára léphet válogatottja sorsdöntő vb-selejtezőin.

A FIFA fegyelmi bizottsága március 28-án négymérkőzéses eltiltással sújtotta Lionel Messit, aki az argentin válogatott Chile elleni világbajnoki selejtezőjén megsértette a játékvezető asszisztensét. Az argentinok nem nyugodtak bele legjobbjuk elvesztésébe, fellebbeztek a döntés ellen. Az ügyet csütörtökön tárgyalták Zürichben, a meghallgatás után pedig a FIFA fellebbviteli bizottsága helyt adott az argentinok fellebbezésének. Az indoklás szerint Messi viselkedése ugyan kifogásolható volt a szóban forgó selejtezőn, az ellene felhozott vádak megfelelő bizonyíték hiányában ejtették. A döntés értelmében a márciusban kirótt eltiltást (amelyből egy mérkőzést letöltött Messi) és a 10 ezer svájci frankos büntetést semmissé nyilvánította a FIFA. Ez nagyon jó hír az argentinoknak, hiszen válogatottjuk négy fordulóval a dél-amerikai vb-selejtezők vége előtt csak a pótselejtezőt érő ötödik helyen áll, két ponttal megelőzve a hatodik Ecuadorot.

1. Megjeleníti-e személyes viszonyulását (pl. érzéseit) a hír szerzője?
2. A szöveg összességében pozitív, semleges vagy negatív jellegű a benne foglalt tartalmak alapján?
3. Milyen nyelvi kifejezések játszanak szerepet ennek az értékjelentésnek a kialakításában?

(2)

Magára talált a forint³⁴

Erősödött a forint 05.05.-én, pénteken a főbb devizákkal szemben a bankközi devizapiacon.

Az eurót a kora reggeli 312,44 forint után este fél hétkor 311,68 forinton jegyezték. A dollár jegyzése 284,47 forintról 283,55-re, a svájci franké 288,29 forintról 287,17 forintra csökkent.

Az euró a hetet 311,97 forinton, a dollár 286,24 forinton, a svájci frank pedig 287,30 forinton kezdte. A forint a héten a dollárral szemben egy százalékkal erősödött, az euróval és a svájci frankkal szemben viszont árfolyama alig változott, csak csekély emelkedést ért el. Az euró erősödött kissé pénteken, árfolyama reggel 1,0987 dolláron, este kissé magasabban, 1,0993 dolláron állt – írta az MTI.

---

³³ Forrás: <http://www.nemzetisport.hu/foci-vb-2018/vb-2018-messi-eltiltasat-eltorolte-a-fellebbviteli-bizottsag-2567333>

³⁴ Forrás: http://www.napi.hu/tozsdek-piacok/magara_talalt_a_forint.636601.html

1. Az alábbi kérdések közül melyikre található válasz ebben a hírben: mi történt?; kivel/mivel történt?; mikor, hol, hogyan történt?; miért?; milyen, mekkora, mennyi?
2. Milyen olvasóközönséghez szól a cikk? Tartalmaz-e szakkifejezéseket?

(3)

Németországban elfogták az Iszlám Állam egy tagját³⁵

Németországban elfogták az Iszlám Állam (IÁ) terrorszervezet egy feltételezett tagját - közölte pénteken a szövetségi legfőbb ügyészség.

Az állam elleni súlyos bűncselekményekkel foglalkozó ügyészség adatai szerint a 39 éves szíriai állampolgár a hazájában 2011 tavasza óta tartó polgárháborúban először az an-Nuszra Front nevű iszlamista szervezet oldalán vett részt. Egy fegyveres egység parancsnokaként közreműködött több város elfoglalásában, majd 2013 elején az an-Nuszra Front és az IÁ közötti konfliktusok nyomán átállt az IÁ-hoz. A férfit külföldi terrorszervezetben viselt tagsággal gyanúsítják, pénteken előzetes letartóztatásba helyezték. Sajtóértesülések szerint nincsenek arra utaló jelek, hogy Németországban terrorcselekményre készült volna. Csütörtök délután fogták el különleges rendőri egységek bevetésével a Lipcse közelében fekvő Wachauban egy autósiskolánál, ahol éppen megkezdte volna a jogosítvány megszerzését célzó tanfolyamát.

1. Milyen nagyobb és kisebb egységekre lehet osztani a szöveget?
2. Mi az egységek szerepe?

(4)

A nyomorultak bemutatója³⁶

Victor Hugo csaknem százötven évvel ezelőtt írta meg a XIX. század egyik legnagyobb regényét, mely tükröt tart kora társadalmának a hosszú raboskodás után feltételeken szabadlábba került Jean Valjean küzdelmes életén keresztül. A zenés változat Alain Boublil és Claude-Michel Schönberg alkotása.

A szegedi bemutató követően 2016 tavaszán lesz a Nyomorultak musical kőszínházi premierje a Madách Színházban. A hármas szereposztásban bemutatkozó előadás szereplőinek egy részét már láthatta színpadon a közönség Szegeden. A bemutatkozás olyan jól sikerült, hogy a Nyomorultakat 2016 nyarán ismét visszahívták Szegedre. A budapesti közönség számára, azonban jó hír lehet, hogy az áprilisi bemutató előtt a Madách Színház egy különleges meglepetéssel készül a közönségnek a Nyomorultak kapcsán.

A Nyomorultak budapesti és szegedi előadásaira már elkezdtek a jegyek értékesítését.

1. Milyen elsődleges stilisztikai jegyei vannak a hírnek? Használjátok az alábbi táblázat szempontjait és skáláit! Indokoljátok a döntéseket!

³⁵ Forrás: <http://www.hirado.hu/2017/05/05/nemetorszagban-elfogtak-az-islam-allam-terrorszervezet-egy-feltetelezett-tagjat/>

³⁶ Forrás: <http://musicalinfo.hu/nyomorultak-koncert-jegyek-3827>

1. táblázat. Stilisztikai jegyek

	szempont	skála			
1.	magatartás	durva	laza	semleges	választékos
2.	helyzet		informális	semleges	formális
3.	viszonyulás az értékekhez		értékmegvonó	semleges	értéktelítő
4.	idő		régies	semleges	újszerű

2. Milyen nyelvváltozatban (sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárás, városi népnyelv, diáknyelv) íródott a szöveg?
3. Ismertek-e olyan médiumot, például újságot (azon belül rovatot), tévé- vagy rádiócsatornát, ahol nem ezek a jellemzők volnának a meghatározóak? Keressetek példákat, és mutassátok is be az eltérést!

2. Antihír

Keressétek meg az alábbi írásokban azokat a szerkezeti és stílusjegyeket, amelyek miatt nem azonosíthatjuk őket hírként!

(1)

Kedd reggel ötkor, harminchárom óra utazás után szálltunk be a Philippine Airlines Manilából Cebuba tartó gépébe. Ahogy a reptér folyosóján haladtunk a Baptista Szeretetszolgálat egyenruhájában (és rajtunk kívül néhány máshonnan érkezett humanitárius szakember), a légitársaság légikisasszonyai és pilótái sorfalat állnak és kórusban mondják angolul: jó reggel, köszönjük, hogy eljöttek segíteni.

A zsúfolásig telt gépen közel ötvenfős japán orvos- és mentőegység, és a Fülöp-szigeteki egészségügyi minisztérium különleges csapata – zömében pszichológusok, akik a katasztrófa traumáját hivatottak enyhíteni a túlélőkben.

Cebuba érkezve zuhog az eső. A betonon egy EU-csillagos gép várakozik – belga és francia orvosokat és logisztikai személyzetet hozott. Taclobanba készülnek ők is, de az ottani reptér kifutója túl rövid volt a repülőjüknek. Rendes ember a vezető: azt mondja, a három magyart és helyi kísérőjüket elviszik a katonai géppel, amit rövidesen kapnak a Fülöp-szigeteki hadseregtől a katasztrófa sújtotta terület közepébe való berepüléshez [...].³⁷

(2)

Rövid riport a Polgárőrség vezetőjével, Palkovics Lászlóval³⁸

[...] *Milyen feladatok hárulnak a polgárőrségre a drogprevenció, megelőzés területén?*

– Nálunk ezt a feladatot Oravecz Judit polgárőr látja el. Judit tanárnő Ipolytarnócon, közvetlen kapcsolata van az iskoláskorú gyerekekkel. A drogmegelőzéshez szükséges ismeretekkel rendelkezik. Mihálygergén ebben az évben megszűnt ugyan az iskola, de a községben lebonyolított rendezvényeken természetesen figyelemmel kísérjük a drog megjelenését, s amennyiben ilyet tapasztalunk, a szükséges jelzést az illetékes szerveknek felé megteesszük.

Korunk egyik fő problémája a környezetvédelem. Mit tehet a polgárőrség ennek érdekében?

³⁷ Forrás: <https://mno.hu/kulfold/tudositas-a-kaoszbol-1194944>

³⁸ Forrás: http://mihalygerge.starjan.hu/informaciok/polgarorseg_riport_palkovics.htm

– Fő célunk a faluban kialakított illegális szemétkerakások megakadályozása és megszüntetése, illetve a Víztorozó környezetének kialakítása. Amennyiben a pályázaton nyerünk, társadalmi tevékenységként a parlamenti írtásában kívánunk részt venni.

Milyen a kapcsolat a faluban működő polgárőrség és a községi önkéntes tűzoltóság között?

– Kis község vagyunk, így elmondható, hogy szinte minden polgárőr önkéntes tűzoltó is, és fordítva: a legtöbb önkéntes tűzoltó polgárőr is. Nemcsak a polgárőrségnek, hanem a községi önkéntes tűzoltóság elnöke is vagyok.[...]

(3)

A Céglközönyben megjelenő közlemények közzétételéről és költségtérítéséről szoló 22/2006. (V. 18.) IM rendelet 11. § (3) bekezdése szerint „Azok a gazdasági társaságok, amelyek a Polgári Törvénykönyvről szoló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről szoló 2013. évi CLXXVII. törvény (a továbbiakban: Ptk.) rendelkezései szerint nem határoztak a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel összhangban álló továbbműködéséről vagy a Ptk. 12. § (2) bekezdés b) pontja alapján még nem alkalmazza a Ptk. rendelkezéseit, a 7. § szerinti közvetlen közleményeiket a gazdasági társaságokról szoló 2006. évi V. törvény (a továbbiakban: Gt.) 2014. március 14-én hatályos rendelkezései szerint készítik el. Azt a tényt, hogy a gazdasági társaság még a Gt. hatálya alatt áll, a közleményben fel kell tüntetni.”³⁹

3. Mi újság?

Írjatok közlésre szánt (tehát aktuális), rövid, mintaszerű híreket szabadon választott témában az iskolaújság számára!

4. A hírtől a kacsáig

Gyűjtsetek (kézikönyvek felhasználásával is) szinonimákat a hír megnevezésére! Figyeljétek meg, hogy az adott rokon értelmű szó a hír melyik tulajdonságát erősíti fel, emeli ki, részletezi! Ábrázoljátok hálózatosan a szinonim kifejezéseket! Érveljétek a *hír* megnevezés központiséga mellett (vagy azzal szemben)!

---

³⁹ Forrás: <http://ceginformaciosszolgalat.kormany.hu/kozlemeny-mintak>

RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	1
I. A NYELV BIOLÓGIAI ÉS TÁRSAS ALAPJAI	5
A nyelv biológiai és társas meghatározottsága	7
1. Természeti tapasztalat és nyelv	7
2. Az emberi test és a környezet megtapasztalása	7
3. Fantázialény.....	9
4. A test és a tér érzékelésének különbségei	9
5. Mongol közmondások	10
6. Az elme működése – kísérlet.....	11
7. Családi ügyek	12
8. Mondatpárok.....	15
Az ember kognitív működése és a nyelv I. – A kategorizáció	17
1. Bevásárlás.....	17
2. Frutas, avagy gyümölcsök Brazíliából.....	17
3. Az én nézőpontom, a te nézőpontod	19
Az ember kognitív működése és a nyelv II. – A képi sémák.....	21
1. Ne hunyjunk szemet a névutók felett!	21
2. Szerelembe esés	21
3. Nézzünk szembe a képi sémákkal!	21
4. Képezzünk egy történetet!	22
Az ember kognitív működése és a nyelv III. – A memória és a nyelv	23
1. Sorozatok.....	23
2. A sorrend	23
3. Monstrumok.....	24
4. Történetmondás.....	25
5. A nyelvem hegyén van.....	26
6. Rejtvény.....	26
A nyelvi jel, szimbolikus kommunikáció	27
1. Szimbólumok és jelentéseik	27
2. Sikeres kommunikáció.....	27
3. Alak és jelentés kapcsolata.....	27
4. Jelek megértése.....	28
II. A NYELV METAFORIKUSSÁGA, IKONIKUSSÁGA	29
A testben levés alaptapasztalata I.	31
1. Lassan a testtel!.....	31
2. A változó test	31

3. <i>Bennem, rám, hozzám</i>	32
4. Térbeliség – szó szerint és új értelemben	32
A testben levés alaptapasztalata II.	33
1. Erre csörög a dió.....	33
2. Testrészek a nyelvben	33
3. Elöl, előre – hátul, hátra	34
4. Fel-le	34
Az előtér-háttér viszonyok az észlelésben és a nyelvben	36
1. Mondat a képről	36
2. Jelölt-jelöletlen	36
3. Tárgyleírás párban	37
4. Útvonal	37
5. Képleírás párban.....	37
6. Hírszöveg – több változatban	37
7. Történetalkotás	38
Téri viszonyok	39
1. Kint – bent, fent – lent	39
2. Honnan nézve?	39
3. Miért BENNE, miért RAJTA?	39
4. Metaforikusan kint – bent, fent – lent	40
5. Értékes terek	40
Az idő a nyelvben I.	42
1. Az idő a hétköznapi nyelvben.....	42
2. Az időben rejlő lehetőségek	42
4. A te időd	43
Az idő a nyelvben II.	44
1. Mi történt ezelőtt?	44
2. Az Örkény-verzió	44
3. Legyen kerek!	45
4. A Facebookon az Idő	45
5. Rajzolatok!.....	46
A dolgok közelsége és távolsága – A közelség és a távolság a nyelvi kifejezésben I.	47
1. Leképezés	47
2. Szobapárok	47
3. Mi a különbség?	48
4. Mérközés	48
A dolgok közelsége és távolsága – A közelség és a távolság a nyelvi kifejezésben II.	50
1. Nézőpont	50
2. Távolságjelölő igekötők	50

3. Honnan nézve?	50
4. Ekkor-akkor.....	50
5. Konkrét és általános	50
6. Különböző terek	50
7. Kettős térkijelölés.....	51
8. Így-úgy	51
9. Ettől kezdve	51
10. Kontrasztáló és nem kontrasztáló használat.....	51
11. Kontrasztívan.....	52
12. Hasonlítás	52
13. Olyan-fokozás	52
14. Ide-oda fokozás	52
15. Nem hiszek	53
16. Tegezés-magázás.....	53
Az események sorrendje és a sorrend a beszédben I.	54
1. Sütisorrend	54
2. Sorrendiség puzzle.....	54
3. Dialógus	55
4. Sorrendhez kötött sémák	55
Az események sorrendje és sorrend a beszédben II.	56
1. Reggeli készülődés.....	56
2. Ismerethiány.....	56
3. Krimibarkochba	56
4. Jelentésbeli viszonyok	56
5. Előre- és visszautalás	57
6. Történetmesélés.....	58
7. Magyar népmesék.....	58
8. Átalakítás	58
9. Mese darabokban.....	59
10. Kép és szöveg	60
Alapbeállítás és az attól való eltérés – jelöltség és jelöletlenség, hálózatok a nyelvben.....	62
1. Jelöletlen jelöltség – Édes igék	62
2. Alapbeállítás a hétköznapiakban	63
3. Kontextusfüggő jelöltség.....	64
4. Pollyanna hipotézis – Csak pozitívan!	64
A világ duális feldolgozása és a nyelvi polaritás	66
1. Arcok harca.....	66
2. „Valós” és „nem valós” ellentét	66
3. Dualitás a tudományban és a mindennapi beszédben	67
4. Kételemű viszonyok a nyelvben	67
5. Szó szerint ellentétes.....	67
A gyakoriság szerepe a kifejezés alkalmazásában és megértésében	69

1. Milliós dolláros kérdés	69
2. Nyomozás	69
3. Érezd a saját bőrödön!	70
4. Kollokációk.....	70
III. A NYELV METONIMIKUSSÁGA, INDEXIKUSSÁGA	71
A megnyilatkozásnak a beszédhelyzetbe való beágyazottsága.....	72
1. Réges-régen egy messzi-messzi galaxisban.....	72
2. Minek nevezzetek?	72
3. Kifordítva	73
4. #naehhezszoljhozza.....	73
5. Zoom.....	74
A nézőpont, a nyelv perspektivikussága.....	75
1. Álmodozunk!.....	75
2. Egyperces.....	75
3. Perspektívák az egypercesben I.	76
4. Perspektívák az egyperceshez II.	76
A nézőpont a szavak jelentésében.....	78
1. Kimegyünk.....	78
2. Ki beszél?	78
3. Ismeretlen beszélő elleni nyomozás	79
4. Egy szavadba kerül	79
5. Nézőpontok az Eszméletben és az Eszmélethez	80
A metonímia I.	82
1. „Gazdag” szavak.....	82
2. Mércé	85
3. Mi volt előbb...?	85
4. Johann Sebastian Bach	85
5. Auto-mobil.....	86
6. Metonimikus mese.....	86
A metonímia II.	87
1. Metonímiaskála	87
2. Lehetőség és megvalósulás	88
3. Tisztázás.....	88
IV. A NYELV KONVENCIONÁLÓDÁSA, SZIMBOLIKUSSÁGA	90
Séma és megvalósulás.....	91
1. Asszociálj!	91
2. Alkoss!	91
3. AgyaLÓ.....	92
A grammatikai jelentés	93

1. A jelentés jelentősége	93
2. Rajzban elmondani	94
3. Helyes / nem helyes / lehetséges?	94
4. Viszonyragok viszonyban.....	95
5. RAJTA LEVÉS ÉS BENT LEVÉS	95
Az erődinamika és a konstrukciók	96
1. Erőszimbólumok.....	96
2. Mondatalkotás	97
3. Erőviszonyok.....	97
5. Műveltetés.....	100
6. Megértés	101
7. Kísérlet.....	101
Szójelentés és konstrukciós jelentés.....	102
1. Ismeretlen ismerős.....	102
2. A szójelentés.....	102
3. A főnév jelentése.....	106
4. Az ige jelentése.....	107
5. A melléknév jelentése	108
6. Mondatok jelentése	108
A szövegtípus mint konvencionálódott séma I.	109
1. Téves szövegek.....	109
2. A magyarul tanuló marslakó	109
3. Televíziós műsorok	110
4. Közhelyek.....	110
5. Idiómák.....	110
6. Itt a vége, fuss el véle!	111
A szövegtípus mint konvencionálódott séma II.	112
1. Fedezd fel a hírek titkait!.....	112
2. Antihír.....	114
3. Mi újság?	115
4. A hírtől a kacsáig.....	115
RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK	116